

Norges miljø- og
biovitenskapelige
universitet

Masteroppgave 2024 30 stp
Fakultet for landskap og samfunn

Ullevål hageby som kulturmiljø sett fra et landskapsarkitekturperspektiv

Ullevål garden city as a cultural environment from a
landscape architecture perspective

Hilde Elise Hvarregaard
Master i Landskapsarkitektur

BIBLIOGRAFI

Tittel

Ullevål hageby som kulturmiljø sett fra et landskapsarkitekturperspektiv

Title

Ullevål garden city as a cultural environment from a landscape architecture perspective

Forfatter

Hilde Elise Hvarregaard

Hovedveileder

Bjørn Anders Fredriksen

Førsteamanuensis ved Fakultetet for landskap og samfunn

Sideantall

111

Format

Stående A4

Emneord

Hageby, Ullevål hageby, europeisk hagebyhistorie, hager, parker, hagekunsthistorie, grøntområder, kulturmiljø, grønn kulturarv

Keywords

Garden city, Ullevål garden city, European garden city history, gardens, parks, garden design history, green areas, cultural environment, green cultural heritage

FORORD

Denne masteroppgaven markerer en avslutning av et femårig studieløp i landskapsarkitektur ved Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU). Fem år har gått fort, men samtidig skal det ikke legges skjul på at det har vært mange lange dager og mye jobb. Det har både vært spennende og utfordrende å skrive denne masteren. Jeg visste tidlig at jeg ville skrive en masteroppgave i landskapsarkitektur med historisk innfallsvinkel. Da jeg oppdaget oppgaven om Ullevål hageby, fanget den fort min oppmerksomhet. Fenomenet hageby grep min nysgjerrighet, og virket som en oppgave som var verdt å skrive. Området hadde jeg ikke så mye kjennskap til fra før, men kanskje det var sunt med noen friske øyne til å studere hagebyen?

Jeg vil takke min veileder for engasjementet rundt oppgaven, samt god hjelp og navigering gjennom masterskrivingen. Takk til gode medstudenter som har vært både en faglig og moralsk støtte gjennom dette og studietiden min på Ås. Til sist vil jeg også takke de som har korrekturlest oppgaven. Håper oppgaven vil være interessant lesning og bidra til et nytt blikk på Ullevål hageby.

Hilde Elise

Mai 2024

SAMMENDRAG

Denne oppgaven tar for seg historien til Ullevål hageby, som er et boligområde i Oslo i bydelen Nordre Aker. Ullevål hageby ble anlagt i perioden 1916-1924. Hagebyen skulle være et prestisjeprosjekt for kommunen. Det var det kommunale boligkontoret som hadde ansvaret for prosjektet, med Harald Hals som sjef. Prosjektet var en del av den kommunale boligbyggingen på starten av 1900-tallet og skulle være en kontrast til de trange, mørke og upersonlige leiegårdene, som fantes i datidens Kristiania. Hagebyen skulle skape et bomiljø preget av lys og luft, med tilgang på egen hage og felles grøntområder.

Det internasjonale hagebyfenomenet er tilpasset norske forhold og kommer til uttrykk i Ullevål hageby. Først og fremst settes hagebyfenomenet i sammenheng med England og Ebenezer Howard sine utopiske prinsipper. Hagebyideen har spredd seg til mange land, og fått spesiell stor innflytelse i Tyskland. Oppgaven sammenstiller hvordan hagebyfenomenet kommer til uttrykk i Ullevål hageby og undersøker eksempler fra England, Tyskland og Østerrike som planleggerne på Ullevål kan ha hentet inspirasjon fra.

Ullevål hageby ble bygget i perioden da nyklassisismen gjorde sitt inntog i hagekunsten, bygartner Marius Røhne var en nøkkelperson i denne sammenhengen. Samme periode begynte også de første hagearkitektene sitt virke. Å spre kunnskap om hagebruk til det bredere

laget i befolkningen, ble også viktig. Det ble anlagt privathager til beboerne på Ullevål, med et ønske om at man skulle dyrke egne grønnsaker. Kommunen stod også for mye av beplantningen i hagebyens hager. Allikevel gjenspeiler både den historiske og dagens situasjon at hagene er preget av hver enkelt sin visjon og ønske for hagen. Parkene i Ullevål hageby, gjenspeilte i stor grad en nyklassisistisk stil og var opprinnelig rikt utsmykket med både lysthus og variert vegetasjon. Parkene skulle også være med å gjenspeile at hagebyen var et prestisjeprosjekt, med mange fine detaljer.

I dag oppleves stadig hagebyen som et helhetlig og godt bevart boligmiljø, og er en viktig del av vår kulturarv. Forskningen på hagebyens grønne områder har derimot vært mangelfull og undersøkes derfor nærmere i denne oppgaven. Hagebyen anses som et verneverdig kulturmiljø med høy verdi og av nasjonal interesse. I slutten av oppgaven presenteres en bevarings- og tiltaksliste for hagebyens grønne kulturarv med beskrivelse av grøntområdene i dag, truslene de står ovenfor og hvilke tiltak som bør settes inn for å bevare verdiene og se på muligheten for å få tilbake mere av det som har gått tapt.

ABSTRACT

This master thesis is about the history of Ullevål garden city, which is a residential area in Nordre Aker, Oslo. Ullevål garden city was made in the period 1916-1924. The garden city was meant to be a project of prestige for the local council. The municipal office of housing was responsible for the project and Harald Hals was the superior. The project was a part of the municipal house building in the beginning of 1900 and was meant to be a contrast to the narrow, dark and impersonal block of flats in Kristiania at that time. The city garden was supposed to create a housing environment characterized by light and air with access to their own garden and the common green areas.

The international garden city phenomenon is adapted to Norwegian conditions and is expressed in Ullevål garden city. The garden city phenomenon is first and foremost connected with England and the utopian principles of Ebenezer Howard. The idea of the garden city has spread to many countries and has got a special great influence in Germany. The paper compares how the garden city phenomenon is expressed in Ullevål garden city and investigate examples from England, Germany and Austria that the people that planned Ullevål garden city, may have got their inspiration from.

Ullevål garden city was built in the period when the neoclassicism made its entry into the garden design and the director of parks in the city, Marius Røhne, was a key person in that connection. In the same period

the first garden architects started their work. To spread knowledge about gardening to the wide part of the population, became important, too. Private gardens were made for the residents in Ullevål, with a wish that they would grow their own vegetables. The local council also did a lot of the planting in the gardens of the garden city. At the same time both the historical situation and the situation today, show that the gardens are characterized by each individual's vision and wish for their garden. The parks in Ullevål garden city reflect to a great extent a neoclassic style and were originally richly decorated with both a garden pavilion and variation in vegetation. The parks were also meant to reflect the fact that the garden city was a project of prestige with many pretty details.

Today the garden city can still be experienced as a united and good preserved housing environment, and is an important part of our cultural heritage. On the other hand, the research of the green fields of the garden city has been insufficient, and therefore it will be explored further in this paper. The garden city is considered to be a cultural environment worthy of protection and with great value and national interest. At the end of the paper there will be presented a list of protection and initiatives for the green cultural heritage of the garden city with a description of the green areas today, the threats they are facing and which efforts have to be done to preserve the values and consider the possibility to recover more of what has been lost.

INNHOLDSFORTEGNELSE

KAPITTEL 1 INTRODUKSJON

Bakgrunn og relevans	9
Avgrensning.....	11
Tematisk avgrensning.....	11
Geografisk avgrensning.....	11
Introduksjon til historien.....	12
Hagebyen i dag	14
Parker og plasser.....	15
Arkitekturen.....	16
Problemstilling og mål.....	17
Metode.....	18
Begrepsavklaring.....	19

KAPITTEL 2 EUROPEISK HAGEBYHISTOIRE

Hagebyideens opprinnelse	22
Bakgrunn for ideen	22
Ebenezer Howard og hagebybevegelsen	22
De tre magnetene.....	23
Byvekst- og hagebydiagram.....	24
Fra idé til planleggingsprinsipp.....	25
De første engelske hagebyer.....	26
Letchworth.....	26
Hampstead.....	28
Tyske hagebyer.....	30
Hagebyideen til Tyskland.....	30
Marienbrunn.....	31
Margarethenhöhe.....	32
Inspirasjon fra Østerrike, Camillo Sitte.....	33

KAPITTEL 3 PLANLEGGING OG BYGGING AV ULLEVÅL HAGEBY

Bakgrunn for Ullevål hageby	35
Boligbygging i Kristiania.....	35
Mønsterbruket og landskapsparken på Store Ullevål gård.....	36
Oppstarten av hagebyprosjektet.....	37
Inspirasjon bak Hoffs hagebyanlegg.....	40
Arkitektenes bidrag	41
Byggingen av hagebyen	44
Howard sine hagebyprinsipper omsatt på Ullevål.....	46

KAPITTEL 4 STRØMNINGER I TIDEN

Hagekunsten på starten av 1900-tallet	49
Hagen på Ekeberg i Enebakk 1915.....	50
Hagen på Ekeli i Drammen 1915.....	50
Hager og Nyttvekster på 1900- tallet.....	51

KAPITTEL 5 HISTORISK TOLKNING AV GRØNTOMRÅDENE I HAGEBYEN

Bakgrunn for undersøkelse av grøntområder	55
Planlegging av offentlige grøntområder.....	56
Damplassen.....	57
Langliaparken	58
Harald Hals park.....	59
Parken Tiurleiken.....	61
Tolkningsplan Tiurleiken 1920.....	63
Planlegging av hager.....	66
Hageinndeling.....	67
Boligkontorets beplantning av området.....	68
Frukttrær og allétrær	68
Prydbusker.....	71
Hageetablering fra beboernes side.....	72
Nyttehager.....	73
Stauder og idyll.....	74
Tolket hageplan 1930.....	75

KAPITTEL 6 DEN GRØNNE KULTURARVEN I ULLEVÅL HAGEBY

Vernestatusen til Ullevål hageby	77
Grønn kulturarv – «levende kulturminner»	78
Utfordringer med bevaringen av grøntanlegg.....	78
Verneverdi og vernekriterier	79
Eksisterende veiledere og føringer i hagebyen.....	80
Bevarings- og tiltaksliste for offentlige grøntområder.....	81
John Colletts allé.....	81
Eldre aleer.....	82
Frukttrær plantet av kommunen.....	83
Eldre enkeltrær.....	84
Offentlige parker og plasser.....	85
Damplassen.....	85
Harald Hals park.....	86
Minneparken (Tiurleiken).....	88
Tiltak i rekonstruksjonplan.....	92
Bevarings- og tiltaksliste for private grøntområder.....	94
Forhager.....	94
Kvartalshager.....	95
Vegetasjonsbruk i hager.....	96
Portal prydbusker.....	97
Gjerder.....	97
.Hekker.....	98
Dekker.....	98
Flyttbare elementer.....	100
Dyrking og nyttevekster.....	100
Oppsummering og refleksjon.....	101
Litteraturliste.....	102
Figurliste.....	107

Kapittel 1

INTRODUKSJON

Bakgrunn og Relevans
Avgrensning
Introduksjon til historien
Hagebyen i dag
Problemstilling og mål
Metode

BAKGRUNN OG RELEVANS

Oppgaven er initiert av personer i Ullevål hageby, som har sett et behov for mer forskning på grøntområdene i hagebyen. De har opplevd at det til nå har vært lite undersøkelser om planleggingen og historien bak hagene og parkene. Dette er derfor viktig å få undersøkt nærmere, da hagebyens grøntområder er en viktig del av hagebyens helhet som kulturmiljø. Det historiske materialet finnes, men det må letes frem, studeres og analyseres nærmere. Det finnes litteratur om Ullevål hageby, men allikevel er det grønne aspektet i hagebyhistorien lite utforsket. På bakgrunn av dette vil det være relevant og interessant, å studere Ullevål hageby nærmere i en landskapsarkitektur master. Dette vil være et faglig bidrag til feltet, å få belyst mer av historien til hagene og parkene i en av Norges fremste hagebyer.

Ullevål hageby regnes som en av landets største hagebyer. Den ble anlagt i perioden 1916-1924 og skulle være et prestisjeprosjekt for kommunen (Hansen, 2023). Hagebybevegelsen hadde en stor betydning for norsk arkitektur og planlegging på starten av 1900-tallet. Det dukket opp hagebyer over hele landet, hvor Ullevål hageby skulle være et forbilledlig prosjekt. Det har blitt

skrevet overaskende lite om disse hagebyene, med noen unntak om sosiale studier, skriver Even S. Wergeland (2020) (Wergeland, 2020, s.11). På bakgrunn av dette vil det også være relevant å undersøke Ullevål hageby i sammenheng med det generelle hagebyfenomenet, og undersøke hvilke intensjoner som ligger bak den helhetlige utformingen av hagebyen.

En av planleggerne bak hagebyen var arkitekten Harald Hals, han ønsket at hagebyen skulle bli «En by av hager og en hage av hjem» (Hals i Li, 1944, s.1). Byplanleggingen har nok endret seg mye siden starten av 1900-tallet, men i dag er grønne områder i urbane strøk fortsatt et veldig aktuelt tema. Både med tanke på overvannshåndtering, biologisk mangfold, urban dyrking og helsefremmende rekreasjon. Hagebyideen er derfor stadig et dagsaktuelt tema. Grøntområdene i hagebyen er en viktig brikke i en bærekraftig byutvikling. Grøntområder er spesielt viktig å bevare i slike urbane områder, som ofte er under konstant utviklingspress. Hagebyens grøntområder er ikke bare viktig i en biologisk og bærekraftig sammenheng, men også viktig som en del av vår kulturarv.

*” Måtte hagebyen bli hva vi håpte og drømte:
En by av hager og en hage av hjem ”*

Harald Hals

(Hals i Li, 1944, s.1)

Ullevål hageby anses som et verneverdig kulturmiljø med nasjonal interesse. Det er den godt bevarte helheten, som gjør hagebyanlegget til et nasjonalt viktig kulturmiljø (Riksantikvaren, 2023). Kommuneplanen til Oslo mot 2030, ser på kulturminner som en viktig ressurs, for å skape en attraktiv by. Godt ivarettatte kulturminneverdier skaper unike miljøer, som styrker forståelsen av vår historie, identitet og skaper tilhørighet. Kommunen ser at en langsiktig forvaltning av eksisterende kulturmiljøer er en viktig ressurs for bærekraftig byutvikling. Kommuneplanen legger derfor opp til en utviklingsstrategi som kombinerer bevaring med utvikling. Målet er at kulturminneverdiene knyttet til byens ulike epoker skal synliggjøres og sikres (Oslo kommune, 2015, s.36-37). Kulturmiljøet Ullevål hageby vil derfor være en viktig brikke i kommunens arbeid for å bli en attraktiv by, som tar vare på og fremhever de

viktige kulturminneverdiene. For at kommunen skal nå dette målet er det viktig å synliggjøre mer av historien til hagebyen.

Hagebyens historie strekker seg over hundre år, og det er naturlig at den har endret seg i takt med samfunnet. Bakgrunnen for en historisk undersøkelse av grøntområdene i hagebyen er essensiell, for å sikre verdiene som stadig finnes der i dag. Den grønne kulturarven er en viktig del av hagebyens helhet. Ved å identifisere verdiene til den grønne kulturarven kan man også lettere ta vare på den. På denne måten er det også mulig å utarbeide en bevarings- og tiltaksliste, som gjør at man bedre kan balansere mellom vern og utvikling i hagebyen i fremtiden og styrke verdien til Ullevål hageby som kulturmiljø.

Ullevål hageby med omkringliggende områder

Figur 2. Ortofotobilde som viser avgrensingen for Ullevål hageby og nærliggende steder og funksjoner til hagebyen. (Google Earth pro, bearbejdet)

AVGRENSING

Tematisk avgrensning

Oppgaven skal ta for seg hagebyideens opprinnelse. Deretter avgrenses den til å se på europeiske eksempler fra England og Tyskland, samt Østerrike. Det finnes mange flere hagebyeksempler som også hadde vært relevante å undersøke, men her er det gjort et utvalg. Hagebyene er valgt ut på bakgrunn av at de er etablert før eller i samme periode som Ullevål hageby. Eksempelene er også valgt ut for å vise ulike lokale tilhøringer til hagebyfenomenet.

I den norske Hagebyhistorien er det Ullevål hageby som blir undersøkt. Her vil oppgaven avgrenses til å ta for seg planleggingsfasen og de første årene etter etableringen av hagebyen. Det er planleggingen av hagebyen og intensjonene bak utformingen, satt i sammenheng med hageby som fenomen og strømninger i tiden som skal undersøkes nærmere. Oppgaven vil spesielt fordype seg i intensjonene bak utformingen av grøntområdene. I forbindelse med denne undersøkelsen vil også forholdene under andre verdenskrig bli nevnt. I den siste delen blir hagebyens vernestatus presentert og videre se på verneverdien til hagebyens grønne kulturarv. Oppgaven skal ikke beskrive utviklingen i hver fase fra hagebyens første år til i dag, men rette søkelyset mot hvordan det var opprinnelig i hagebyen versus i dag. På bakgrunn av undersøkelsene blir det utarbeidet en bevaring- og tiltaksliste for hagebyens grønne kulturarv, dette er ikke noen uttømmende liste og tiltakene og restaureringsforslagene som presenteres er ment som føringer og en mulighetsstudie for å styrke kulturmiljøet.

Geografisk avgrensning

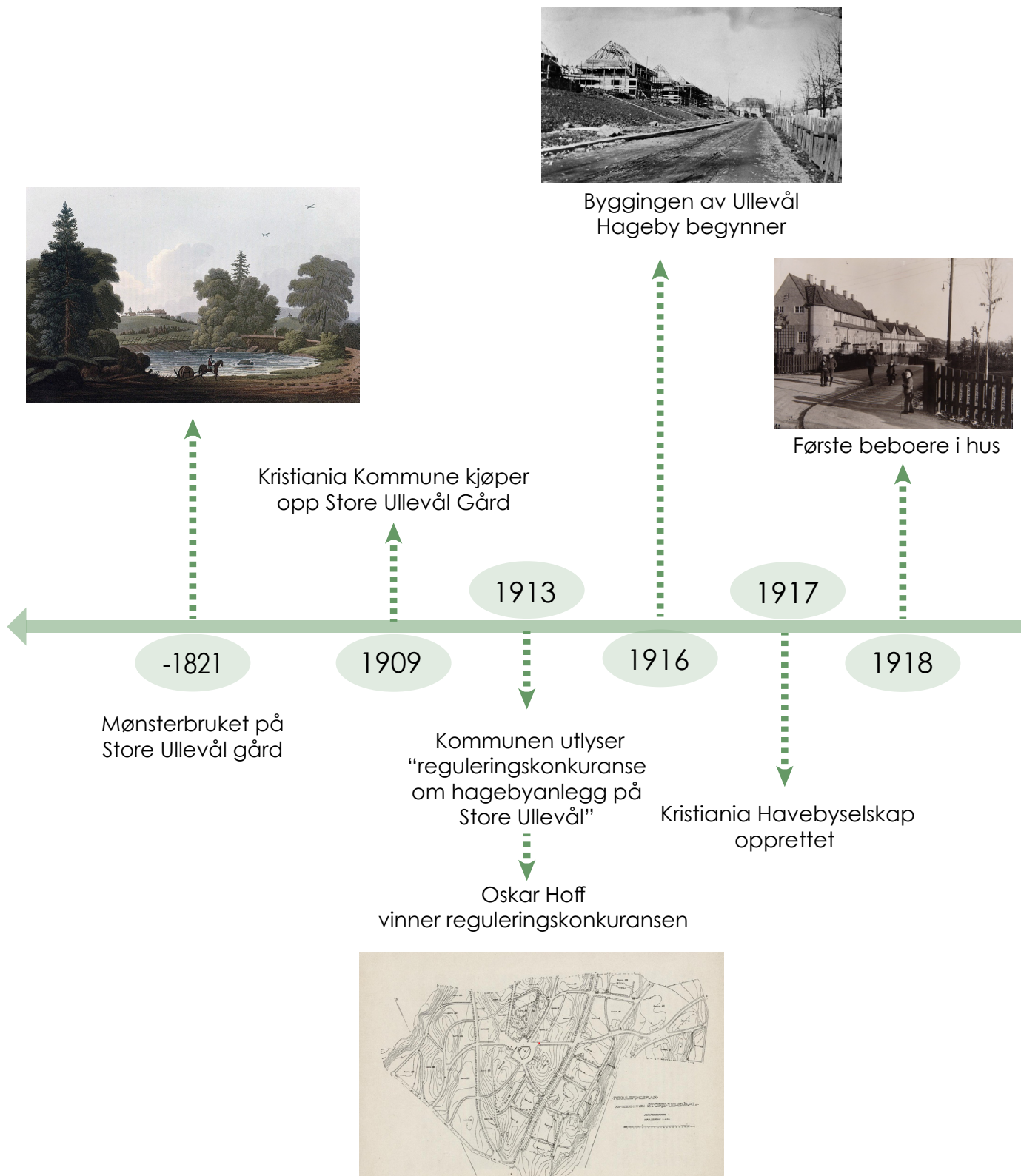
Oppgaven vil avgrenses geografisk til det opprinnelige regulerte området for Ullevål hageby. I de historiske kartene er det en liten del utenfor hagebyen som var med i reguleringen som ikke ble bygd, denne er ikke tatt med i oppgaven. Det er flere viktige områder rundt hagebyen som påvirker hagebyen, men denne oppgaven er avgrenset til å bare behandle det som er innenfor

hagebyens opprinnelige grense. Det vil komme tydelig fram i alle kart, hvilken avgrensning for hagebyen som blir brukt i oppgaven. Videre i oppgaven vil søkelyset rettes mot mindre avgrensede områder i hagebyen, da vil det bli fokusert på viktige parker, plasser og alleer. Målet er i tillegg å undersøke kvartal- og hagestrukturene som helhet, for å danne et bilde av typiske trekk.

Figur 3. Oversiktskart over bydelene i Oslo kommune. Ullevål hageby ligger i Nordre Aker. Ortophoto viser Ullevål hageby og nærliggende steder.

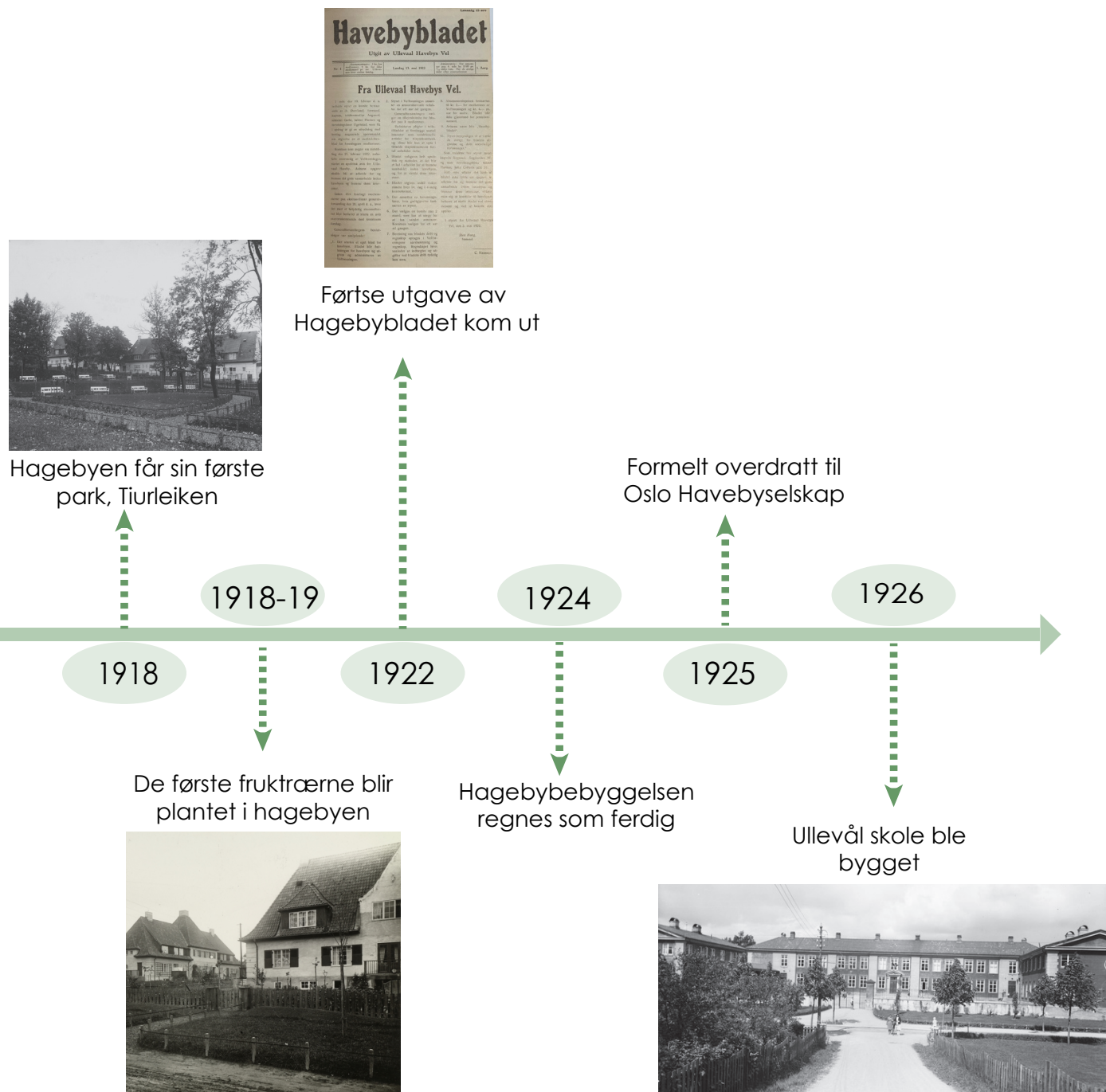
Introduksjon til historien om Ullevål hageby

Ullevål hageby er anlagt på jorden til Store Ullevål gård, som kommunen kjøpte opp i 1909. Hvor John Collett hadde drevet mønsterbruk og anlagt en storslagen landskapsarkitektur. Oscar Hoff vant reguleringskonkurransen over hagebyanlegget på Ullevål. Det var det kommunale boligkontoret med Harald Hals i spissen

Side 12

som stod for gjennomføringen av prosjektet, med utgangspunkt i Hoff's regulering (Moseng, 2017, s.10-19). Byggeprosjektet startet i 1915 og de første innflytterne var i hus i 1918, hagebybebyggelsen regnes som ferdig i 1924.

Figur 4. Tidslinjen viser viktige årstall i Ullevål hageby sin utbyggingsfase

Husene hadde blitt overdratt til Oslo Hagebyselskap etter hvert som de stod ferdige, men det var først i 1925 det formelt ble overdratt (Kjellstadli, 1990, s.374). Det kommunale boligkontoret stod for mye av beplantningen av området og allerede i 1919 ble de første fruktrærne plantet i hagebyen (Børrud, 1944). Hagebybladet hadde en fast spalte med hagestoff og den første utgaven

ble utgitt i 1922 (Fogt et al., 2007, s. 15). Parkene i hagebyen ble opparbeidet samtidig med boligbyggingen, hagebyens eldste park er Tiurleiken og ble anlagt i 1918. Parken ligger like ved Ullevål skole som ble plassert mellom boligbebyggelsen, og stod ferdig i 1926 (Oslo byleksikon, u.å.)

HAGEBYEN I DAG

Hvis man tar seg en tur igjennom Ullevål hageby i dag, vil man fortsatt oppleve et boligområde preget av mye grønt. Hovedstrukturen til området er i store trekk bevart opp igjennom årene. Både bygningene, veiene, hagene, parkene og alleene som var der opprinnelig finnes stadig i store trekk. Likevel har hagebyen fulgt samfunnsutviklingen, som har ført med seg nye behov og ønsker for omgivelsene, mange deler av området har derfor gjennomgått forandringer som reflekterer strømninger i tiden. På tross av at hagebyen har endret seg over tid, er stedets særpreg i stor grad blitt bevart og det framstår stadig som et attraktivt boligområde.

Bygningene har blitt endret noe i takt med tiden, men framstår fortsatt som godt bevarte bygg. Flere veier har blitt utvidet for å møte dagens trafikkbehov og det er anlagt flere parkeringsplasser og gateparkering inne i hagebyen. Sognsveien som er hovedåren gjennom hagebyen, er blitt utvidet og den er veldig trafikkert i dag. Veien har på en måte delt hagebyen i to, men likhetstrekk i strukturer, arkitektur og vegetasjon gjør at man stadig opplever området som enhetlig.

Parkene og plassene har i dag et forenklet uttrykk, og vi finner sporadisk plasserte leke og treningsapparater i flere av parkene. Hagene er i konstant endring. Utformingen og planteb Bruken baserer seg på eiernes personlige preferanser og behov. Hagebyselskapet har egne retningslinjer for hageeierne, men i stor grad er det opp til den enkelte hageeier hvordan man vil utforme og bruke hagen. Ullevål hageby ligger også mer urbant, enn det gjorde da det ble bygget tidlig på 1900-tallet. Dette gjør at de grønne områdene blir ekstra viktig å bevare, mens presset på områdene blir stadig større. Hagebyen er godt koblet med resten av Oslo, med gode kollektivforbindelser. Boligområdet er anlagt på det som opprinnelig var jorden til Store Ullevål gård, som vi finner like i grensen til hagebyen i sør. Hagebyområdet har et varierende terreng. Det er flere flate partier, mens noen steder er det også bratte bakker. Flere steder er det murer og trapper som er anlagt for å flate ut områdene rundt bebyggelsen, allikevel finner vi flere hager med stor terrengforskjell.

Figur 5. Hagebyen har forhager, som skaper et frodig og grønt uttrykk.

Figur 6. Hagebyen har også hageparseller inne i kvartalet.

Parker og plasser

1

Figur 7. Damplassen, danner hagebyens sentrum.

2

Figur 8. Harald Hals park, er hagebyens største park.

3

Figur 9. Minneparken (Turtleleik).

4

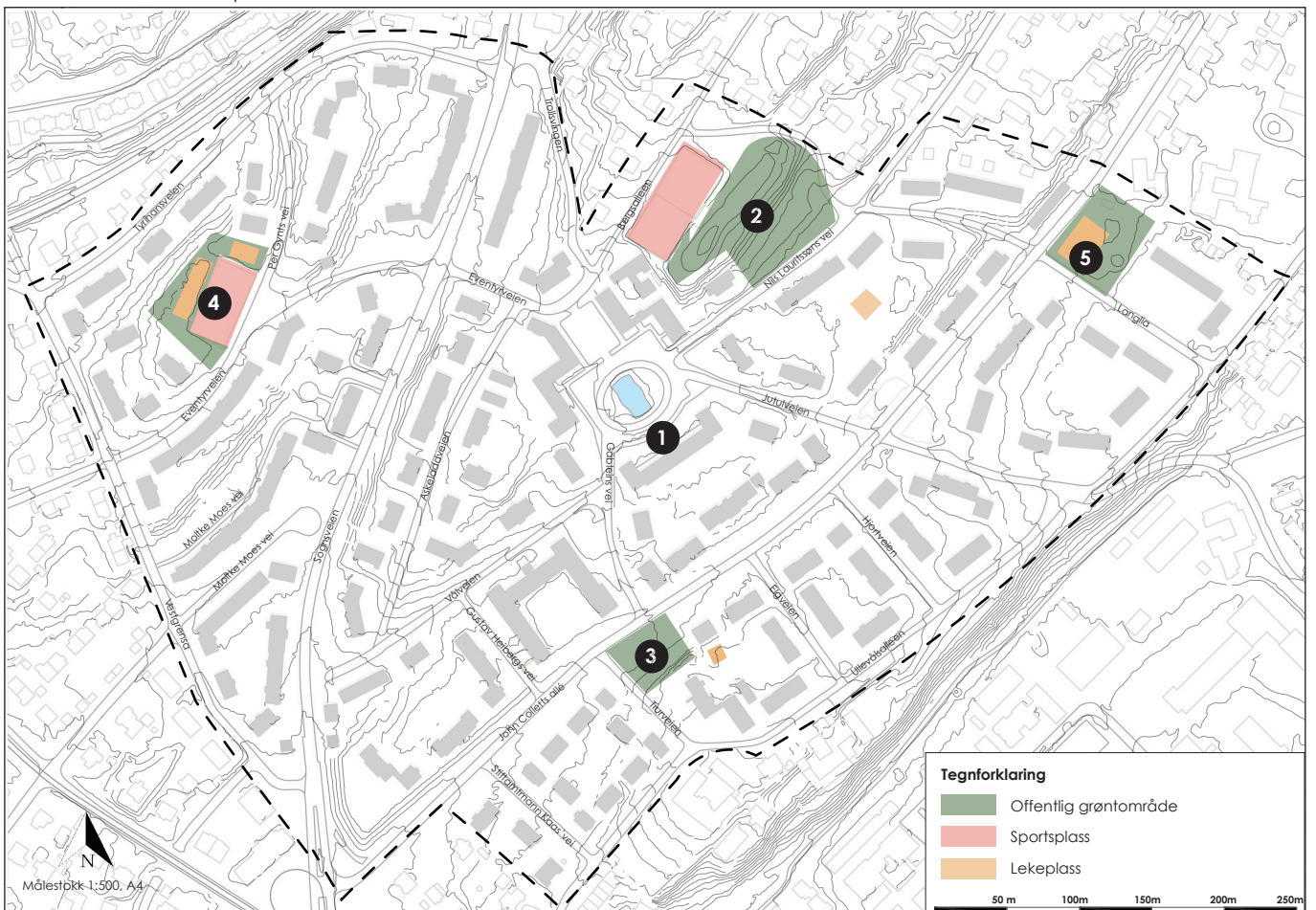

Figur 10. Eventyrplassen med grusbane og lekeplass.

5

Figur 11. Langliaparken med lekeplass.

Figur 12. Kartet viser de ulike offentlige grøntområdene i Ullevål hageby og Damplassen. I tillegg ser man at det er lekeplasser i noen av parkene og inne i kvartalene. Det er en grusbane på eventyrplassen og to tennisbaner ved Harald hals park. Her er er også kotene med på kartet for å illustrere at det er terrengforskjeller i hagebyen, men også flate partier.

Arkitekturen

Figur 13. Fondbygning

Figur 14. Horisontal- og vertikaldelte hus

Figur 15. Horisontaldelte hus med 2 fulle etasjer

Figur 16. Dampllass bebyggelsen.

Figur 17. Portnerbolignene, ligger en på hver side av Sognsveien

Figur 18. Uellvål skole er bygget i en klassistisk stil

Figur 19. Her ser man de ulike typologiene i hagebyen, navngivningen av de ulike bygningstypene er hentet fra *Utbygingsveileder for Ullevål hageby* (Havebyselskapet, 2020-a).

PROBLEMSTILLING OG MÅL

Problemstilling

Undersøke hvordan hagebyfenomenet kom til uttrykk i etableringen av Ullevål hageby, med spesielt fokus på intensjonene bak utformingen av grøntområdene. Videre er målet å definere den grønne kulturarven og se på muligheter for å få tilbake mer av den opprinnelige utformingen og styrke verdien til grøntområdene som en del av kulturmiljøet.

Delmål

For å svare på denne problemstillingen er det satt noen delmål. Det første målet er å presentere hagebyideens opprinnelse og studere hvordan hageby som fenomen kommer til uttrykk i noen utvalgte europeiske eksempler. Dette skal være med på å bedre kunne sette Ullevål hageby i en internasjonal kontekst og forstå hvilke typiske hagebytrekk vi finner i Ullevål hageby. Før vi undersøker hagebyens grøntområder, vil hagekunst og hagebruk, samt viktige fagpersoner på starten av 1900-tallet presenteres nærmere. Dette skal øke forståelsen for planleggingen og utformingen av grøntområdene.

Det lite utforskede temaet om den opprinnelige hage- og grøntstruktur i Ullevål hageby skal settes i sammenheng med aktuelle fagfolk, strømninger og hagebyfenomenet. På bakgrunn av disse historiske undersøkelsene skal oppgaven svare på problemstillingens andre del. Her skal den beskrive dagens situasjon, for å identifisere hvilke kulturminneverdier som finnes og hvilke trusler de står ovenfor og hvilke som har gått tapt. Videre skal det utarbeides en bevarings- og tiltaksliste for hvordan man burde bevare og/eller tilbakeføre noe av den opprinnelige utformingen. Denne bevarings- og tiltakslisten skal styrke hagebyens grønne kulturarv og helhet som et nasjonalt viktig kulturmiljø.

Oppbygging

KAPITTEL 1

Introduksjon

KAPITTEL 2

Europeisk hagebyhistorie

KAPITTEL 3

Planleggingen og bygging av Ullevål hageby

KAPITTEL 4

Strømninger i tiden

KAPITTEL 5

Historisk tolkning av grøntområdene i hagebyen

KAPITTEL 6

Den grønne kulturarven i Ullevål hageby

METODE

Litteratur- og arkivstudier

I oppgaven er metoden litteratur- og arkivstudier brukt for å danne et teoretisk utgangspunkt for analyser og drøfting i oppgaven. Kilden som er brukt er i hovedsak primærkilder, men i noen tilfeller der det har vært vanskelig å oppspore eller få tilgang på disse er det referert til andre kilder. Primærkilder som er brukt er blant annet Howard sine bøker om hagebyer, Harald Hals sin litteratur og artikler, og intervju fra Hagebybladet. Andre viktige kilder i oppgaven er bøker skrevet om Ullevål hageby til 90- og 100-årsjubileet, samt flere artikler i *Byminner* (1992).

Det har blitt undersøkt hva som finnes av historiske dokumenter, kart, fotografier og modeller av Ullevål hageby, som har vært nyttig å analysere. Aktuelt arkivmateriale er funnet på digitaltmuseum, Byarkivet i Oslo, Nasjonalbiblioteket, Oslo i bilder, og Hagebybladet sitt arkiv. Oslo Hagebyselskap har store deler av sitt materiale samlet hos byarkivet i Oslo, derfor var det naturlig å besøke dette arkivet. I den forbindelse ble ulike gamle tegninger, hageplaner og informasjon om beplantning studert. Arkivmateriale var noe magert, og det virket tilfeldig hva som har blitt tatt vare på. Det viktigste arkivmateriale som er brukt videre i oppgaven, er noen plantelister og diverse kart/tegninger fra hagebyens første år.

Analysing av gamle bilder, kart, tegninger og flyfoto har sammen dannet et variert kildemateriale for oppgaven. Her er det brukt overlay og sammenligning av bildemateriale opp mot skriftlige kilder. Dette har resultert i at det har vært mulig å lage historisk tolkningsplan av et privat og et offentlig grøntområde i hagebyen. Videre vil metoden basere seg på *Riksantikvarens veileder for grøntanlegg* (2020) sine beskrivelser av fremgangsmåter når man jobber med historiske grøntanlegg og beskrivelse av kulturminneverdier.

Historisk teori

Teoriens rolle i et forskningsarbeid avhenger ofte om man har få eller mange kilder (Andersen et al, 2015, s. 133). Kildemateriale om Ullevål hageby er noe mangelfullt, særlig skriftlig materiale og tegninger om planleggingen av grøntområdene i hagebyen. Derfor kan teorier være avgjørende for å etablere sammenhenger med det eksisterende kildematerialet. Teori kan være med på å underbygge hypoteser og skape sammenhenger, selv om de blir oppfattet som noe usikre eller uavklarte, kan de danne et visst grunnlag (ibid). I denne oppgaven vil teorier testes opp mot kildematerialet, dette er for å prøve å danne sammenhenger og få en bedre forståelse av hvorfor hagebyen ble slik den ble. Ulike hypoteser om hvor fagfolkene på Ullevål har hentet sin inspirasjon fra blir også testet.

Befaring og empiriske studier

Det har blitt utført befaringer i caseområdet. Disse befaringene har blitt spredt utover året, og derfor utført i forskjellige årstider. Befaringene har dannet et empirisk grunnlag som er basert på egne erfaringer og iaktakelser av Ullevål hageby i dag. Muntlig kommunikasjon med ressurspersoner i hagebyen har også vært nyttig. De har hjulpet med å få en bedre forståelse av hagebyen, og bidratt med tips til relevant litteratur og bilder til oppgaven. Disse metodene vil være med på å gi meg et grundig bakgrunnsmateriale for å komme med tiltak, som kan komme med føringer for fremtidig utnyttelse og utforming av området.

Disse metodene vil være med på å danne grunnlag for å kartlegge verdiene til den grønne kulturarven i hagebyen, samt komme med tiltak. Allikevel er det viktig å påpeke at dette er en oppgave utført over en begrenset periode med tid. Ullevål hageby er et relativt stort område og hvis man skulle utført grundige registreringer av hele området, hadde man trengt mer tid. Derfor er befaringer utført, for å danne et bedre helhetsbilde uten å gå i detaljregistrering av hele området.

BEGREPSAVKLARING

En del begreper relevant for hagebyer defineres i denne delen. Flere av disse nøkkelbegrepene er viktige i forståelsen av hagebyer, som en del av byplanhistorien, men også i sammenheng med hagekunst og hagekultur. Videre defineres også begreper som avgjørende i det videre arbeidet med å definere verdiene til Ullevål hageby, også som et historisk grøntanlegg og kulturminne.

Hageby: En hageby skulle opprinnelig være en satellitt anlagt rundt sentralbyen. I min tolkning av hagebybegrepet er det ikke så viktig om hagebyen er anlagt som en forstad eller som en satellitt i tilknytning til sentralbyen. Jeg tolker en hageby som et boligområde som kan bestå av både småhusbebyggelse og lengre boligkomplekser, der alle har tilgang på hage. Målet er at hagebyen skal være selvforsynt. Hagebyen utformes for å møte behovene til det individuelle mennesket som en del av et felleskap, kvalitet, lys og luft, er viktige egenskaper ved boligområdet. I tillegg finnes det felles grøntområder inne i hagebyen og et sentralt torg med servicefunksjoner slik at hagebyen danner et eget felleskap.

Utopi: Utopi er en beskrivelse av et idealsamfunn. Det kan enten beskrive et godt samfunn, eller den formen for samfunn man lengter etter eller forsøker å virkeliggjøre. Begrepet «utopi» og «utopisk» brukes også for å definere eller karakterisere ideer eller idealer som urealiserbare (Mathisen, 2021).

Forstad: En forstad er bebygd område, som hovedsakelig består av boligbebyggelse, som ligger utenfor selve byområdet. Det er ofte så nært sentralbyen, at det er mulig å jobbe i byen for de som bor i forstaden (Butenschøn, 2021). I oppgaven vil hageforstader (gardensuburbs), bli omtalt som hagebyer.

Boligkooperasjon: Kooperativ betyr samarbeidende eller samvirke. Denne oppgaven tar for seg det som går under fellesbetegnelsen boligkooperasjon eller boligsamvirket. Dette er en gruppe av boligsøkende og boligeiere, som har til formål å bygge og drive anlegget med boliger for sine medlemmer (Aakre, 2022).

Hagebruk/hagekultur: Hagebruk/hagekultur er en betegnelse som brukes på dyrking av hagevekster, som grønnsaker, frukt, bær og blomster. Enten dette foregår på åker eller i hage, eller som del av en allsidig gårdsdrift. Dyrking i forbindelse med villahager blir ofte også omtalt som hagedyrking (Bratberg, 2023).

Parselhage: I oppgaven brukes begrepet parsell og parselhage om hager som ikke er direkte knyttet til bygningenes inngang. Disse er adskilt fra huset, mens forhager og bakhager ligger i fysisk tilknytning til boligen.

Kulturarv: Kulturarv betegner historisk forankret kulturell arv med en viktig verdi for enkeltpersoner, fellesskap, en folkegruppe eller en nasjon. Kulturarv kan omfatte både materiell og immateriell kulturarv. Det vil si at det kan være noe fysisk som steder og bygninger, eller noe immaterielt som håndverk eller dans. Kulturarv forstås som noe som er arvet, og som bør ivaretas og føres videre til kommende generasjoner (Falk & Knudsen, 2024).

Grønn kulturarv: Etter noen søk i ulike databaser, kom det ikke fram noen tydelig definisjon på begrepet i Norge. Dette begrepet er sporadisk brukt av både Riksantikvaren og andre i kulturminnefeltet. Derimot har den danske landskapsarkitekt Ellen Braae i 2019 utgitt en bok som ønsker å tydeliggjøre begrepet. Ifølge henne fanger «grønn kulturarv» opp både kulturarv og naturarv. «Grønn kulturarv» er et relativt nytt samlebegrep. Det kan brukes på alle slags intensjonelt formgivende uterom enten om de er designet av landskapsarkitekter eller kultivert i en bredere forstand, alt fra hager, parker, plasser, alleer osv. (Braae, 2019, s.11-13).

Kulturminner: Jamfør Kulturminneloven (1978) §1 første ledd «Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.»

Kulturmiljø: Definisjonen på kulturmiljø finner vi i Kulturminneloven (1978) §1 andre ledd «Med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng». I senere år har begrepet kulturmiljø blitt brukt mye i den offentlige forvaltningen og i stortingsmeldingen Nye mål i kulturmiljøpolitikken (2019–2020) ble begrepet innført som et samlebegrep for kulturminner, kulturmiljø og kulturlandskap. Kulturmiljø understreker verdien til sammenhengen og helheten (Falk, 2023).

Grøntområder/grøntanlegg: I oppgaven brukes begrepene grønntområder og grønntanlegg om hverandre. Begrepet grønntområder er oftest brukt om naturpregede arealer i byer og tettsteder. (Bruun, 2009). Det skilles mellom private grønntområder, som hager, og offentlig grønntområder som parker. Hager og parker blir ofte omtalt som grønntanlegg blant fagfolk og brukes hovedsakelig på arealer som er opparbeidet med vegetasjonsdekte flater. For eksempel kan grønntanlegg være hager, offentlige parker, alleer, gressbaner for idrettsformål, og uteanlegg ved skoler (Riksantikvaren, 2020). Grønntområder og grønntanlegg blir i denne oppgaven brukt som synonyme, men det skilles mellom de private og offentlige. Grønntområder og grønntanlegg er også viktige deler av grønntstrukturen (Riksantikvaren, 2020).

Bevare: I oppgaven brukes begrepene bevare og bevaring. Her mener jeg å ta vare på noe eller vedlikeholde det. Bevaring brukes også om å beskytte noe mot skader eller ødeleggelse og sikre verdiene til kulturmiljøet, slik at de fortsetter å eksistere over tid.

Autentisitet: Begrepet autentisitet brukes om graden av ekthet og/eller opprinnelighet. Autentisitet er et relativt begrep, og må alltid bli sett i forhold til noe, for eksempel tidsperiode eller stilart. I oppgaven brukes visuelt autentisk om noe som ser ekte ut, men er en kopi (Christensen, 2011, s.211-212).

Kapittel 2

EUROPEISK HAGEBYHISTORIE

Hagebyideens opprinnelse
Engelske hagebyer
Tyske hagebyer
Inspirasjon fra Østerrike

HAGEBYIDEENS OPPRINNELSE I ENGLAND

Før vi skal undersøke Ullevål hageby nærmere, skal vi prøve å plassere det i en historisk sammenheng med europeiske forbilder. Det skal presenteres hvor hagebyideen kom fra og hva som kjennetegner denne. I tillegg skal det presenteres noen europeiske eksempler på hagebyer. Dette skal senere være med på å se hvordan hagebyfenomenet ble realisert i Ullevål hageby. Å forstå hvordan Hagebyen sine historiske røtter går utenfor Norges grenser, vil være viktig i vurderingen om hvordan man skal utvikle og samtidig bevare Ullevål hageby sitt særpreg for fremtiden.

Hagebyideens opprinnelse i England

Bakgrunn for ideen

Den industrielle revolusjonen på slutten av 1700- og begynnelsen av 1800-tallet hadde forandret by- og samfunnsstrukturen totalt. Det hadde skjedd en eksplosiv vekst i byene som følge av folkestrømmen som kom for å arbeide og bo i de nye industristedene. Dette førte til overpopulasjon og forslummede boforhold i byen (Bruun, 1970, s.16). Det var blant annet på bakgrunn av dette at ideen om hagebyen ble utviklet i Europa på slutten av 1800-tallet. Hagebyen skulle være løsningen på problemer som fattigdom, overpopulasjon og den store forurensingen fra industrien (Swensen & Berg, 2020, s.2).

Samtidig med dette vokste også Arts and Crafts-bevegelsen fram i Storbritannia, som en slags motreaksjon på industrialisering og det man mente var masseproduksjon med dårlig kvalitet (Brand, 1992, s. 7-8). I spissen for bevegelsen var blant annet kjente teoretikere og designere som John Ruskin og William Morris. Deres felles mål med Arts and Crafts-bevegelsen var et ønske om å få tilbake håndverket og kunstneriske kvaliteter i samfunnet, som en protest mot det de så på som en sjelløs masseproduksjon. Tanken var at estetikken skulle komme inn i hjemmene til folk flest, det skulle gjenspeile en personlig stil og være god kvalitet. Denne tankegangen ble også en viktig del av hagebyideen, og påvirket utformingene av hagebyene.

Side 22

Dette skulle også være et motsvar på de forslummede og dårlige boforholdene i byens industristeder (Kalleklev, 2024).

Ebenezer Howard og hagebybevegelsen

Det fantes hagebyer i blant annet England og Amerika før 1900-tallet, men det er engelskmannen Ebenezer Howard som regnes som grunnleggeren av hagebyideen (Fishman et al., 2013, s. 204). Det var Howard som først formulerte hagebyideen i et moderne byutviklingsperspektiv, som en tydelig teori og et ideal. Howard jobbet opprinnelig som stenograf i det engelske parlament, men i 1898 utga han boken *Tomorrow: a peaceful Path to Real Reform* (Bruun, 1970, s. 16). I boken presenterte han for første gang sin modell for sine mindre selvforsynte enheter, i form av hagebyer (Howard & Bryn, 1921). Når dette er sagt, var ingen av de individuelle elementene i Howards bok spesielt nye. Ward (1992) skriver at det Howard gjorde var å skape en sammenstilling av alle mulige utopier som florerte på 1800-tallet (Ward, 1992, s. 2).

Howard sin modell for hagebyer ble videreutviklet og revidert i boken *Garden cities of Tomorrow* (1902). Hovedtanken var at det skulle plasseres små byer (satellitter) omkring de sentrale byene, se diagram nr. 7. Dette skulle løse ekspansjonsproblemene i storbyene og forbedre boforholdene, i en kombinasjon med det beste fra landet og byen (Brekke et al., 2008, s.300).

Howard sine ideer førte til at i 1902 ble «Garden city association» grunnlagt. Foreningen jobbet aktivt for å spre hans ideer, og fikk boken hans oversatt til mange språk (Fishman et al, 2013, s. 203). I tillegg var foreningen aktiv i flere land (ibid). Howard sin bok inneholder tekst og illustrasjoner som alle er tydelig merket som «diagram», det var gjennom disse har illustrerte han sine ideer om hagebyer (Fishman et al., 2013, s.209-11).

De tre magnetene

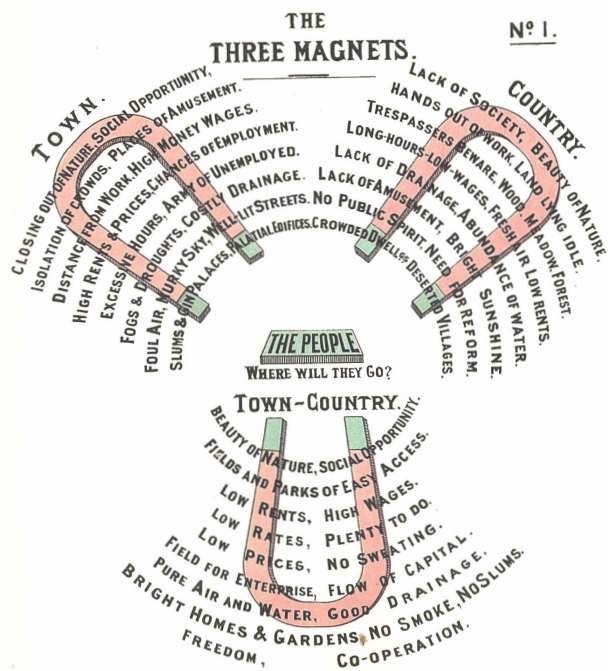
At hagebyer skulle være en kombinasjon mellom det beste fra landet og byen, illustrerte Howard i sitt diagram nr. 1 «The three magnets». Disse magnetene er «town», «country», og «town-country». I midten av diagrammet står det «People, where will they go?» (Howard, 1902, s. 10-27).

Magneten «town» representerer byen. På den ene siden listes det opp dårlige kvaliteter med byen, og på den andre gode kvaliteter. Noen av de disse kvalitetene er: «utestengt fra naturen, men sosiale muligheter», «isolering av folkemengder, men plasser for underholdning» og «avstand fra jobb, men høy lønn», «gromsete og forurenset himmel, men godt belyste gater».

Magneten «country» representerer landsbygda. Også her presenteres en liste med dårlige og gode kvaliteter. Noe av det som listes opp er: «mangel på det pulserende bylivet og samfunn, men tilgang på vakker natur», «lange arbeidstimer med lav lønn, men frisk luft og lav rente» og «mangler underholdning, men landsbygda har mye solskinn».

Den tredje magneten er «town-country» som representerer hagebyen. Alle magnetene streber mot å tiltrekke seg folk, men Howard illustrerer her en ny og attraktiv kraft som utkonkurrerer de tradisjonelle magnetene, med bare de gode kvalitetene fra de to andre. Her får man blant annet både den vakre naturen og bylivets muligheter. Flere ting som er listet opp er marker og parker lett tilgjengelig, lave renter, høye lønninger, lave huspriser, mye å gjøre, lave priser, flyt av kapital, ren luft og vann, bra avrenning, lyse hjem

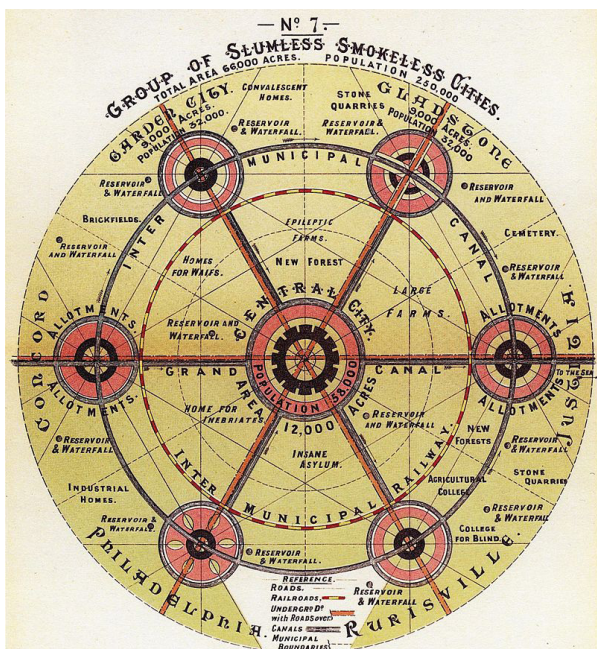
og hager, ingen røyk, ingen slum, frihet og samarbeid (Howard, 1902, s. 10-27). På bakgrunn av dette, ville han få fram at folk ville bli dratt mot den tredje magneten. For hvem ville ikke ha alle de gode kvalitetene med både byen og landsbygda? Dette tydeliggjør Howards utopiske idé om hagebyen som en løsning på problemene både på landsbygda og i byen.

Figur 20. De tre magnetene skal vise at alle magnetene ønsker å tiltrekke seg folken, men hva vil de velege? Town- country magneten er et synonym for hageby. Denne inneholder det beste fra town og contry.

Byvekst- og hagebydiagram

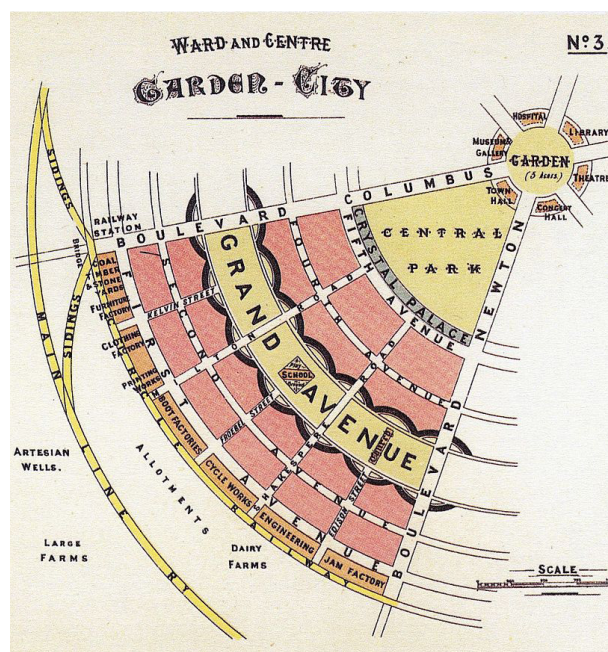
Diagram nr. 7 illustrerer prinsippet for byvekst, med hagebyer som satellittbyer i tilknytning til sentralbyen. Begge er selvstendige enheter, men man kan raskt reise mellom dem. Howard foreslo å etablere effektive kommunikasjonsårer som veier og jernbaner, mellom de nye hagebyene og direkte til storbyen (Howard, 1902, s. 114-130). I hagebyen skulle det være et begrenset antall boliger per areal, som skulle gi en romslig hage per bolig, arbeidsplassen skulle også ligge i hagebyen (Howard & Bryn, 1921). I diagram nr. 7 ser man også at Howard har satt begrensingen til 32 000 innbyggere per hageby, når den nådde dette tallet skulle en ny hageby oppstå (Fishman et al., 2013, s.211). På denne måten ville de som bodde der ha tilgang til frisk luft og god plass rundt seg, der de bodde og arbeidet, samtidig som de lett kunne komme seg til storbyen når de ville (Brekke et al., 2008, s.300). I stedet for å bruke tiden på en lang og anstrengende reisevei til arbeidsplassen, kunne tiden brukes på helsefremmende rekreasjon i hagen (Howard & Bryn, 1921).

Figur 21. Howard sitt diagram nr. 7 fra boken *Tomorrow: a peaceful Path to Real Reform* (1889). Diagrammet illustrerer hvordan Howard mente byen skulle vokse, med hagebyer som satellittbyer rundt sentralbyen.

Diagram nr. 3 viser hvordan strukturen innad i hagebyen burde være ifølge Howard. Hagebyen skulle bygges opp rundt en sentral plass som var omringet av offentlige bygg. Dette kunne være et torg eller en park, med sprikende gateløp ut fra plassen. Neste ring skulle være et parkområde, gjerne med forretninger i ytterkant (Muri, 2000, s.129).

Deretter skulle det være et belte med boliger, hvor det også skulle ligge kirker og skoler. Utenfor der skulle det ligge et grøntområde, før man kom ut til enda et område med boliger og deretter fabrikker. Ytterst skulle det ligge kolonihager og jordbruk, dette skulle bidra til at innbyggeren ble selvforsynte på hage- og landbruksprodukter (Muri, 2000, s.129).

Figur 22. Howard sitt diagram nr.3 fra boken *Tomorrow: a peaceful Path to Real Reform* (1889). Dette diagrammet var også med i Howards bok *Garden cities of Tomorrow* (1902). Diagrammet illustrerer en prinsipiell struktur av ulike elementer innad i hagebyen.

Fra idé til planleggingsprinsipp

Howard hadde som vi har sett flere skjematiske diagram og prinsipp for oppbygning av hagebyen. Allikevel skriver Haney (2010) at han veldig tydelig i sine bøker på at hager og jordbruksland var essensielt for helheten til hagebyen. De grønne områdene skulle ikke bare være pynteelement, men plasser for å dyrke mat, og føre til bedre ernæring og økonomi for hagebyens beboere (Haney, 2010, s. 4). Når dette er sagt skulle innbyggere i hagebyen ifølge Howard hovedsakelig bli selvforsynte med hage- og jordbruksvarer, gjennom det organiserte jordbrukslandet rundt hagebyen (Dragsbo & Ravn, 2018, s.67-68).

Howard var en mann av ord, ikke noen designer. Fishman et al (2013) påpeker at det noe ironisk at de nettopp er Howard sine bøker, som har fått så stor innflytelse på byplanleggingen, siden de ikke inneholder en eneste byplan eller arkitektonisk prinsipp (Fishman et al., 2013, s.209-11).

Howard var også på rundreise i Norge i 1920 og etter dette ble boken *Havebyer og jordbruksbyer* (1921) utgitt, sammen med den norske legen Halfdan Bryn som var vert da Howard besøkte Norge (Howard & Bryn, 1921). Bryn så på bolignøden som en samfunnssykdom som måtte behandles og undersøkes på samme måte som andre sykdommer (Howard & Bryn, 1921, s. 88).

Etter Howard sitt besøk i Norge ble følgende uttalelse trykt i boken:

Det ville være fåfengt for meg efter bare nogen ukers opphold i Norge å forsøke å komme med detaljerte forslag til dere folk angående anvendelse av prinsippene for havebybevegelsen. (...) Dere har min fulle frihet til å anvende hagebyprinsipper eller ideer, på deres egen måte. Jeg tror allikevel Norge har flere hjulpekilder og fordeler som skulle gjøre anvendelsen av hagebyprinsippene lettere enn tilfellet i England (Howard i Howard & Bryn, 1921, s.10).

Hagebyideen har både blitt tatt fra hverandre og anvendt selektivt, mens andre steder har konseptet blitt rendyrket (Ward, 1992, s.2). På bakgrunn av dette kan vi si at Howard har lyktes i å tydeliggjøre sine utopier og ideer, uten å lage konkrete hagebyplaner. Dette har sikkert også ført til at ideen har blitt mer tilpasningsdyktig til hvert enkelt sted, da den baserer seg på generelle prinsipp. At Howard også ønsket at man tilpasset hagebyprinsippene til det enkelte land, ser vi i hans uttalelse etter besøket i Norge. At hagebybevegelsen og Howard har jobbet mye for å spre ideen, har gjort at vi finner hagebyer spredt langt utover Englands landegrenser.

Nå skal vi se hvordan planleggere og arkitekter har tatt Howard sine ord og diagrammer og utformet mer konkrete planleggingsprinsipp. Vi skal også presentere noen eksempler på hagebyer i Europa og se på hvordan hagebyideen og planleggingsprinsippene kommer til uttrykk i praksis. Dette skal undersøkes som bakgrunnsmateriale for videre å kunne analysere hvordan hagebyfenomenet kommer til uttrykk i Ullevål hageby. Senere skal vi også se på hvilke likheter og ulikheter det er mellom de europeiske eksemplene og Ullevål hageby.

DE FØRSTE ENGELSKE HAGEBYENE

Letchworth

Hagebyen Letchworth ble grunnlagt i 1902 i Hertfordshire, England og var den første hagebyen som ble realisert. Den utopiske drømmen til Howard om å forene det beste fra landet og byen, gikk nå fra å være et konsept til å bli en realitet (Lewis, 2015). Planen for Letchworth er en kombinasjon av kurvede og rette gater, utviklet for å ta vare på opprinnelige trær og skape grupperinger av hus rundt felles grøntområder. Hvis man ser på plantegningen, er den todelt. Den har blitt omtalt som et kompromiss mellom stråleformede gater ut fra et punkt og et system av separate geometriske veikryss som bringer møtende gater sammen, for å unngå trafikkforvirring i hovedkrysset. Det er et stort sentralt og avlangt torg med offentlige bygg, i det punktet de stråleformede veiene møtes (Fichman et al., 2013, s. 230-233).

Som den første hagebyen viser Letchworth stor variasjon i sitt arkitektoniske uttrykk, både i blanding av stil og materialer og resultatet kan oppleves noe kaotisk og lærdom fra prosjektet ble tatt med i videre arbeid med andre hagebyer (Brand, 1992, s.10). Mens Howard var inspirasjonen til hagebyens grunnide, var det planleggerne Barry Parker og Raymond Unwin som la grunnlaget for hvordan den første hagebyen Letchworth (1902) ble i praksis. De var lidenskapelige opptatt av å bedre bokvaliteten for arbeiderne og eksperimenterte med nye boligtyper, som skulle være sunnere og mer økonomiske. Parker og Unwin utviklet etter hvert enkle planleggingsbegreper basert på Howards idé, og disse planleggingsprinsippene har blitt noe av kjennetegnet for hagebybevegelsen (Brand, 1992, s.8-10).

Unwin utga boken *Town Planning Practice* i 1909 (Fichman et al., 2013, s. 216). I boken ble noen sentrale planleggingsprinsipper presentert. Disse har blitt selve kjennetegnet på hagebyer og er listet opp under.

- Plassering av grupper med hus rundt et felles grøntområde.
 - Bruke alleer med trær og gressparti langs hovedveiene.
 - En sentral anlagt plass omgitt av offentlige bygg som posthus, bank, butikker og lignende.
 - Bevisst bruk av gateløpet som et opplevelsesmoment med akser, fondmotiv og lignende.
 - Boligene skulle ha godt med sollys og hage, både foran og bak.
 - Blanding av forskjellige grupperinger av hus f.eks., en-, to-, og firemannsboliger
 - Variasjon i byggelinjen, for å skape et brutt gatebilde
 - Minimere lengden og bredden på veier, for å frigjøre mere av arealet og få en maksimal utnyttelse av tomten.
 - Skape bymiljø i menneskelig skala, ved valg av riktige proporsjoner på hus, gater og offentlige rom.
- (Brand, 1992, s.10).

Letchworth

Figur 23. Plantegningen til Barry Parker og Raymond Unwin fra 1903 av Letchworth garden city. Her ser man blandingne av rette og buede gateøp og todelingen av stråleformde gater ut fra torget og separate geometriske veikryss (Fichman et al., 2013, s.230).

Figur 24. Flyfoto tatt over Letchworth i 2017. Her ser man tydelig det avlage torget som et grøntområde i midten av hagebyen. Man ser også bruken av siktakser og trealleer inn mot det sentrale torget.

Hampstead

En annen kjent hageby er Hampstead. Etter erfaringer fra Letchworth så man at det var vanskelig å etablere frittstående hagebyer, etter tankegangen til Howard om satellittbyer rundt sentralbyen. Man begynte derfor å se på mulighetene for å bruke hagebyprinsippet på eksisterende byer. Denne metoden virket mer oppnåelig og realistisk. Hampstead er et eksempel på dette, hvor det er etablert en hageby/hageforstad i tilknytning til byen (Ward, 1992, s.2-9). Hampstead blir ofte omtalt som en «garden suburb», som vil si at den er mer en forstad, enn hageby. Allikevel bygger den på mange av hagebyideens grunnprinsipper. Planen for Hampstead ble lagt fram av Raymond Unwin i 1906, men også Parker og andre var involvert i prosjektet. Slik som Letchworth, var også Hampstead organisert rundt et sentralt torg, med en serie stråleformede gater (Robertson, 2020, s.177-181).

Vi ser på plantegningen på neste side at den sentrale plassen er mye mindre her enn i Letchworth. Unwin og Parker tok også i mye større grad hensyn til topografien her og brukte arkitekturen til å skape fine gatebilder og akser (Fichman et al., 2013, s.350-355). I planleggingen av Hampstead, var Unwin nytenkende i sin fremgangsmåte med å tilpasse byggene til landskapet. Unwin tolket det eksisterende landskapet som et positivt rom og «carefully layered his new work onto this». Bygningene, hagene og veiene ble designet for å åpne opp grønne områder og torg (Robertson,

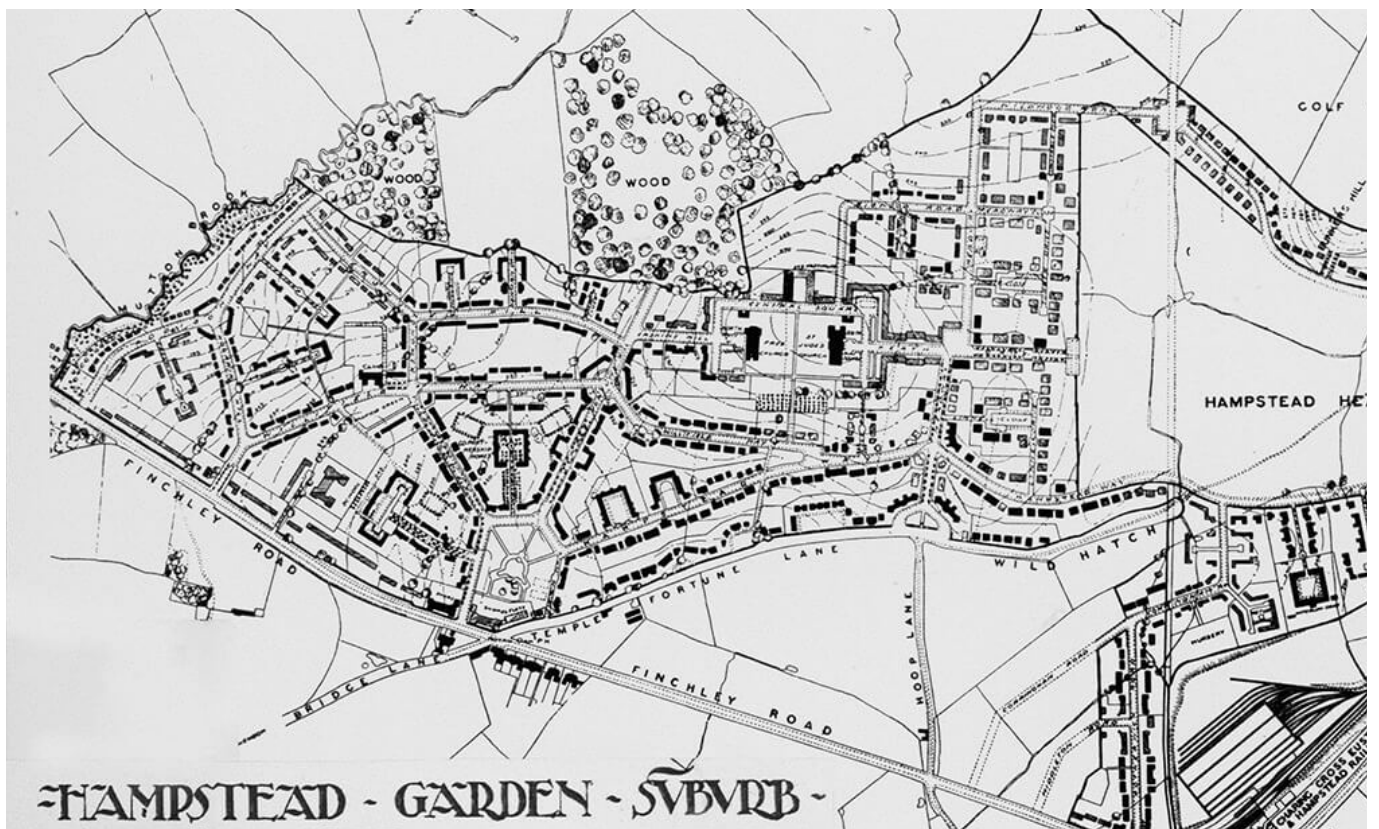
2020, s. 177-181).

Det var Henrietta Barnett som var pådriver for Hampstead prosjektet, hun er kjent for sitt sosiale arbeid og jobbet for å forbedre de sosiale forholdene blant de fattigste i London. Hun var veldig inspirert av Ebenezer Howard sine ideer, og samlet inn penger for å få Hampstead-prosjektet realisert. Hun allierte seg tidlig med Unwin og ville at han skulle oversette hennes sosiale ideer til en plan (Hampstead Garden Suburb Trust, 2010, s. 18-20).

Livet i Hampstead utviklet seg slik Barnett hadde hatt en visjon om, og rekreasjon og sosialt liv blomstret i hagebyen. Som man ser på bildet under, var det fokus på dyrking av grønnsaker i hagene. Dyrkingen ble spesielt oppmuntret av foreningen Horticultural Society, som var stiftet av Barnett i 1909. Foreningens hovedmål var å skape en stolthet over dyrking av planter, trær og blomster, både de vakre og nyttige. Foreningen oppmuntret også til en vennlig rivalisering mellom hageeiere, for å oppnå en høyere standard i hagebruket i hagebyen. Hampstead har blitt et forbilde for mange planleggere og arkitekter (Hampstead Garden Suburb Trust, 2010, s. 18-20).

Figur 25. Hampstead Garden suburb, bildet viser engasjementet for dyrking i hagen, blant hagebyens inbyggere. Her er det hagebyens barn som er satt i sving.

Figur 26. Urdwin og Parker sin plan for Hampstead Garden suburb, tegnet i 1911. De ferdigstilte husene er tegnet i svart. Her ser man at det er ulike dimensjoner på husene, både småhus og større boligvolumer. Husene er plassert relativt nærme veie. De fleste bygningene er plassert slik at de danner rom mellom seg, men man ser at dette varierer. Det er også bevart et skogsområde i tilknytning til hagebyen, som man ser nord for bebyggelsen. Det kommer også tydelig fram i planen at det er mange blindveier i hagebyen.

Figur 27. Dronebilde over Hampstead i dag. I mellom boligbebyggelsen ligger det et sentralt torg, med park og her der det også bygd en krike. Vi ser at husene stort sett ligger nærme veien, men de er trukket litt fram og tilbake som gjør at for- og bakhagene får varierende størrelser. Dette skaper også variasjon i gatebildet, der man har brukt mange like hus på rekke. I tillegg til private for- og bakhager, er det felles grøntområder inne i kvartalene. Dette er forskjellig fra Ullevål hageby hvor også kvartalshagene er delt opp i flere mindre parseller.

TYSKE HAGEBYER

Hagebyideen til Tyskland

Hagebyideen sprede seg rast til den vestlige verden og fikk spesielt stor innflytelse i Tyskland. I den tyske hagebybevegelsen var målet slik som i England, et ønske om å opprette hagebyer med kommunalt eierskap som skulle bli selvforsynte på mat og varer. Selv om de aldri klarte å etablere helt selvforsynte hagebyer, ble diskursen rundt husets omgivelser, organisering av offentlige rom og grøntområder endret (Harris, 2012).

I selve utformingen av hagebyene i Tyskland var det forskjellig praksis. Noen planleggere jobbet ut ifra betingelsene i landskapet, og lot terrengformen bestemme bruken av rette eller buede gater, mens andre jobbet mest med rette geometriske linjer. Det var allikevel ikke mange som rendyrket premisset for geometriske gateløp, det var mer fokus på akser for å skape visuelle rom, og det var ofte en sentral plass med kommunale bygg og butikker plassert i enden av en hovedakse (Harris, 2012).

Boliggatene i hagebyene var vanligvis 4 til 5 meter brede, med gangstier på 1 til 2 meter og forhager på 1 til 5 meter. Dette gjorde at arkitektene klarte å opprettholde riktig avstand mellom husene, samtidig som de beskyttet dem mot støv og støy fra hovedtrafikkveiene. De smale veiene begrenset også gjennomfartstrafikken, og skapte dermed en rolig og intim atmosfære i nabolaget. I tillegg var det mye bruk av blindveier, som også var mye brukt i England (Harris, 2012).

Gartenvorstadt Leipzig – Marienbrunn

Hagebyen Marienbrunn utenfor Leipzig er ikke den mest kjente hagebyen, men et spennende eksempel siden det ble realisert samtidig som planleggingen av Ullevål hageby begynte. Marienbrunn ble skapt i forbindelse med Internationale Bauausstellung (Internasjonale bygnings utstilling) 1913 i Leipzig, som skulle vise

modeller for by- og boligutbygging (Harris, 2012).

Planen over Marienbrunn har en streng geometri, med sine stråleformede radierende veier ut fra et punkt, og svakt buede veier på tvers av disse. Her ser man at planleggerne også har vært opptatt av å bruke akser og skape gatebilder i sin planlegging. Det som er interessant med denne hagebyen, er at også hagene hadde en plan. Det var mange involvert i utformingen av prosjektet i sin helhet og blant annet landskapsarkitekten Leberecht Migge, som tegnet park- og hageplaner (Harris, 2012).

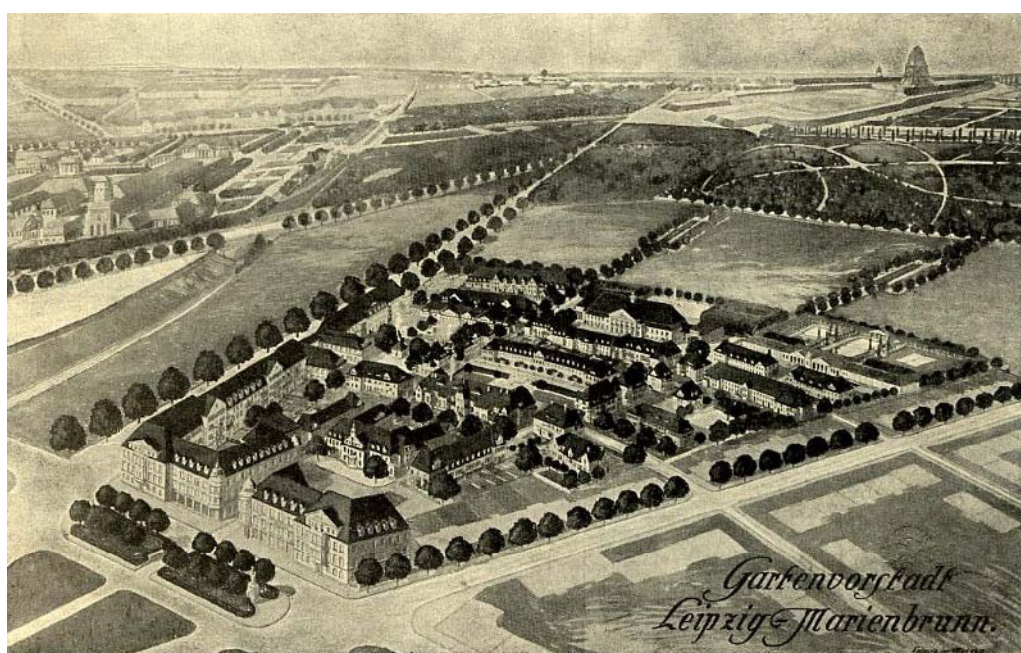
For til tross for navnet, hadde hager ofte en sekundær designbetydning i de fleste hagebyer. Hagebyfelleskapene lot i stor grad beboerne selv designe hagene sine. Denne praksisen ble kritisert av Leberecht Migge (Harris, 2012). Migge kritiserte også flere av de etablerte hagebyene i Tyskland etter første verdenskrig for å ikke følge hagebyens opprinnelige intensjon. Han mente at hager skulle være plasser for aktivt hagearbeid, og være integrert i beboernes hverdag (Haney, 2010).

Migge så på hagen som en forlengelse av boligen, hvor man kunne dyrke sin egen mat. Hagen stod på lik linje med huset. En av hans hovedtanker var selvforsyning og skape funksjonelle kjøkkenhager. Han mente at eieren av hagen selv burde bidra til å øke sin egen levestand, ved å dyrke frukt og grønnsaker selv (Haney, 2007). Leberecht Migges utga blant annet bøkene *Die Gartenkultur des 20. Jahrhunderts* i 1913 og *Jedermann Selbstversorger!* i 1918. I disse bøkene foreslo Migge at alle sosiale og økonomiske problemer i den tyske nasjonen kunne løses dersom man laget mange nok hager og parker. Det viktigste av alt mente han var, de små intensive grønnsakshagene der alle kunne dyrke sin egen mat. Hvis «alle» kunne være selvforsynt, ville folk få en større økonomisk frihet i det kapitalistiske samfunnet (Haney, 2007).

Marienbrunn, Leipzig

Figur 29. Plantegning over Marienbrunn (Harris, 2012, s.164). Hagebyen/hageforstaden Marienbrunn, ble skapt i forbindelse med Internasjonale Bauausstellung (International Building Exhibition)1913 i Leipzig, som skulle vise modeller for by- og boligutbygging (Harris, 2012). Her kjenner man igjen de st rleformede gatene fra Howards hageby modell. Her ser vi ogs a at hagene er delt inn i parseller og vi ser at de er planlagt med beplantning flere steder. Det var Migge som stod bak hage- og parkutforming i hagebyen (Harris, 2012). Hele planen minner litt om Howard sitt diagram nr. 3. Her ser man hvordan diagrammet er brukt som utgangspunkt for en plan, med sine radierende veier ut fra et torg og svakt buede veier p  tvers av disse, som skaper ulike soneindeler i hagebyen.

Figur 28. Perspektiv tegning over Marienbrunn fra 1912. Her ser man at det er plantet trekker langs de st rre gatene.

Margarethenhöhe

Den tyske hagebyen Margarethenhöhe ble anlagt mellom 1909-38 (Fichman et al., 2013, s.749). Margarethenhöhe ble sett på som samtidens tyske svar på Hampstead, men er utført i en mye mindre skala. Denne hagebyen er altså også anlagt mer som en hageforstad (Fichman et al., 2013, s.352). Hovedarkitekten bak utformingen av Margarethenhöhe var Georg Metzendorf (1874-1934). Han foretrakk rette gater, men tillot seg også å følge terrengets naturlige former noen steder. Å oppnå vakre gatebilder var et av hovedmålene. Av økonomiske årsaker var det billigst å anlegge rette gater der terrenget var flatt (Fichman et al., 2013, s.750-751).

På tross av variasjon i bygningstypene som er brukt i planen, har Metzendorf fått kreditt for å skape en estetisk sammenheng med variasjon og unngått monotonitet (Fichman, 2013, et al., s.751). Allikevel, hvis man studerer modellen av hagebyen i figur.30, framstår ikke planen så estetisk. Kombinasjonen av rette og buede

Figur 30. Bildet viser en modell laget av Margarethenhöhe. Hagebyen ble bygget i perioden 1909-38. I modellen er det verdt å legge merke til at flere av byggene er plassert i grupper som danner parkmessige grøntområder imellom seg. Hageindelingen med lave gjerdet er imidlertid ikke med i modellen. Vi ser også at det er variasjon mellom ulike boligtypologi i hagebyen. Det er både lengre boligkomplekser og mindre villaer.

gateløp, skaper et inntrykk av en uryddig plan. Noen steder er det også lange rekker med hus langs veien, som kan føre til et monotont uttrykk.

Metzendorf valgte å plassere skolen mellom boligbebyggelsen, som resulterte i at man trengte mindre veier, barn ikke trengte å krysse farlige veier, og man kunne bruke skolegården etter skoletid (Fichman, 2013, et al., s.751). En slik plassering av skole, finner vi også igjen i Howard sitt diagram nr. 3. Det er mye i planen som er tydelig inspirert av Parker og Unwin sine designprinsipp for hagebyer. Også i denne hagebyen, slik som andre steder, skulle hagene forsyne hvert hushold. Hagene ble anlagt med en størrelse på 70-300 kvadratmeter. Der de ikke var plassert foran huset, var de separert med lave gjerder bak huset, slik at man skulle få en illusjon av at det var et utstrakt sammenhengende grøntområde (Fichman, et al., 2013, s.751).

Figur 31. Modellen viser tydelig hvordan byggene rundt torget er plassert for å skape rom, og har byggene er mer monumentale enn boligbebyggelsen. Veienettet er ikke stråleformet, slik som i Marienbrunn. Dette sentrale torget minner litt om Damplassen i Ullevål hageby, hvor bygninger med litt mer monumental karakter enn resten av hagebybebyggelsen omgir et torg.

Inspirasjon fra Østerrike- Camillo Sitte

Camillo Sitte (1843-1903) var arkitekt og byplanlegger fra Wien i Østerrike. Han kom med mange ideer som ligner på det Hagebybevegelsen og Howard kom med fra samme tid i England (Fishman et al., 2013, s.233). Camillo Sitte utga sin bok *Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen* (City Planning According to Artistic Principles) i 1889, som mange byplanleggere i Europa har hentet mye inspirasjon fra (Fishman et al., 2013, s. 233).

Noen av Sittes prinsipper var:

- Bruk av uregelmessige tomter skulle skape variasjon og interessante løsninger
- Man skulle oppfatte gater, plasser, samt kvartalenes indre som romdannelse
- Gatekryssene skulle utformes som romlige enheter hvor færrest mulig gater munnet ut
- Formale torg med bygg skulle danne rom, hvor man samlet funksjonene, med estetisk og formel, men også hygienisk og sosiale betydning
- Konsentrere beplantningen inne i kvartalene, for å skape sammenhengende gårdsrom
- Unngå bakbygninger og gjerder som hindrer en samlet utnyttelse av området til leke- og tørkeplasser og beplantning.

(Pedersen, 1968, s.15-16).

Både Pedersen (1963) og Fishman et al., (2013) har sett tydelig sammenheng mellom Unwin sine planleggingsprinsipper og Camillo Sitte. Sitte sin bok utkom allerede i 1889. Unwin selv påstår at han ikke hadde lest Sittes bok før han laget planen for Letchworth, men både Hampstead og Letchworth har mange likhetstrekk med Sitte sine planleggingsprinsipper. Unwin kunne ikke tysk, men boken til Sitte ble oversatt til fransk i 1902, så han kunne ha lest den utgaven (Fishman et al., 2013, s. 233).

Unwin ga ikke ut sin bok *Town planning in practice* før i 1909. På bakgrunn av dette uttaler Pedersen (1963) følgende «Studerer man Unwins formale forutsetninger, slik som f.eks kommer til uttrykk i hans bok, ser man straks at Østerrikeren Camillo Sitte har spilt en meget stor rolle for han» (Pedersen, 1963, s.15). Fishman et al., (2013) går så langt at han sier at deler av Hampstead er en ganske nøyaktig representasjon av Sittes påvirkning på hagebyplaner (Fishman et al., 2013, s. 356).

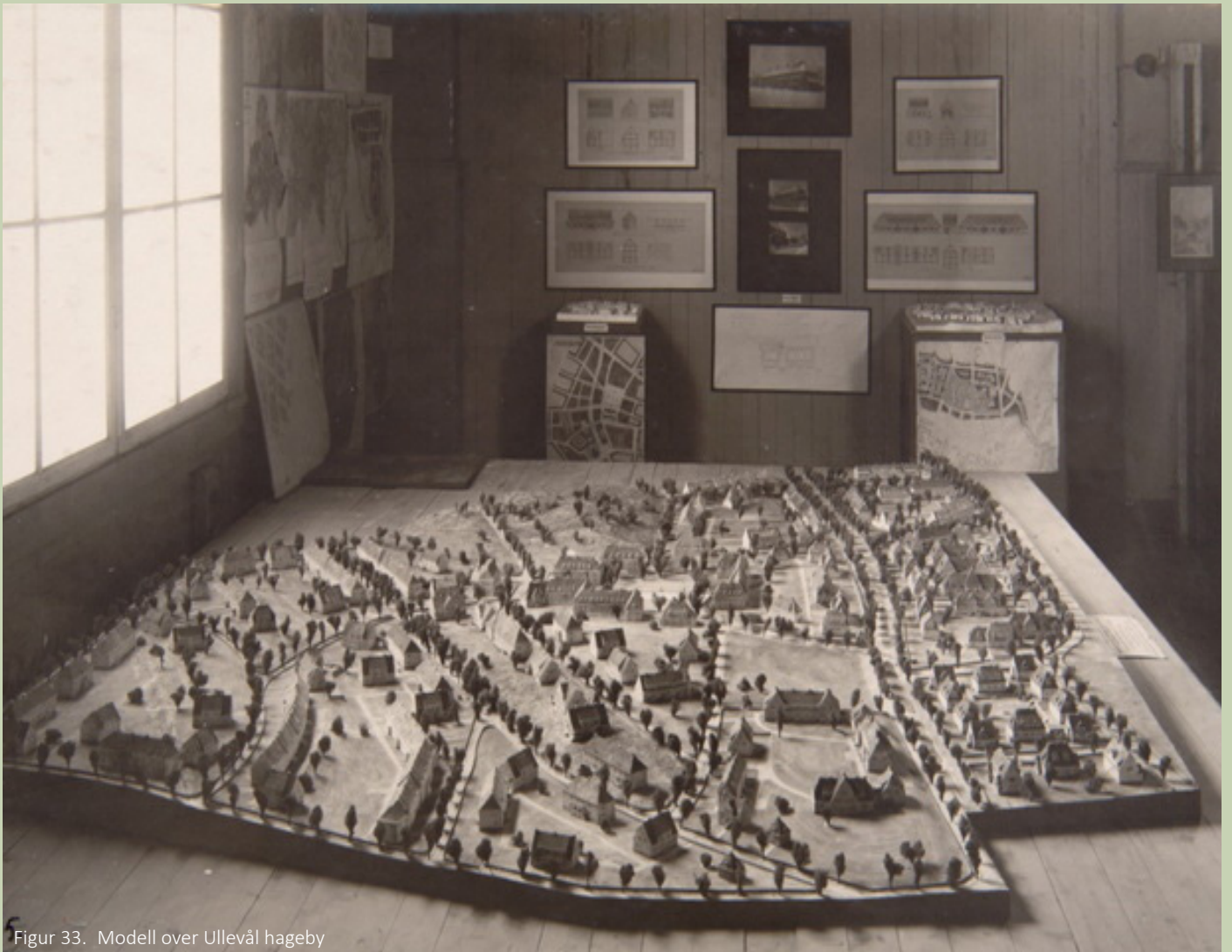
Sitte og Unwin sine planleggingsprinsipper har flere av de samme elementene, det er trolig at Unwin har hentet ideer fra Sittes bok. Blant annet tanken om et sentralt torg, med romdannende bebyggelse finner vi igjen hos begge. Når dette er sagt, virker det som om begge var inspirert av de samme ideene som florerer på starten av 1900-tallet, og begge hadde et ønske om å skape boligområder med god estetikk, lys og luft. Det er derfor ikke så rart at de har flere av de samme prinsippene.

Figur 32. Camillo Sitte sin plan over Mairenberg i Tyskland fra 1903. Her ser vi blant annet hvordan han har jobbet med uregelmessige tomter og det er tydelig at planens to hovedakser danner en V-form.

Kapittel 3

Planlegging og bygging av **ULLEVÅL HAGEBY**

Figur 33. Modell over Ullevål hageby

Bakgrunn for Ullevål hageby

Vi har sett hvordan hagebyfenomenet spredte seg i Europa og ble tilpasset lokalt i ulike land. Hagebyideen fikk også innpass i norsk planlegging og i denne delen skal vi se hvordan hagebyfenomenet ble realisert i Ullevål hageby.

Boligbygging i Kristiania

På 1800-tallet i daværende Kristiania førte industrialiseringen til økt tilflytning til byen. Det skapte de samme problemene som i resten av Europa, med trange arbeiderboliger, forurensing, helseproblemer og boligmangel (Fogt et al., 2007, s. 9-11).

I perioden mellom 1850 til 1900 hadde Kristiania sin befolkning femdoblet seg. Det var private utbyggere som i hovedsak hadde stått bak utbyggingen av leiegårder i siste halvdel av 1800-tallet. Selv om disse leiegårdene var en klar forbedring, enn småhus og enkle skur i forstedene, var drivkraften bak dem boligspekulasjon. Dette førte til svært høy tetthet mellom byggene, noe som resulterte i at lite frisk luft og sol nådde fram. Kombinasjonen av befolkningsvekst og private boligutbyggere med ønske om maksimal profitt, førte til at mange arbeidere bodde trangt og levde under svært uhygieniske forhold (Hansen, 2023).

Krakket i 1899 satte en stopper for den private boligbyggingen i flere år, særlig på østkanten i Kristiania. For å gjøre bosituasjonen bedre ble kommunen fra 1911 en aktiv boligbygger. De støttet først og fremst opp om ulike boligselskaper, men etter hvert begynte de også å bygge selv. I 1918 opprettet kommunen et eget boligtilsyn, Kristiania kommunale boligråd (Hansen, 2023). Ullevål hageby regnes som landets største hageby, og ble anlagt i årene 1916-1924 av kommunen (Hansen, 2023).

Figur 34. Bildet viser Grünerløkka som var et typisk eksempel på en tett og trangbodd leiegård i mur fra slutten av 1800-tallet. Her ser man tydelig hvordan de private aktørene bak utbyggingen ønsket å få høyest mulig utnyttelse av tomtene (Hansen, 2023).

Figur 35. Fra trange og skyggefulle leiegårder, til solfylte og idylliske hagebyer. Byggingen av hagebyer skulle være et motsvar på dårlige og trange boforhold i byen. Illustrasjonen viser hvordan hagebyer skulle være et sted der by og land møttes, og skapte et grønt boligområde med nok lys og luft (Bryn & Howard, 1921, s.1).

Mønsterbruket og landskapsparken på Store Ullevål gård

Området Ullevål hageby er etablert på har mye historie. Før det ble omgjort til hageby, var området preget av landlig bebyggelse. Navnet Ullevål skal være sammensatt av gudenavnet Ull og ordet hvall som betyr isolert høyde. Gården Ullevål nevnes allerede i middelalderen, men det er John Collett man først og fremst forbinder med hagen og mønsterbruket på Ullevål. John Collett begynte sitt virke på Ullevål gård i 1794, etter å ha fått det i gave av Bernt Anker som var pleiefaren til John Collett sin kone Tina (Røed, 1992, s. 2-3).

John Collett var rett mann for jobben med å drive Ullevål gård. Han hadde før den tid bodd lenge i England. Her hadde han lært om flere nyvinninger og fremgangsmåter innen jordbruk og feavl, og i tillegg plukket opp sin interesse for hagekunst (Muri, 2000, s.131). Skildringer av parken som ble anlagt på Ullevål, forteller at den inneholdt mange attraksjoner og ulike byggverk, blant annet flere fiskedammer, tempel, greske statuer, paviljonger og lysthus (Bruun, 2007, s.227).

I denne landskapsparken hadde man fått øynene opp

Figur 36. Oljemaleri av Carl Frederik Vogt (1825) fra parken på Ullevål gård. Til høyre skal det være en av John Colletts paviljonger utført i en kirkeruin. I bakgrunnen av maleriet ser man gården og tilhørende gårdsbygg. Maleriet viser også at terrenget rundt Ullevål er kuppert.

for den frie natur og forsøkte å knytte den sammen med kunst, mytologi og religion. Parken og hagen hadde et viktig hovedformål, den skulle skape en strålende bakgrunn for de storslåtte festene som ekteparet Collett holdt. Etter John Colletts død i 1809, fortsatte enken Tina selskapslivet på Ullevål (Røed, 1992, s.4-6).

John Colletts hadde også en stor interesse for jordbruket. Ullevål gård ble drevet opp til et av de ledende mønsterbrukene i Norge, ved å ta i bruk nye engelske driftsmåter. Glanstiden til Ullevål varte fra 1793 og fram til firmaet gikk konkurs i 1821 (Bruun, 2007, s. 227-231). Det er ikke mye igjen etter denne vakre gården med de store jordene og den storslåtte hagen og parken. Hovedhuset finnes fortsatt i dag, men er blitt mye ombygd. Det er også rester av den gamle hagen i tilknytning til huset. I tillegg kan man finne noen alleer og store enkeltrær, ellers er alt blitt bebygd. Det er på dette området at Ullevål hageby ble bygd. Som Sissel Røed så fint beskriver det: «fra en have til haveby, fra en stor have for de få til mange små haver for mange mennesker» (Røed, 1992, s.4-6).

Figur 37. Oljemaleri av Carl Frederik Vogt (1825) fra parken på Ullevål gård. Oljemaleriet viser et av lysthusene i parken. I forgrunnen ser man også at gårdsdriften er i gang.

Oppstarten av hagebyprosjektet

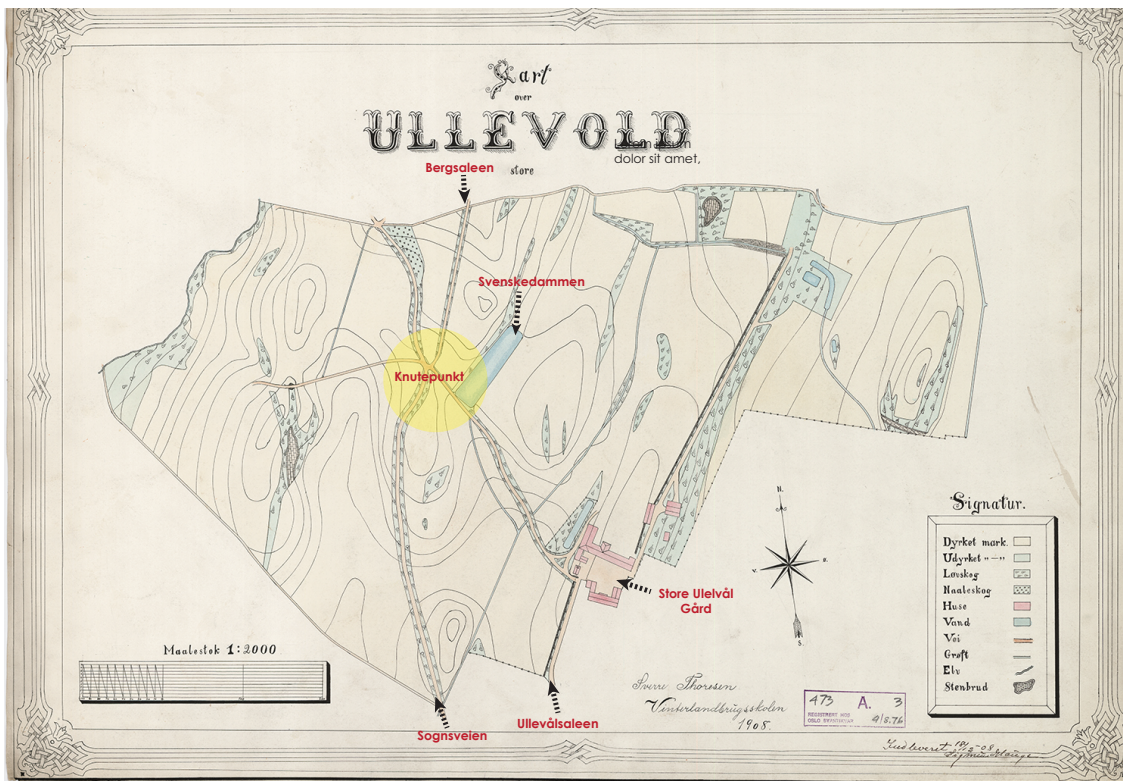
I 1909 kjøpte Kristiania kommune opp et område på ca 430 mål av Store Ullevål gård. Området lå i det, som den gang var nabokommunen Aker. På høsten 1913 ble det utlyst en reguleringskonkurrans om «hagebyanlegg på Store Ullevål» (Moseng, 2017, s. 10). Konkurransen ble vunnet av arkitekten Oscar Hoff (1875-1942). Kort oppsummert hadde Hoff studert både i Norge og Tyskland for å bli arkitekt og hadde flere år med praksis i Tyskland i den forbindelse. Han var også i lære som murer (Pedersen, 1968, s.15). I Tyskland arbeidet Hoff sammen med flere hagearkitekter, og på bakgrunn av dette fikk han interessen for regulering- og anleggsarbeid (Hoff, 1929, s. 1).

Selv om førstepremien i reguleringskonkurransen ble tildelt Hoff, var det en annen plan utarbeidet av Hoff som i store trekk dannet grunnlaget for den endelige

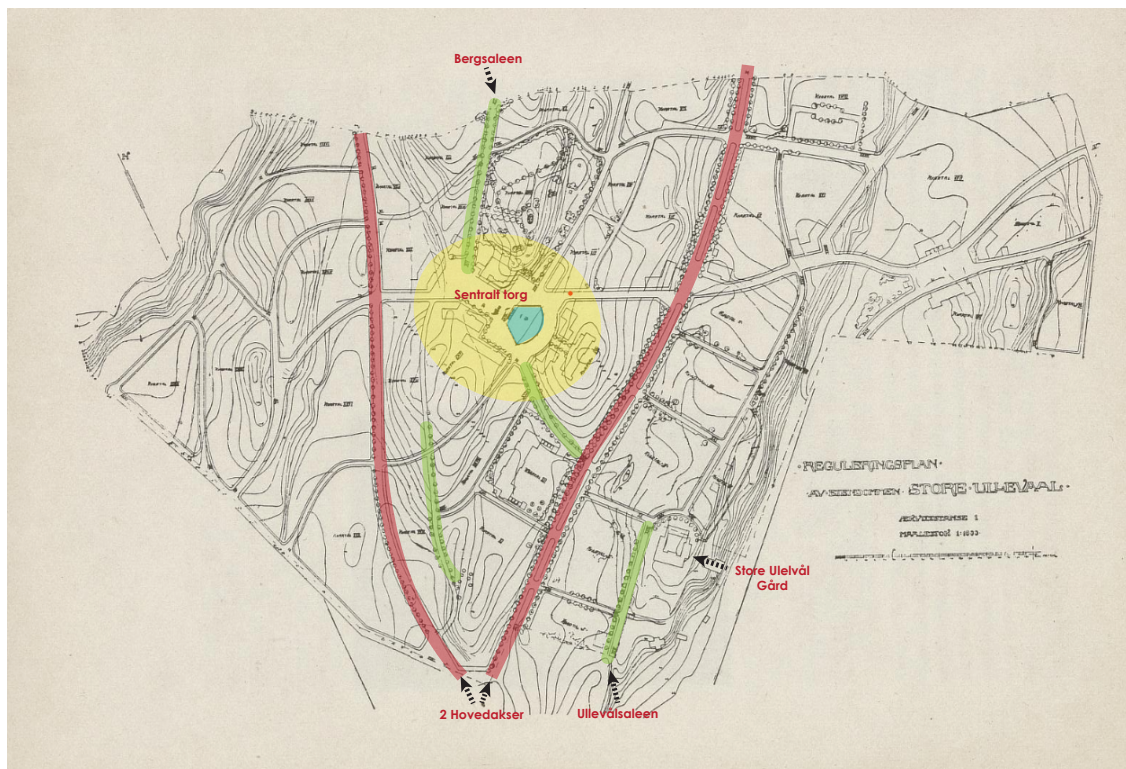
utførelsen. Denne planen hadde mottoet «Mot solen» (Hoff, 1929). Navnet kan være med å underbygge ideen om at hagebyer skulle være en motsats til de trange arbeiderboligene. Det skulle nå bli tilgang på nok lys og frisk luft. I reguleringsplanen «mot solen» av Hoff finner man i tillegg til gater og plasser, skisserte plassering av bebyggelse og alleer. Det er tydelig at han ønsket både variasjon i bebyggelsestyper og plassering. De fleste byggene er plassert slik at de rammer inn et grøntområde. Planen er preget av en blanding av rette og buede gater, hvor bebyggelsen i stor grad følger veien sin utforming. Planen som vant førstepremien inneholdt i store trekk de samme elementene som "Mot solen", men det var noen små forskjeller i eksempelvis veistruktur og kvartalsinndeling.

Figur 38. Planen "Mot solen" av Oscar Hoff fikk ikke førstepremien, men ble likevel brukt som grunnlag for mye av utførelsen av Ullevål hageby (Hoff, 1929, s.50).

Figur 39. Kart over Store Ullevold gård fra 1908, med egne analyser av området. Analysene viser noen av elementene som var i området før Ullevål hageby ble etablert på området. Analysen viser at det er et knutepunkt ved Svenskedammen, da flere veier møtes der. Kartet viser også hvor det var skog og alleer langs veiene.

Figur 40. Hoff sitt reguleringsplanforslag som vant førstepremien (Li, 1942 s.85). Her vises reguleringsforslaget med egne påtegnede analyser. Det som er markert grønt på kartet er bevarte alleer og trerekker, som vi også finner på kartet fra 1908. Analysen viser at Hoff har tatt hensyn til flere av hovedstrukturene som var på stedet opprinnelig. Torget er anlagt på nesten samme sted som knutepunktet i analysen over. Hoff sin plassering av en stillisert dam, viser at han har tatt hensyn til den historiske plasseringen av Svenskedammen. De to hovedaksene danner en tydelig V- struktur. Her har han også tatt utgangspunkt i den gamle sognsveien og en grøft fra det gamle anlegget, når han plasserer de de to hovedveiene i hagebyen

I figur. 40 ser man som sagt reguleringsplanen som vant førsteplass. Hoff sin plan tok utgangspunkt i topografien, gamle ferdselsårer og andre eksisterende elementer og vegetasjon (Boligråd, 1931, s.84). Planen tok vare på flere alleer med gamle trær. En av dem var Bergsalleen fra Damplassen til Berg gård og en annen var Ullevålsalléen fra 1700-tallet opp til Ullevål Gård (Boligråd, 1931, s.84). I tillegg er det blitt tatt vare på deler av alleen som går fra Store Ullevål gård og opp mot Damplassen. Denne alleen var del av John Colletts landskapsarkitektur fra rundt 1800. Hoff sin plan har to hovedakser. Den ene tar utgangspunkt i den opprinnelige hovedåren til Ullevål-området, Gamle Sognsveien. Den nye Sognsveien ligger derimot litt til venstre for den gamle (Boligråd, 1931, s.84). Den andre er kjent som John Colletts allé i dag. Hvis man studerer kart over området fra 1908 i figur. 39, ser man at denne alleen ligger på samme sted som en grøft i det opprinnelige anlegget til tidligere godseier John Collett. Her ser man også at Hoff har beholdt noe av veien fra Store Ullevål gård og opp til Svenskedammen i sin plan. 1908 kartet viser også at flere trær er bevart enn først lagt opp til i reguleringen.

Opprinnelig lå det en gammel fiskedam midt på området. Denne var anlagt av Collett og kalt Svenskedammen. Oskar Hoff tok utgangspunkt i dammens plassering og krysningspunktet mellom Bergsalleen, gamle Sognsvei og veien opp fra Store Ullevål gård når han utarbeidet hagebyens sentrale møteplass. Plassen skapte et naturlig midtpunkt for hagebyens sentrum og har fått navnet Damplassen. Hoff tegnet opp et vannbasseng på plassen, som skulle være en stilisert utgave av Svenskedammen. Rundt vannbassenget skulle det bli et torg, omkranset av større bygningsvolumer. Bebyggelsen på Damplassen skulle inneholde ulike servicefunksjoner, i tillegg til boliger (Moseng, 2017, s.35-38).

Damplassen fikk både kolonialforretning, meieriutvalg, isenkram, manufaktur, bakeri, skomakerverksted, samt bank, post og politistasjon (Fogt et al., 2007, s. 57).

Plassen ble som sagt anlagt som et sentralt torg hvor flere veier møttes. Juryen som bedømte Hoff sin plan skrev at «planen er gjennomarbeidet med sikkert blikk for terrengets muligheter, og den viser en rekke vakre gatebilder. De offentlige bygningene på torget er anlagt med tanke for en perspektivisk virkning» (Li, 1942, s.84).

Damplassen skaper flere fine fondmotiv, dette ser man også på bildet under fra 1920. Bebyggelsen smalner inn øverst på plassen, mens rundt dammen dannes det et større rom. Vi finner også flere fine siktakser. Hoff har nok i stor grad tatt hensyn til terrenget. Alikevel kan man stille spørsmål ved hvor gjennomarbeidet blikket for terrengets muligheter egentlig var. Veistrukturen er nok i stor grad godt plassert i forhold til siktakser og terreng. Kvartals inndeling og bygningsplasseringen forteller en litt annen historie. Terrenget må nok i stor grad ha blitt tilpasset bebyggelsen flere steder, da man finner flere fyllinger og murer i områdene rundt bebyggelsen.

Figur 41. Damplassen 1920, bildet er tatt fra buegangen inn til kvartal 13. Her ser man hvordan bygget øverst på torget danner et godt fondmotiv i enden av akse på plassen. Dammen fikk som vi ser på bildet en annen utforming, enn den hadde i Hoff sin reguleringsplan.

Inspirasjon bak Hoff's hagebyanlegg

Et slikt sentralt torg som Damplassen, har vi sett er et typisk hagebytrekk også etter Howard sin idé. Hoff anla stråleformede gater ut fra plassen. Hoff kunne ha rukket og besøkt den Internasjonale bygningsutstillingen i Leipzig tidligere på året i 1913. Dermed kunne han ha blitt inspirert av hagebyen Marienbrunn's stråleformede gatestruktur og bygninger plassert rundt et grøntområde. En slik gatestruktur er allikevel også typisk for de engelske eksemplene vi har sett på tidligere. Bebyggelsen som avgrenser Damplassen, minner derimot mer om hagebyen Margarethenhöhe i Tyskland, hvor bebyggelsen ble anlagt mer intimt og plassdannende. I både Letchworth og Hampstead har torgene mye større skala og mer avlang utforming med monumental bebyggelse og lange gressflater. Damplassen får en helt annen intimitet og menneskelig skala, selv om bebyggelsen er mer monumental enn resten av hagebyen.

At Hoff hadde studert i Tyskland og praktisert der i flere år, gjør også hypotesen om at han har blitt inspirert av tyske hagebyer mer sannsynlig. Selve hagebytanken var trolig av engelsk opprinnelse, men forbildene til reguleringsplanen kunne like gjerne vært hentet i Tyskland eller Østerrike (Pedersen, 1968, s.15-16).

Vi har tidligere sett på en byplan av Østerrikeren Camillo Sitte. Sittes plan over Marienberg, har to hovedgateløp som møtes i et kryss og danner en V. Dette finner vi igjen i Oscar Hoff sin plan, med to mer slake gater, Sognsveien og John Colletts allé som møtes og danner en V (Pedersen, 1968, s.15-16). Et annet prinsipp hos Sitte var at gater, plasser, og kvartalenes indre, måtte oppfattes som romdannelse, noe man også finner igjen i Hoff's Ullevål-plan.

På tross av disse likhetene hadde nok Hoff detaljert kjennskap til mange av de allerede etablerte hagebyene. Disse var trolig en større inspirasjonskilde i utformingen av hagebyen, enn Sittes prinsipper. I tiden rundt planleggingen av Ullevål hageby, har det nok vært en hyppig diskusjon i fagmiljøet rundt graden av vellykkethet i de andre hagebyprosjektene. Man ønsket trolig å ta lærdom av disse, slik at man unngikk de samme feilene i Ullevål hageby. På bakgrunn av dette er nok planen til Hoff en sammenstilling av de hagebyprinsippene han synes hadde fungert best i andre europeiske hagebyer.

Arkitektenes bidrag

Det finnes ikke noen kilder som tilsier at Hoff var mer enn reguleringsarkitekt på Ullevål. Hans innsats i hagebyprosjektet var først og fremst regulering, men han skisserte plasseringer av ulike bygningsvolumer. Vi har tidligere sett at det var kommunen som stod for utbyggingen av hagebyen, men hvem var egentlig arkitektene bak hagebyen?

Det var Kristiania sitt kommunale boligkontor som hadde fått i oppdrag å bygge videre på Hoff sin plan. Bygningene ble derfor prosjektert av det kommunale boligkontoret sin arkitektavdeling, hvor arkitekt Harald Hals (1876-1959) var boligdirektør fra 1918 (Pharo, 2013). Hals, i tillegg til arkitekt Adolf Talberg, blir som regel nevnt som arkitektene bak hagebyen (Hansen, 2023). I virkeligheten var det nok mange flere arkitekter ved boligkontoret og andre fagfolk, som var involvert i prosjekteringen av hagebyen. Det er det kommunale boligkontoret som har blitt kreditert, og fordi Harald Hals var boligdirektør der, er det ofte han som blir nevnt som arkitekten bak hagebyen.

Senere skal vi også undersøke om andre fagfolk, som Kristianas parksjef Marius Røhne kunne vært involvert i utformingen av hagebyens grøntområder.

Totalt ble det bygget 654 leiligheter i Ullevål hageby fordelt på 119 bygninger i ulik størrelse. Bygningsmassen bestod både av villaer, vertikale tomannsboliger, firemannsboliger og lengre leilighetskompleks (Hansen, 2023). Damplassebebyggelsen er noe annerledes enn resten av bygningsmassen, men fortsatt innenfor den samme stilen. Harald Hals bidro selv til utformingen av bebyggelsen, og hans arkitektrolle i hagebyen var hovedsakelig konsentrert til utformingen av byggene på Damplassen, sammen med arkitekt Adolf Jensen Tandberg som også var en viktig arkitekt bak mye av hagebyens arkitektur (Hansen, 2023). Harald Hals sluttførte sin utdannelse som arkitekt i Illinois i USA i 1906, før dette hadde han også studert i Stockholm, Berlin og Kristiania. Hals praktiserte som Arkitekt i USA og England fram til 1911. Deretter drev han egen praksis i Kristiania, fram til han i 1914 ble sekretær for det kommunale boligtilsynet (Pharo, 2013).

Figur 42. Dette kartet viser boligkontorets plassering av bygg, som bygger videre på Hoff sin reguleringsplan. I tillegg er det tegnet på egen analyse, for å vise at det er noen bygg som ikke ble bygget. I tillegg viser analysen hvilke områder som ble reservert for parker i hagebyen, og at det er avsatt plass til skolebygget.

På bakgrunn av dette har Hals hentet sin inspirasjon fra flere steder, og han hadde trolig god kjennskap til hagebyanleggene både i England, Tyskland, men sikkert også hagebyer i Norden. Når dette er sagt, var det ikke alltid man måtte til utlandet for å bli inspirert. Harald Hals skriver om Damplassen at plassens «arkitektur er bygget med motiver fra den lille kaserne ved Fredrikstad gamlebys torv» (Moseng, 2017, s. 38). Det er nok her man har hentet en del inspirasjon til utformingen av bebyggelsen på torget.

Hvis man undersøker bebyggelsen nærmere, spesielt fondbygget øverst på plassen, har dette en del likheter med arkitekturen til Amalienborg slott i København. Når dette er sagt er Damplassbebyggelsen en mye mer forenklet utgave. Allikevel er det tydelige likhetstrekk, med flere søyler på forsiden av bygget, smårutede vindu og valmtak med piper. Damplassbebyggelsen har allikevel helt andre proporsjoner, enn Amalienborg. På bakgrunn av dette kan vi konkludere med at det ikke er sikkert man alltid måtte ut av Norden for å finne arkitektens inspirasjon.

Figur 43. Damplassen 1923. Man ser både likheter til Amalienborg slott og kaserneplassen i Fredrikstad.

Figur 44. Bilde viser Amalienborg slott i København fra 1700-tallet, tydelig barokke trekk.

Figur 45. Bilde fra torget i gamlebyen Fredrikstad. Det er denne kaserneplassen Hals omtaler som en av inspirasjonskildene.

Resten av boligbebyggelsen på Ullevål består som sagt av villaer, vertikale tomannsboliger, firemannsboliger og lengre leilighetskompleks. Denne bebyggelsen har et ganske likt formspråk, samtidig som man også finner stor variasjon innenfor den overordnede stilen. Det kommer tydelig fram at arkitekten også var inspirert av Arts and Crafts-bevegelsen, som ofte blir satt i sammenheng med hagebybevegelsen. Arts and Crafts vektla godt håndverk og individualitet, og skulle være et motsvar på den sjelløse masseproduseringen og industrialismen (Brekke et al, 2007, s. 338). Det er gjennomgående at arkitektene på Ullevål nettopp ønsket å skape et anlegg preget av god kvalitet og med detaljer som skapte følelsen av individualitet, samtidig som man var del av en helhet. Boligbebyggelsen er utført i nybarokk stil, mens skolen som ble oppført i 1926 er et typisk klassisistisk bygg (Oslo byleksikon, u.å.-c).

Det utvendige eksteriøret i Ullevål hagebys boligbebyggelse ligner på sine engelske forbilder med høye, tunge tak, smårutede vinduer, og antydninger av bindingsverk (Bjørneboe, 1983, s. 48). Hvis vi undersøker

bildene av hagebyene i Tyskland og England, ser vi at denne beskrivelsen også kan passe på arkitekturen i de tyske hagebyene. Hvis man studerer arkitekturen i de første kvartalene på bildet under, er det tydelig at man også har tilpasset husene til den nasjonale byggeskikken. Derfor blir bebyggelsen ofte omtalt som nordisk nybarokk. Som man ser på bildene, er veggene oppført i pusset mur. Byggene fikk fastmonterte brunbeisede espalierer, slik at man kunne få klatreplanter eller espalierte frukttrær til å skape frodige fasader. Takflatene er brutt opp med en horisontal knekk. Bygningene har også arker, som er en utbygging med vindu som stikker opp over taket, på hver side og/eller midt på bygget. På bilde ser vi at sidearkene, er utført med treverk og dette sier noe om hvordan man tilpasset stilen til norsk byggeskikk. Vi finner også karnapper, som er et mindre og ofte smalt utbygg som ligger utenpå byggets opprinnelige fasade og i direkte forbindelse med rommet innenfor. I tillegg til dette er det mange bueganger, samt dekorativt utformede portaler å finne i hagebyarkitekturen (Brekke et.al, 2007, s.337-339).

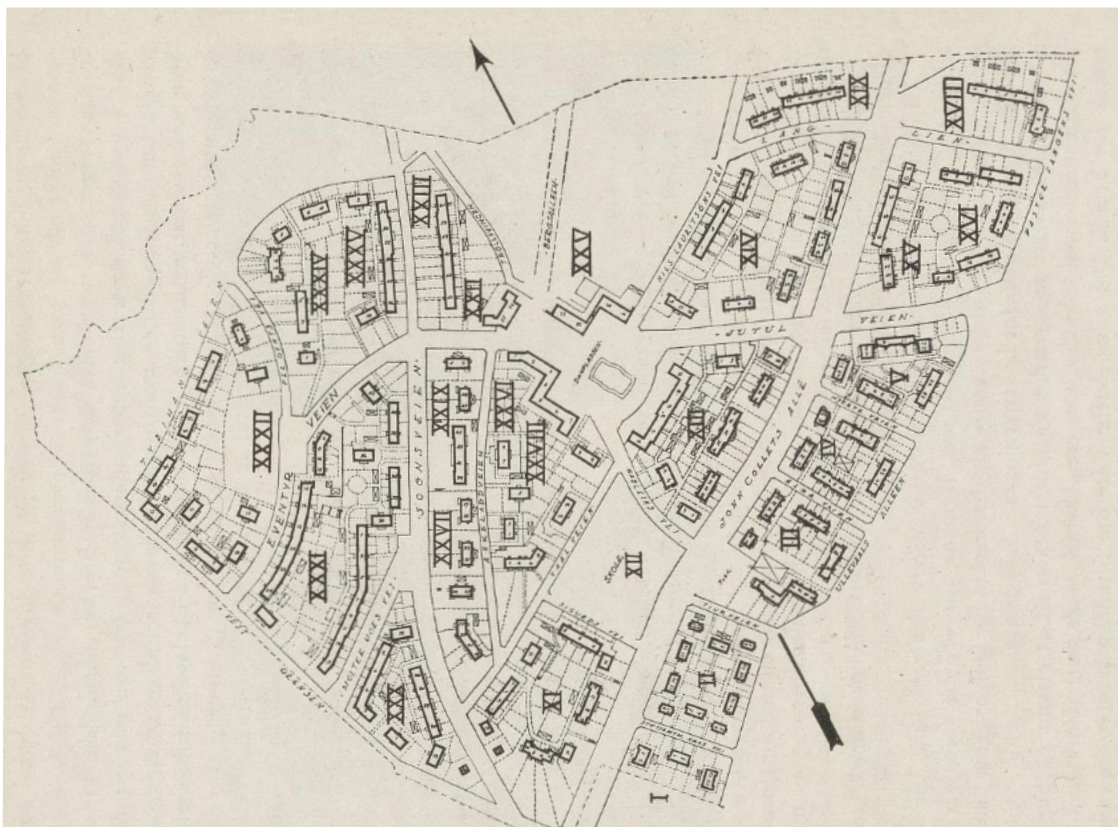
Figur 46. Bilde antagelig tatt i 1926, fra John Colletts allé 33. Her ser man at veiene bare var opparbeidet med grus og noe gjørmete de første årene. Det som skiller John Colletts allé fra de andre veiene i området, var dette gressbeltet foran husene. Dette var et typisk hagebyprinsipp som skulle skjerme hagene enda mer fra veien, dette var et av de prinsippene Unwin kom med i England. Vi finner også løpegjerde rundt gressflaten og en egen singelgang fram til hagens portningang. Det individuelle inngangspartiet har vi sett at har tydelige sammenhenger med Arts and Crafts-bevegelsen sin tankegang.

Byggingen av hagebyen

Egentlig var tanken at Ullevål hageby skulle bygges av korporative selskap. Som skulle ha som hovedformål å bygge rimelige boliger i sunne omgivelser, for Kristianas fattige arbeidere. Kommunen tok initiativet for oppstarten, men hadde egentlig bare tenkt å stå for planlegging, regulering og infrastruktur (Muri, 2000, s. 123). Det endte allikevel med at kommunen måtte stå for både opparbeidelsen, bygging og finansiering av hagebyen (Kjellstadli, 1990, s. 374). Hovedårsaken til dette var den voldsomme prisstigningen under første verdenskrig, som førte til stopp i nesten all privat boligutbygging. Kommunen måtte ta saken i egne hender, for å få bygget nok og gode boliger til den voksende befolkningen i Kristiania (Muri, 2000, s. 123). Kristiania Havebyselskap tok over husene etter hvert som kommunen ferdigstilte dem. Det var allikevel først i 1925 at hagebyen formelt ble overdratt til Kristiania Havebyselskap, som var et åpent korporativt selskap stiftet for formålet (Kjellstadli, 1990, s.374).

Den førte til at bevillingen ble gitt til kvartal I og II etter forslag om å bygge 25 småhus på kommunens regning i 1915. I 1916 ble det bevilget penger til bygging av kvartal III, IV og V. Boligkontorets tegninger av disse tre kvartalene ser man på tegningen figur nr.47, på neste side. Året etter var det utbyggingen av Damplassen, kvartal XIII og XXVI som stod for tur. Allerede i 1918 måtte man komme med tilleggsbevillinger til byggingen, på grunn av høye byggekostnader (Boligråd, 1931, s-82.84).

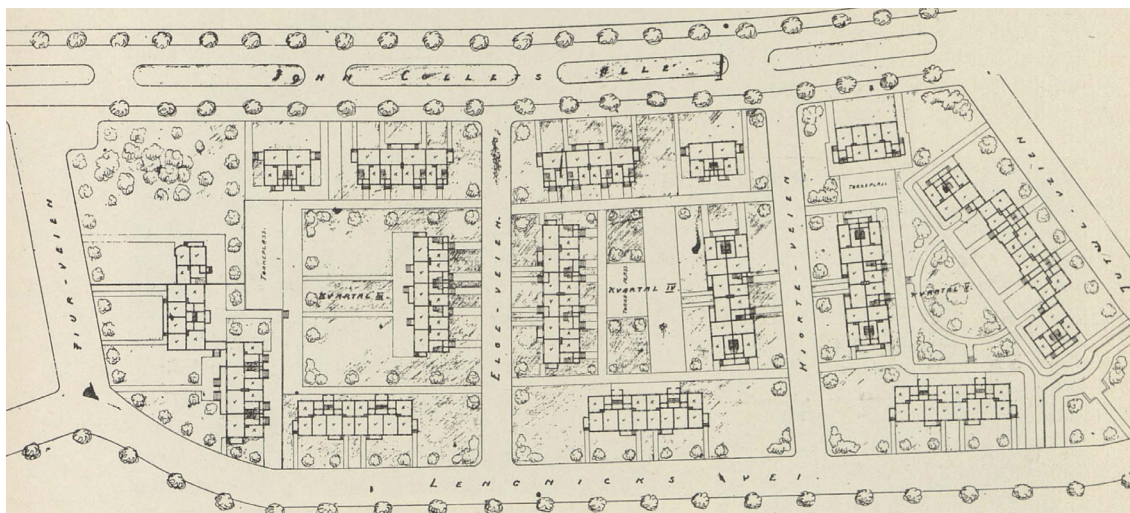
I 1919 skjedde det største løftet, her ble kvartalene XI, XIV og XVIII bygd, og seks andre kvartaler. Man regner hagebyen som ferdigstilt i 1924. Da hadde kommunen brukt 17 millioner på hagebybebyggelsen. Prisen inkluderte blant annet kloakk, infrastruktur og beplantning og medførte at den totale kostnaden for kommunen havnet på 23 millioner kroner. Da Havebyselskapet overtok husene, betalte de 8 273 600 kr, som var en betydelig sum. Allikevel gjorde det at kommunen gikk flere millioner i minus på prosjektet (Boligråd, 1931, s. 82-84).

Figur 47. Kartet viser nummereringen av de ulike kvartalene. Det var kvartal 1-5 som først ble bygget ut (Li, 1942, s.139). I denne tegningen ser man også at det er tegnet opp hvordan man ønsket å dele inn hagene forhager, bakhager og parseller inne i kvartalet.

Selv om tanken var at arbeiderklassen skulle flytte inn, ble realiteten en annen (Hansen, 2023). Intensjonen bak byggingen av Ullevål hageby var at arbeiderunger fra Kristianias mørke bakgårder, nå skulle kunne vokse opp med grønt rundt seg og leke i solrike omgivelser. I tillegg til at man skulle få en egen hageflekk som man kunne dyrke opp (Muri, 2000, s.123). Leilighetene ble for dyre for arbeiderklassen, og det endte med at middelklassen flyttet inn i hagebyen (Hansen, 2023). Beboerne i hagebyen de første årene var først og fremst selvstendige næringsdrivende, funksjonærer, kunstnere, og noen såkalte høytlønnete arbeidere (Muri, 2000, s. 123). At det ikke var arbeiderklassen, men middelklassen som flyttet inn kan også ha fått konsekvenser for utformingen og bruken av hagene. Middelklassen hadde kanskje andre ønsker for bruk og utforming, enn arbeiderklassen hadde hatt, som kan ha medført at hagene fikk en litt annen bruk og utforming enn det som var tiltenkt. Noen i middelklassen ervervet seg kanskje større del av hagearealet. Det er rimelig å anta at flere i middelklassen ønsket å gjenspeile en mer borgerlig villahage og kan det hende at noen også betalte en hagearkitekt til å utforme hagen?

For å oppsummere kan man si at utbygging av Ullevål hageby førte til at man fikk et boligområde hvor folk fikk mer tilgang på frisk luft og grønt, og bedre boligstandard enn man hadde hatt i leiegårdene inne i byen. På den ene siden var Ullevål hageby et vellykket hagebyprosjekt, med en gjennomgående god plan, som også har tatt med seg noe av historien fra John Colletts tid. På den andre siden har vi sett at hagebyen aldri ble bebodd av arbeiderklassen som den var tiltenkt for. Bakgrunnen for noe av dette ligger nok mye i at hele prosjektet ble utført i en høy kvalitet på hovedstadens vestkant, som gjorde det attraktivt for middelklassen og generelt høye byggekostnader, som i siste ende førte til at det ble veldig dyrt. Allikevel har man fått et hagebyanlegg i Norge som kan settes i sammenheng med hagebyanlegg utenfor landets grenser. Hagebyen har derfor også et eksempel på lokal tilpasning av den internasjonale hagebyideen.

Figur 48. I tegningen ser man boligkontorets plan for kvartal III, IV og V (Hals, 1919, s.109). Byggene ligger slik at de danner grøntområder mellom seg, samt at de er trukket et stykke inn fra veien og det er skissert inn trær i hagene. Her ser man også at det er lagt vekt på at hver familie skulle ha sin egen inngang ut fra veien. Dette viser en tydelig kontrast fra fellesinngangene som var typisk på bygårdene, som forteller oss at planleggerne i hagebyen var inspirert av Arts and Crafts- bevegelsen sitt ønske om et personlig uttrykk . Hagene ble som vi skal se senere, inndelt i parseller.

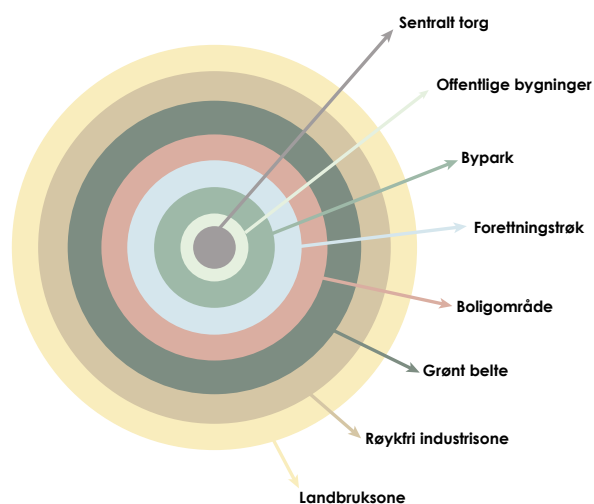
I denne tegningen er ikke hageinndelingene tegnet inn, og det kan bety at dette ikke var noen samordnet plan for grøntområdenes utforming fra starten. Det er ikke sikkert det ble laget noen detaljplan for hagene i hagebyen. Øverst til venstre i planen ser man et parkområde, parkens utforming er ikke med i denne planen. Parken må ha blitt tegnet opp i en annen plan, noe som også indikerer at det ikke var boligkontoret som utformet denne. Trolig har Marius Røhne eller noen fra parkvesenet ha vært innblandet i dette, som vi skal undersøke mer senere.

Howard sine hagebyprinsipper omsatt på Ullevål

Tidligere har vi presentert hagebyideen til Ebenezer Howard. På tross av at disse ideene la grunnlaget for planleggingen av hagebyer, var det mange av ideene som sjelden lot seg gjennomføre i praksis. Vi har tidligere sett at hagebyer i større grad ble utført som forsteder, enn som egne satellittbyer i tilknytning til hovedbyen. Dette ble også tilfellet med Ullevål hageby. Både Hampstead i England og Margarethenhöhe i Tyskland refereres til som hagebyer i lys av Howard sitt ideal, selv om de begge som Ullevål er anlagt som hageforsteder.

Det er mye som tyder på at både Oscar Hoff og Harald Hals var inspirert av Howard sine ideer. Reguleringskonkurransen på Ullevål ble utlyst som «Havebyanlegg på Store Ullevål» (Moseng, 2017, s. 10). Det lå altså implisitt i reguleringsoppgaven at dette skulle være et hagebyanlegg, og grunntanken om hageby som idé kom trolig fra Ebenezer Howard. Hvis vi går igjennom det skjematiske diagrammet over elementer i Howard sin hageby, finner vi flere av disse på Ullevål. Et sentralt torg med offentlige bygninger, er et typiske hagebytrekk. I Ullevål hageby er Damplassen omkranset av bygg med ulike servicefunksjoner og er et godt eksempel på dette. Det skulle også være kirker i hagebyen ifølge Howard, men det ble ikke bygd noen kirke i selve Ullevål hageby. Hals uttalte derimot i informasjonsbrosjyren i 1917 om bebyggelsen på Damplassen «Likedan blir det plass til kirker, kapell eller annen offentlig bygning» (Moseng, 2017, s. 38). Det var tydelig at Hals hadde blitt inspirert av Howards idé om kirker og annen offentlig bebyggelse i forbindelse med hagebyen. Både Hampstead og Lechworth har slik bebyggelse, men disse hagebyene har helt andre proporsjoner enn Ullevål. Derfor fant nok arkitekten ut at en slik monumental bebyggelse, ikke fikk plass dersom man ønsket å gå videre med Hoff sin

opprinnelige Damplassplan. Det er også kirke i relativ nærhet til Ullevål, så det ble kanskje ikke sett på som en absolutt nødvendighet. Like ved Damplassen finner vi Harald Hals park, som kan innfri Howards ønske om en bypark. Ullevål skole er også plassert innimellom boligbebyggelsen, som var et av Howards prinsipper i diagram nr. 3. Denne praksisen finner man også igjen i hagebyen Margarethenhöhe i Tyskland.

Figur 49. Prinsippskisse over Howards hagebyelementer.

I Ullevål hageby finner vi ikke den karakteristiske industrisone med arbeidsplasser anlagt rundt hagebyen, slik som i Howards utopi. Direkte industri var det nok lite av, men det fantes arbeidsplasser i umiddelbar nærhet til hagebyen. Det var kanskje ikke noe poeng i å anlegge industri i tilknytning til hagebyen, når det allikevel ikke var så mange industriarbeidere som flyttet inn i hagebyen. Planleggingen av Ullevål sykehus begynte allerede i 1884 og ble en viktig arbeidsplass for området (Oslo byleksikon, u.å-a). Det vitner om at det fantes arbeidsplasser i nærheten av hagebyen, som gjør at Howards prinsipper allikevel er gjennomført her i noen grad.

Hagebyideen gikk også ut på at det skulle være landbruksjord eller opparbeidet oppland rundt hagebyen, som skulle være med å gjøre innbyggerne selvforsynte. Hvis vi ser på bildet, ser man at det finnes landbruksjord rundt hagebyen, men det er usikkert om denne landbruksdriften ble en del av hagebyen. Spesielt ser man at det er landbruksareal i området mellom Ullevål gård og sykehuset. Det er mulighet for at tanken om selvforsyning av landbruksvarer var til stede, men den ble nok ikke gjennomført i praksis. Store Ullevål gård ble i 1916 gjort om til Waisenhuset, som var guttehem for foreldreløse barn. Her kan man kanskje si at det er usikkert om landbruksdriften ble en del av hagebyen? Det var vel en del landbruksareal rundt da hagebyen ble etablert, og noe av dette er nesten frem til i dag blitt beholdt, som øst for Ullevål gård. Det kan også ha vært tanker om at Ullevål gård skulle spille en rolle. Det ble jo omgjort til guttehem i 1916, da Waisenhuset (Kristiania oppfostringshem) overtok. Andre slike institusjoner la ofte vekt på gårdsbruk med hagebruk, så dette kan også ha vært tilfellet på Ullevål gård (Oslo byleksikon, u.å-b). Uansett er det noe usikkert hvor stor del av denne driften hadde med hagebyen å gjøre, eller betydningen landbruksjorden hadde for hagebyens selvforsyningsgrad. Likevel er det bygd et boligområde som er preget av god plass rundt husene, slik at man fikk lys og luft, samt mulighet til å dyrke mat i egen hage.

Hvis vi ser tilbake på Howard sitt diagram om magneter, skulle hagebyen være det beste fra byen og landsbygda. I Ullevål hageby har man fått både vakker natur i form av

hager og parker, og bylivets muligheter, finnes det noe av på Damplassen ellers er det innenfor nær rekkevidde. Allikevel har man ikke oppnådd alle kriteriene, som for eksempel lave huspriser, slik det ideelt skulle være i en hageby.

For å kunne sette Ullevål hageby i sammenheng med internasjonale ideer og forbilder er det essensielt å skille det i tre ulike nivå. Først så vi på Hoff sin reguleringsplan, deretter Harald Hals med flere sin arkitektur og utforming av hagebyen, deretter er de grønne områdene i hagebyen. De to første nivåene ble undersøkt her, mens hagene og parkene blir undersøkt nærmere senere. Først skal vi se på hvilke hagekunststrømninger som var med å danne grunnlaget for utformingen av hagebyens grøntområder.

Figur 50. Bildet er fra 1930-35. Det viser Ullevål sykehus i forgrunnen og det er åkerer nedenfor Ullevål gård og hagebyen. Det var altså både arbeidsplasser og jordbruk rundt hagebyen.

Hagekunsten på starten av 1900-tallet

Rundt byggingen av Ullevål hageby var det også flere ting som rørte deg innenfor hagebruk og hagekunst. Flere stiler overlappet hverandre i perioden og i samme periode var det flere sentrale personer i fagmiljøet, som la føringer for bruk og utforming av grøntanleggene. Dette skal derfor presenteres videre i kapittelet, som et grunnlag for videre undersøkelser av Ullevål hageby sine grøntområder i neste kapittel. Å forstå arkitektur gjennom hagekunsten kan være en innfallsvinkel til en enda rikere arkitekturopplevelse skriver Mange Bruun og Mette Eggen i *Hagekunstens historie i Norge* (Bruun og Eggen, 1992, s.371). En forståelse av hagekunsten i denne sammenheng er viktig for å forstå hvilke strømninger som la premisser for utformingene av hager og parker på starten av 1900-tallet, da Ullevål hageby ble bygget.

Landskapsstilen hadde stor innflytelse på 1800-tallet, men på starten av 1900-tallet var det nyklassisismen som fikk sitt inntog (Bruun og Eggen, 1992, s. 371). Det var engelskmannen William Robinsom som allerede i 1890-årene hadde gitt uttrykk for at man trengte en oppfriskning og forenkling av landskapsstilen. Unødvendige snirkelganger og ustrødde blomsterbed ble byttet ut med sammenhengende og rolige plenflater. Hardføre og fargerike stauderabatter kom også inn som en nyvinning (Bruun, 1984, s. 65).

Nyklassisismen ble introdusert i norsk hagekunst tidlig på 1900-tallet, samtidig med planleggingen av Ullevål hageby. Denne stilen argumenterte for en streng arkitektonisk formgivning, med vegger av formklippede hekker og rettvinklede hageganger i singel eller skifer. Paviljonger, solur og annen utsmykning fra de gamle hagene ble også på moten igjen. Forbilder ble hentet fra både barokken og renessansen, så blant annet fontener, parterrer med roser og tydelige akser ble tatt opp igjen. Hagers utforming ble nå oppfattet som en utvidelse av huset og skulle ofte gjenspeile husets planløsning (Bruun, 2007, s. 321).

Denne nye stilen fikk først og fremst grobunn hos den nye yrkesgruppen som vokste fram av hagearkitekter og landskapsarkitekter, både i England, Tyskland og Skandinavia. Spesielt i Tyskland ble den nye stilen tatt opp i tyske arkitektkretser og demonstrert i en rekke utstillinger. «Romkunst i det fri» ble det nye slagordet. Hagene ble sett på som en serie av rom i friluft, som skulle være avgrenset av hekker eller løvganger (Bruun, 2007, s. 321).

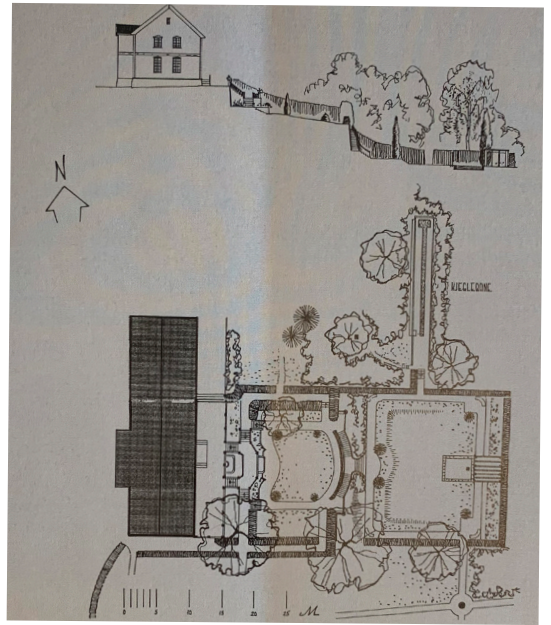
I Norge ble nyklassisismen introdusert gjennom jubileumsutstillingen på Frogner i 1914, av den unge hagearkitekten Marius Røhne (1883-1966). Røhne ble i 1916 Norges første bygartner og sjef i den nyopprettede kommunale etaten, Parkvesenet (Bruun og Eggen, 1992, s.371-72). Marius Røhne hadde avlagt sin eksamen ved NLH (Norges Landbrukshøgskole) i 1911 som hagebrukskandidat, og hadde deretter praksisopphold hos hagearkitekter i Danmark og Tyskland, før han kom tilbake i Norge i 1911 (Bruun, 2007, s. 322-23). Her har han trolig hentet med seg inspirasjon tilbake til Norge.

Den parkmessige utformingen på jubileumsutstillingen på Frogner i 1914 ble omtalt som Norges første eksempel på moderne hageanlegg i europeisk stil av Aftenposten. Året etter kom to av de tidligste eksemplene på norske hager som var formet etter den nye stilen. Det var Ekeli i Drammen, tegnet av Røhne, og hagen på Ekeberg i Enebakk, som var tegnet av Josef O. Nickelsen (1869-1959). Nickelsen hadde i tillegg til sin gartnerutdannelse hatt flere studieturer til Europa og et studieopphold i Berlin. I hagen på Ekeberg hadde han lært å mestre den nye formale hagestilen (Bruun, 2007, s. 322-23).

Hagen på Ekeberg i Enebakk 1915

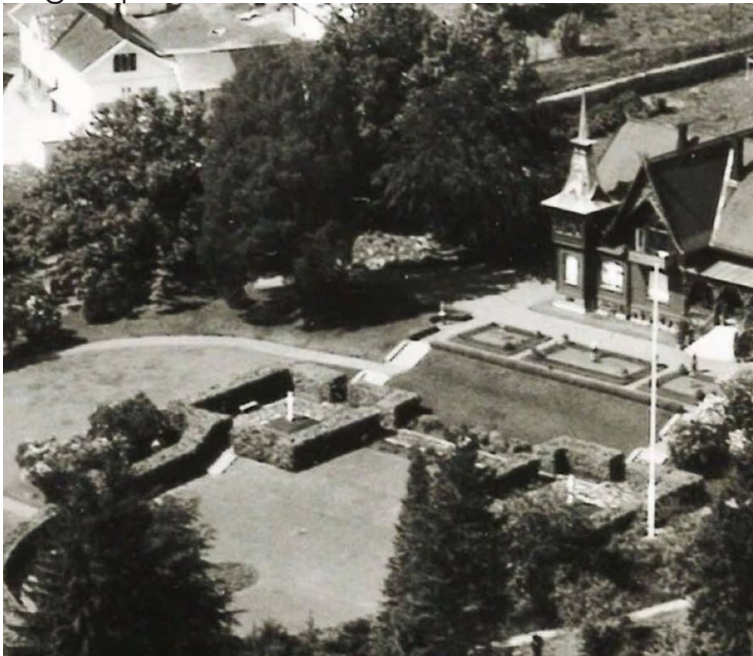

Figur 51. Flyfoto over hagen på Ekeberg. Her ser man at hagen er rammet inn med stramme hekker, med sti langs hekkene. Nederst i hagen i midten av aksen finner vi et speilbasseng, ved en pergola.

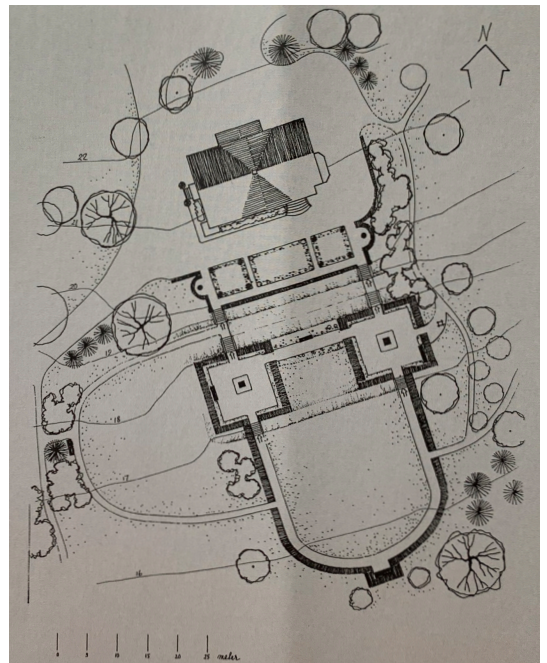

Figur 52. En situasjonsplan tegnet opp i 1962 av hagen på Ekeberg (Bruun, 2007, s.324). Her ser man at hagen er terrasert og oppbygd etter en streng symmetri.

Hagen på Ekeli i Drammen 1915

Figur 53. Foto av hagen på Ekeli i Drammen, tegnet av Røhne. Denne hagen er også symmetrisk oppbygd og terrasert. Vi ser at det er plassert benker og skulpturer i de rommene som er innrammet av hekker.

Figur 54. En situasjonsplan tegnet opp i 1962 av hagen på Ekeli (Bruun, 2007, s.322). Hagen er bygd opp med flere terrasser. Det er dannet ulike rom med klipte hekker. Nedest i hagen finner man en åpen plenflate. Det er også flere parterrer i anlegget, parterrene nærmest huset hadde rosebed. Dette er et typisk barokkt trekk, som er tatt opp igjen. (Bruun, 2007, s.323).

Hagekunsten på starten av 1900- tallet

Den parkmessige utformingen på jubileumsutstillingen på Frogner i 1914 ble omtalt som Norges første eksempel på moderne hageanlegg i europeisk stil av Aftenposten. Året etter kom to av de tidligste eksemplene på norske hager som var formet etter den nye stilen. Det var Ekeli i Drammen, tegnet av Røhne, og hagen på Ekeberg i Enebakk, som var tegnet av Josef O. Nickelsen (1869-1959). Nickelsen hadde i tillegg til sin gartnerutdannelse hatt flere studieturer til Europa og et studieopphold i Berlin. I hagen på Ekeberg hadde han lært å mestre den nye formale hagestilen (Bruun, 2007, s. 322-23). Etter at Marius Røhne hadde blitt bygartner, ble fort en av hans merkesaker å få anlagt anlegg for sport og lek, spesielt i tettbygde strøk. Det ble anlagt flere kommunale lekeplasser i 1920-årene, da man nå anså barns utemiljø som kommunens ansvar (Bruun, 2007, s. 331).

På bakgrunn av hagekunstens strømninger i tiden, er det trolig at mye av inspirasjonen til utformingen av grøntområdene i Ullevål hageby er hentet fra nyklassisismen. Starten med byggingen av Ullevål hageby sammenfaller med tiden like etter jubileumsutstillingen på Frogner. At barns utemiljø ble viktig, finner man også igjen i planleggingen av hagebyen, der det ble lagt til rette for flere lekeplasser og sports plasser. På bakgrunn av at Røhne var hagearkitekt og ble bygartner og etatsjef i parkvesenet i 1916, er det rimelig å anta at han var med på å planlegge utformingen av hagebyens grøntområder. Denne hypotesen blir også styrket når vi studerer utformingen av parker og valg av beplantningen i hagebyen, som vi skal undersøke i neste kapittel.

Hager og nyttevekster på 1900- tallet

På slutten av 1800-tallet var det flere ting som rørte seg innenfor fruktdyrking, matnyttige vekster og skolehager (Bruun, 1984, s.58). Det Norske Hageselskap ble stiftet i 1884 og het den gang Selskapet Hagedyrkingens Venner. Deres hovedoppgave skulle være å fremme hageglede,

hagekultur og landskapspleie i Norge. Dette gjorde de blant annet gjennom deres eget tidsskrift *Norsk Hagetidend*. Selskapet har drevet stor pionervirksomhet innen både skolehagearbeid, kolonisaken og fruktdyrkingsutvalget (Bratsberg, 2023). På slutten av 1800-tallet satte Hageselskapet i gang med prøvedyrking av frukttrær, for å finne frem til lønnsomme sorter. På Ullensvang prestegård hadde de fra 1893-94 et prøvefelt med 200 sorter og i 1911 overtok de Berg gård i Asker som regnes som landets første forsøksgård i hagebruk (Bruun, 1984, s. 58).

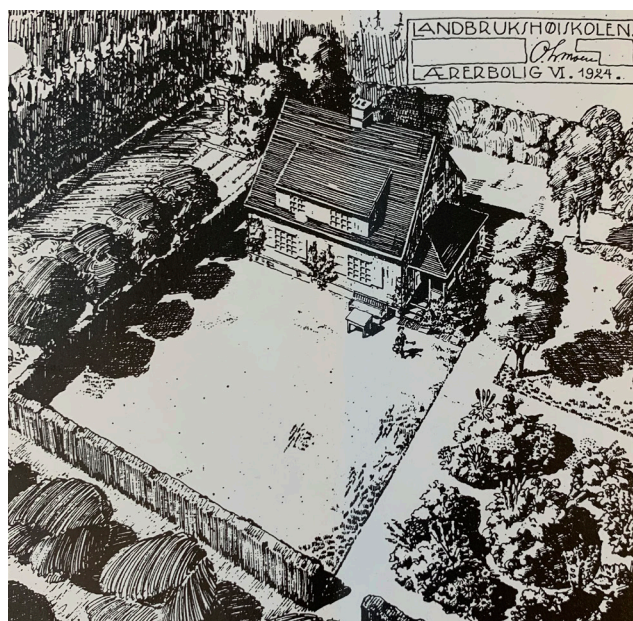
På den ene siden var målet til Hageselskapet å spre kunnskap om frukt og bær, til strøk i landet hvor det var lite kjent. På den andre siden var målet å fremme dyrking av frukt, bær og grønnsaker hos bønder, småbrukere og hageeiere. Gjennom blant annet lokale utstillinger, premier og diplomer, skulle de oppmuntre til mer dyrking (Bruun, 1984, s.58-59).

En av initiativtakeren bak Hageselskapet, var gartner og hageskribent Peter Nøvik (1844-1916). Nøvik ble ansatt som landets første slottsgartner. Han utga flere bøker og var en flittig skribent i *Norsk Havetidend*. Det var to saker han hadde et ekstra stort engasjement for. Det ene var skolehagesaken. Det andre var ønsket om å spre hagesaken ut til det brede lag i befolkningen, noe som også kommer tydelig frem i hans foredrag i 1897 om «smaahaver for byarbeidere» (Von Essen, 1997, s. 209). Han kom med forslag om at Kristiania skulle legge ut en del av kommunens jord til kolonihager og 1907 ble den første kolonihagen etablert i Kristiania, som var Rodeløkkens kolonihager. Hagene skulle være et sted for rekreasjon og dyrking av mat, for de familiene som bodde i leiligheter (Eriksen et al., 1933, s. 12-17).

På starten av 1900-tallet ble skolehager viktige. Den første skolehagen i Kristiania på Lille Frogner ble startet våren 1906. Skolehagene ble viktige for byskolene, særlig i Kristiania. Her var formålet med hagene å gi barna naturgleden tilbake og gjøre dem kjent med et spirende liv (Bruun, s. 58-87).

I 1919 ble det opprettet en egen linje for hagekunst ved NLH (Bruun, 2007, s.324-26). Tidligere hadde hageplanleggingen inngått i hagebruksutdanningen som ble etablert på Ås i 1887 (Bratsberg, 2023). I den nyopprettede linjen fikk Norge, som et av de første landene i Europa, utdanning av hagearkitekter på høyskolenivå. Olav L. Moen ble først dosent og senere professor i hagekunst ved NLH. Han har hatt stor innflytelse på utdanningen de første årene og tegnet mange hager og parker (Bruun, 2007, s. 324-26).

Uterommene i Moen hager var ofte bygd opp med rolige plenflater omgitt av stramme hekker og trerekker. Fargerike staudebed ble ofte lagt ved huset, klatrevekster på husene hørte med. Fruktrær og kjøkkenhage ble ofte lagt for seg selv i en egen avdeling av hagen. Noen av hans kjente planer er hagene for embets- og funksjonærboligene ved NLH (Bruun, 2007, s. 324-26). Moen var godt forankret i nyklassisismen, men man ser at hans planer nærmer seg mer funksjonalismen mot slutten av 20-årene (Sørensen, 2013, s. 418). «Moen stod med ett bein i hver retningen, noe som sikkert ikke var så uvanlig blant mellomkrigstidens hagearkitekter», skriver Einar Sørensen (2013) i sin bok (ibid). I funksjonalismen skulle formen følge funksjonen og hovedvekten ble lagt på de praktiske bruksformål. Funksjonalismen skulle få frem enkelhet, helhetsvirkning og ro (Bruun, 2007, s. 334).

Figur 55. Hage for funksjonærbolig ved universitet for miljø og biovitenskap. Tegning av O.L. Moen 1924 (Bruun, 2007, s.325). Hagen finnes ennå.

Nyklassisismen hadde stor innflytelse i hagekunsten rundt 1920, selv om den ikke var den eneste strømningen som gjorde seg gjeldende. Landskapsstilen og nyklassisismen ble praktisert side om side i 20-årene. Noe som førte med seg både organiske og mer rette strukturer i hagene. På slutten av 1920-årene begynte altså funksjonalismen å påvirke utformingen i hageplanene (Bruun, 1984, s.334-36).

Typiske trekk for de nyklassisistiske hager i 1920-årene:

- Hagene markert av stramme hekker eller trerekkeverk
- Enkel formgivning
- Geometrisk formalisme og symmetri
- Klatreplanter og vinterherdige stauder ble ofte plantet langs husveggen
- Hvite hagemøbler
- Singel- eller skriferganger (Bruun, 1984, s.72-85).

Hager og nyttevekster på 1900-tallet

Rundt 1920 ser det ut til at man hadde mange hager, med både nytte- og prydevekster. Hans Misvær var gartner, hagebrukspioner og ansatt ved Norges landbrukshøgskole (NLH). I 1919 skrev han en artikkel om *Norges havebruk: Havebrukets betydning, anlæg av haver* (1919). Der skrev han at fleste borgerlige hjem ønsket seg en liten jordfleck til hage, hvor man kunne dyrke litt frukt, grønnsaker og blomster til husstandens behov, og hvor familien kunne samles varme sommerkvelder. I de fleste hager gikk det nyttige, foran det som utelukkende var for pryd, samtidig poengterer Misvær at «det nyttige og vakre går hånd i hånd» (Misvær, 1919, 6-20).

I 1930-årene var det for mange knappe tider, dette førte til at mange la hovedvekten i hagen sin på nyttevekster. Dette førte til et kraftig oppsving for nyttevekster. Under andre verdenskrig var matauk nærmest slagordet. Etter krigen var mange folk blitt lei krigstidens matauk, og det ble nedgang i dyrkingen. Hagene fikk derfor utover 50-tallet en enklere utforming. De skulle være lettstelte og det resulterte i at mange hager ble forenklet, med mye plen. Fra 70-tallet tok interessen for matnyttige vekster seg sterkt opp igjen blant hagedyrkere og parselhagedyrkere. I stadig flere småhager fant man nå også veksthus og økt bruk av krydderplanter (Bruun, 1984, s. 150).

Hager er i konstant endring, og selv om det ofte er strømninger i tiden som legger føringer for utformingen, er hager også ofte utformet etter eieren sine ønsker og behov. I avsnittene over er allikevel de førende strømningene for hagekultur og hagekunst blitt presentert. Vi har sett at gjennom forsøksgårder i hagebruk på starten av 1900-tallet fikk man bedre kunnskap om hvilke sorter som egnet seg. Man ønsket at folk skulle ha mer frukt, bær og grønnsaker i egen hage. Hagebruk/hagekultur var noe man ønsket å spre kunnskap om til alle, også til barn i byen gjennom skolehager og kolonihager. Det som skiller 1900-talls hagene fra de i tiden før, var først og fremst at de nå skulle være et gode alle kunne få. Hagekunsten var ikke lenger et gode for de mer velstående i samfunnet, slik det var i John Colletts tid på Ullevål.

Bruken av nyttevekster har gått litt opp og ned igjennom tiden. I tiden rundt byggingen av Ullevål hageby, var det først og fremst fokus på nyttevekster i hagen. Allikevel har vi sett at det utover 20-årene både var pryd og nyttevekster å finne i de fleste hagene. Vi har sett at flere hager ble planlagt av den nye yrkesgruppen hagearkitekter. Videre i oppgaven vil det være interessant å se om noen av disse kan ha vært med på eller inspirert noe av utformingen i hagene på Ullevål.

Kapittel 5

ULLEVÅL HAGEBY

Historisk tolkning av grøntområdene i
hagebyen

Figur 56. Foto av Songsveien gjennom Ullevål hageby (Mittet & CO/ Oslo museum, 1920-30)

Bakgrunn for undersøkelse av grøntområder

Utformingen av hagene og parkene i Ullevål hageby er et lite utforsket tema. Mye av litteraturen som er skrevet konsentrerer seg om bygningsarkitekturen og byplanleggingsprinsipp, mens grøntområdene ofte nevnes i en bisetning. Denne oppgaven vil derfor videre forsøke å belyse den opprinnelige intensjonen bak grøntområdene i hagebyen, og presentere funnene om opprinnelig plantebruk, strukturer og utforming av grøntarealene i hagebyen.

Marianne Øverlie, landskapsarkitekt og selv beboer i hagebyen, har skrevet om hagene og parkene i hagebyen i et historisk perspektiv. I Øverlie sin artikkel «hagene i hagebyen» i *Byminner* fra 1992 skriver hun:

«Det har ikke lyktes å spore opp noen planteplaner for hagebyen. Vi vet derfor ikke om dette fantes for hver enkelt hage. Vi vet imidlertid at kommunen både planla og plantet de mest markante sammenbindende vegetasjonselementene i hagebyen, rekkene av høystammede kirsebærtrær, som står langs hagegjerdene langs offentlig vei, og alperipshekkene ved en del gjerder og murer.» (Øverlie, 1992-a, s. 20).

Det har blitt gjort et nytt forsøk på å spore opp en planteplan. Relevant arkivmateriale i Oslo byarkiv har blitt undersøkt og ulike andre kilder. Det har heller ikke resultert i noe funn av planteplan for verken parker eller hager i hagebyen. Imidlertid ble det i byarkivet funnet bestillingslister med planter som det kommunale

boligkontoret har bestilt til hagebyen i 1918-19. På noen av listene står det også hvor man hadde tenkt å plante de ulike artene. Tolkningen av dette til nå ukjente materialet har gitt mulighet til å gi en bedre forståelse av vegetasjonen i hagebyen. For supplerende informasjon er det i tillegg studert annen litteratur, ulike bildearkiver, Hagebybladet og litteratur av Harald Hals. På bakgrunn av dette kildematerialet, har det vært mulig å danne et tydeligere bilde av flere viktige momenter i planleggingen av grøntområdene i Ullevål hageby.

nr	art	enh.	pr.	sum.
I Træplaner				
2	26	KXH	Althea (alle) stambøjde 2 m.	3.00
9	29	II	Merander (-)	3.25
30	31	II	Boston	1.11
152	28	KXU	Pistacia	1.19
96	35	KXIV	Charlamovski alle	1.19
170	26	XIX	Reinette (grøn fransk) alle	7.80
289	18	KXV	Transjorandek Bland	6.40
64	20	KX	Orthoimer (smalle)	5.00
720	1		Fros. & Mollhe par stambøje	3.50
724	1		Horsvande par	3.50
20	1		Horsplomme plan	2.50
388	1		Rome Claude plan	2.50
120	1	II	Silva grandifolia (stambøje) 2,20 m	3.00
III				
68	24		Prunus avium gel. (a. hvidgule)	1.50
68	25		" " " " " "	2.00
68	10		" " " " " "	2.50
207	10		Hydrangea panic. grøft	2.50
127	6		Lyranga alta grøft	3.00
127	6		Charles X	1.80
207	6		" " " " " "	3.00
127	6		Rome Spith	3.00
IV Hækkeplanter				
720	1		Silva grandifolia (stambøje) 1 m.	1.00
707	350		Picea abies (stambøje) (stambøje for XIV) IV	350.00
207	200		Spirea Frolangensis (stambøje for III) IV	300.00
				3854.00

Figur 57. Her er et eksempel på bestillingsliste funnet i Oslo byarkiv i arkivet etter Oslo Havebyselskap (Oslo Havebyselskap, u.å.)

Planlegging av offentlige grøntområder

Vi har tidligere studert Oskar Hoff sin reguleringsplan. Man ser at han har detaljert ut en park sentralt på høyden nord-øst for Damplassen. Parken ble aldri realisert etter Hoff's ideer, men ble anlagt etter det kommunale boligkontoret sine planer (Øverlie, 1992-b, s.24). I dag går den under navnet Harald Hals park. Parken skulle bli både park og lekeplass. Juryen som bedømte Hoff sitt forslag, skrev at arealet som er utlagt til parker og lekeplasser var for lite, til sammen 18 mål. De foreslo at man utvidet parken nordover (Li, 1942, s.84).

På tross av juryens uttalelse er ikke størrelsen på parken blitt endret i boligkontoret sin bebyggelsesplan. Allikevel er det verdt å legge merke til at det er avsatt et område i kvartal 3 til park, til tross for at Hoff opprinnelig hadde regulert dette til bebyggelse. Det var Harald Hals sitt forslag å sløyfe en bygning i kvartal 3, som var prosjektert på en Fjellknaus bevokst med trær. Han ville at dette området skulle reserveres for en park i John Collets allé (Li, 1942, s. 162). Denne parken gikk opprinnelig under navnet Tiurleiken (Øverlie, 1992-b, s. 25), men i dag er den kjent som Minneparken. I boligkontorets plan med bebyggelse er det markert bygg som ikke ble bygget, og bygget nord-vest i planen ble aldri realisert. Istedenfor er området blitt grusbane og lekeplass, og fått navnet Eventyrplassen. Denne plassen var også opprinnelig regulert til bebyggelse av Oscar Hoff. På bakgrunn av dette ser vi at det opprinnelig ikke var satt av mye areal til parker, men det ble mer etterhvert. Eventyrplassen nevnes her, men blir ikke undersøkt videre i oppgaven.

Hals uttalte i 1919 at «Der er små parkanlegg her og der langs gatene, og skal bli en større park med lekeplass og sportsplass i nærheten av sentrum.» (Hals & Eliassen, 1919, s. 110). Her ser vi at man har bestemt at det også skal være sportsplass, i tillegg til lekeplass, i dagens Harald Hals park. I tillegg er det avsatt områder til små parkanlegg i Hagebyen.

Det har ikke vært mulig å finne noen annen informasjon om hvem som stod bak utformingen av de offentlige grøntområdene i hagebyen, enn at det var boligdirektørens kontor som stod for planleggingen av disse (Øverlie, 1992-b, s. 24). Nå skal vi presentere de viktigste offentlige parker og plasser i hagebyen, slik de opprinnelig var planlagt. Strukturene til parkene skal sammenlignes med epokene i hagekunsthistorien og undersøke muligheten for om andre fagfolk kan ha vært involvert i utformingen.

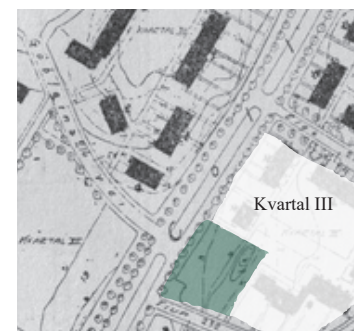
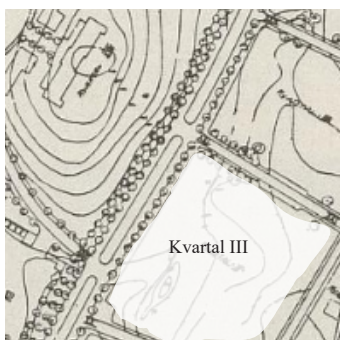
Reguleringsplan 1913

Bebyggelsesplan 1914-15

Harald Hals park

Tiurleiken(Minneparken)

Eventyrplassen

Damplassen

Damplassen kan vi si er hagebyens midtpunkt og møteplass. Tidligere har vi sett at et slikt sentralt torg, hvor flere veier møtes og omgitt av romskapende bebyggelse med servicefunksjoner, er et typisk hagebyprinsipp. Designet skapte et naturlig sentrum og knutepunkt for hagebyen. Torget fikk navnet Damplassen i 1918 (Oslo byleksikon, 2020). På bildet tatt i 1919 ser vi at dammen er anlagt midt på torgets nedre del, opprinnelig med en smal stripe med gress og løpegjerde som fulgte det stiliserte vannbassenget sin form. Opprinnelig ble det plantet et grantre i hvert hjørne av dammen, men disse er blitt tatt bort når man studerer bilder tatt noen år senere. Hvis man studerer bildet nærmere, ser man at i skillet mellom grusen og gressflaten foran bebyggelsen er det oppmurte kalksteinstolper. Disse hadde smijernslenker imellom seg og på hver lenke hang det forskjellige ornamenter (Øverlie, 2017, s. 83).

Tvers over for hverandre på hver langsida i dammen, er det plassert to steinskulpturer av barn. Til sammen ble det plassert ut åtte skulpturer i hagebyen, hvor alle danner par. Et skulpturpar av sittende barn ble også

plassert ved en trappeoppgang, der Nils Lauritsønnsvei treffer Damplassen. Skulpturene plassert i dammen skal være laget av Gustav H. Wolff, det samme var de plassert ved Tiurleiken som vi skal se på senere. Det er derfor rimelig å anta at han også står bak de øvrige skulpturene i hagebyen (Øverlie, 2017,86-97). Bak barneskulpturen i dammen ser det ut til å være en stripe med nyplantede roser og det er det samme er plantet på hver kortsida. Ellers er torget en åpen plass, med noen lindetrær plantet langs bebyggelsen. Plassen er preget av symmetri og flere av byggene danner arkitektoniske gode fondmotiv og det er flere fine siktlinjer inn og ut fra plassen.

Figur 59. Plantegning over Damplassen, (Hals, 1920, s.10). Her ser man hvordan dammen er plassert på plassen.

Figur 58. Bildet viser et nyetablert anlegg, Damplassen. Damplassen kan vi si er hagebyens midtpunkt og møteplass. Tidligere har vi sett at et slikt sentralt torg, hvor flere veier møtes og er omgitt av romskapende bebyggelse med servicefunksjoner, er et typisk hagebyprinsipp. Designet skapte et naturlig sentrum og knutepunkt for hagebyen. På bildet tatt rundt 1920 ser vi at dammen er anlagt midt på torget, opprinnelig med en gressplen og løpegjerde som fulgte dammens form. Opprinnelig ble det plantet et grantre i hvert hjørne av dammen, men disse er blitt tatt bort når man studerer bilder tatt noen år senere. Tvers over for hverandre på hver langsida i dammen, er det plassert to skulpturer av barn. Bak dem ser det ut til å være en stripe med nyplantede roser og det er det samme som er plantet på hver kortsida. Ellers er torget rundt en åpen plass, med noen lindetrær plantet langs bebyggelse, samt klatreplanter og benker plassert utenfor bygningene.

Den eneste informasjonen om disse skulpturene i hagebyen er at de er laget av Gustav H. Wolff. Etter nærmere undersøkelser, viser det seg at han var en tysk billedhugger, maler og grafiker. Han hadde et ønske om å lage skulpturelle verker, som skulle inspirere større deler av befolkningen og arbeiderklassen til å bli begeistret for kunst (Askart, u.å.). Denne tankegangen er helt i tråd med hagebyideen og Arts and Crafts-bevegelsen sin ideologi. Det skulle ikke være masseprodusert og sjelløst, men hagebyen skulle preges av håndlagde og særegne utsmykninger. Dette kommer også til uttrykk i de unike ornamentene til hver av smijernslenkene. Damplassens stiliserte vannbasseng er utført i en forenklet utgave av 1700-tallets barokke og pompøse vannbasseng. Allikevel finner vi igjen den strenge symmetrien, bruk av akser og rosebeplantning. På bakgrunn av dette kan vi si at Damplassen er et typisk eksempel på nyklassisismen.

Figur 60. På hver lang side av dammen var det plassert skulpturer av to barn.

Langliaparken

Langliaparken var også opparbeidet med singelganger med løpegjerde og hvite parkbenker. Parken ligger i krysset mellom John Collets allé og Langlia. Oscar Hoff hadde ikke regulert området til park, men i bebyggelsesplanen ser man at området har blitt avsatt til park. Det er imidlertid lite informasjon om parken fra de første årene. Bildet ved siden av er tatt en gang på 1930-tallet. Man ser at i parken ligger det en gravhaug med et stort eiketree. Det ser også ut til at det er flere trær i parken, som er bevart fra John Collet sin tid. I dag finner vi skilt med informasjon om at det er rester av gravfelt fra yngre jernalder i parken. Opprinnelig ble parken brukt til barnepark (Øverlie, 1992-b, s. 26). På bildet ser man også et grusfelt i forkant med fotgjerde rundt, det var trolig anlagt for at barn skulle leke der.

Figur 61. Langliaparken er også planlagt med løpegjerder og hvite parkbenker. Gravhaugen med et stort eiketree framstår som parkens midtpunkt, og man ser at man har lagt en slyngende sti mellom gravhaugen og et annet stort tre. Her tydeligjøres at man så viktigheten av å ta vare på den ekistsernede vegetasjonen og historien i hagebyen når man utfomet nye uteområder.

Harald Hals park

Harald Hals park fikk navnet sitt etter Hals sin død i 1959. Det ble tidlig anlagt en lekeplass i parken, men deler av denne ble omgjort til tennisbane i 1923, og i 1928 kom det ytterligere to tennisbaner (Øverlie, 1992-b, s. 24). Parken ligger på en høyde og som man ser på bildene, var det godt utsikt fra parken de første årene, da vegetasjonen fortsatt var lav. Hovedinngangen til parken fra Nils Lauritssøns vei var en åpning i et tregjerde og på hver side var det plantet tre lerketrær. Fra denne inngangen gikk det en singelbelagt sti oppover skråningen, med en trapp i det bratteste partiet. På høyre side av parken var det anlagt en oppholdsplass med benker, som man ser på bilde 2 på neste side. Rundt plassen var det et lavt løpegjerde og repeterende beplantning av ulike busker og trær.

Ellers var parken anlagt med en promenadevei i en oval slynge omkring høydedraget, man ser den tydelig i flyfotoet under. Det er anlagt en liten lund langs promenadeveien. Her var det plassert benker, med beplantning rundt en halvsirkel. Nederst til venstre

i parken ved Nils Lauritssønsvei ble Damplassen barnehage bygd i 1987 (Smith-Meyer, u.å.). På flyfotoet under fra 1937, ser man at det er vegetasjon der og mulig en inngang til parken. I skissen fra 1922 funnet i Oslo byarkiv, ser man at det også er anlagt en oppholdsplass der barnehagen ligger i dag. Tegningen viser området man hadde tenkt å anlegge tennisbane. I tillegg ser man hvordan stien på høydedraget er koblet til Bergsalleen på oversiden av parken.

Figur 63. Skisse av parken funnet i Oslo byarkiv (Havebyselskapet, u.å.).

Figur 62. Flyfoto over Harald Hals park, tatt i 1937 (Norge i bilder, 1937). Hvor bildene på neste side er tatt er markert med tall. Flyfotoet viser også tennisbanene. Allerede i 1920 kom den første tennisbanen, som erstattet lekeplassen som lå der.

Harald Hals park

Figur 64. Bilde nr. 1. Her ser man at det var utsikt fra dette punktet i parken. I en halvsirkelformet plass er det satt ut benker, slik at man kan nyte utsikten. Det er også plassert ut søppelkasse i parken. Bildet er tatt i 1919 og man ser at dette er et påkostet nyanlegg med mange detaljer. Det er både spesiallagde benker og gjerder, samt mye nyplantet vegetasjon. Parken er planlagt til minste detalj, som tyder på at det er noen med kunnskap om planlegging av parker som har planlagt denne. Parkens utforming kan minne om anlegg tegnet av bygarnter Marius Røhne fra samme periode. At parken har lekeplass og sports plass, peker også i retning av Røhne, da dette var en del av hans merkesaker.

Figur 65. Bilde nr. 2. Her ser vi den andre oppholdsonen i parken. Benkene er ikke blitt satt ut enda, og ved siden av plassen er det fortsatt byggeplass. Vegetasjonen rundt plassen følger et repeterende mønster, som er typisk for nyklassisismens symmetri.

Parken Tiurleiken

Parken fikk opprinnelig navnet Tiurleiken, siden den lå i krysset mellom Tiurveien og John Collets allé. Da Ullevål skole ble bygget i 1926 like ovenfor parken, fikk den navnet Skoleparken. Tiurleiken er hagebyens eldste park og anlagt allerede i 1918 (Oslo byleksikon, u.å.-c). Hvis man undersøker bildene fra tiden rundt 1920, ser man at parken var opparbeidet med mange benker, singelganger, og to lysthus. Det ble plantet mye ny vegetasjon, men også tatt vare på eksisterende vegetasjon fra John Collets tid. Innerst i parken finner man en fjellknaus, bevoskt med flere store trær. Hvis man studerer bildene, ser man at det ser hovedsakelig ut til å være asketrær. Denne fjellknausen med trær danner en bakvegg i parken, og med den anlagte akse mot fjellknausen gjorde nok at den oppleves nesten som et fondmotiv. Hele planen er preget av symmetri, med unntak av en buet sti, og noen eldre bevarte trær i høyre del av anlegget. Mot Tirurveien var det tregjerde. Det var også løpegjerder/fotgjerder langs stiene slik som i de andre parkene, men her er det i tillegg plantet en lav

hekk langs disse. Det var opprinnelig to barneskulpturer, en gutt og en jente, på hver side av parken. Man ser den ene sitter på en oppmurt sokkel ut mot Tiurveien i figur 66.

Figur 66. På den oppmurte sokkelen sitter jenteskulpturen, som også er laget av Gustav Wolff.

Figur 67. Her ser man tydelig parkens nyklassisistisk uttrykk. Det er plassert ut mange benker i parken, med vegetasjon imellom hver benk. I tillegg er det to lysthus på hver side av parken, med avskjermede oppholdsrom.

Figur 68. Det kommer tydelig fram på bildet at det var plantet oppstammede kirsebærtrær mellom benkeradene nedefor skråningen. På bakgrunn av et rikere bildemateriale av denne parken og funn av en planteliste, er det utarbeidet en historisk tolkningplan over parken. Dette skal være med å danne et tydeligere bilde av hvordan grøntområdene i hagebyen var opprinnelig .

Figur 69. Det var et eget innhakk til hver benk, og i det øvre partiet ser det ut som innhakk er dypere. Det er plantet vegetasjon mellom benkene. Det er trolig at flere av de lave rosene ble plantet her under høystammede prydbusker.

TOLKNINGSPLAN 1920

- Lysthus med espaljerte vegger
- Benk
- Løpegjerde
- Tregjerde
- Skulptur
- Søppelkasse
- Gress
- Fjell i dagen
- Grus

- 1 Oppstammet kirsebærtrre/prydbusk
- 2 Grantre
- 3 Hengebjørk
- 4 Blodbøk
- 5 Prydbusk
- Kullet lindetre

- Eksisterende trær (hovedsakelig ask)
- Stubbe
- 5 Prydbusk
- Lav spirea hekk
- Rosebed
- Lindehekk

Tolkningsplan parken Tjurleiken 1920

Ekvidistanse 0.5 m

Målestokk 1:400, A4

Bestillingsliste til parken 1918-19	Latinsk navn	Navn i bestillingsliste 1918-19	Norsk navn	Antall
Prydbusker				
	<i>Chamaecytisus hirsutus</i>	<i>Cytisus uralensis</i>	Lodnegyvel	6
	<i>Philadelphus inodorus</i>	<i>Pfiladelphus grd. fl.</i>	Duftskjærsmmin	6
	<i>Syringa persica</i>	<i>Syringa persica</i>	Persisk syrin	2
	<i>Syringa vulgaris</i>	<i>Syringa vulgaris</i>	Syrin	2
	<i>Syringa vulgaris</i> 'Alba'	<i>Syringa alba</i>	Syrin 'Alba'	2
Høystamede prydbusker				
	<i>Prunus triloba</i>	<i>Prunus triloba plena</i>	Rosemandel	2
	<i>Cratagus oxyacantha</i>	<i>Cratagus oxyacantha crm.pl.</i>	Parkhagtorn	2
	<i>Hydrangea paniculata</i> 'Grandiflora'	<i>Hydrangea paniculata grdf.</i>	Syrinhortensia 'Grandiflora'	2
	<i>Syringa vulgaris</i> 'Charles Joly'	<i>Syringa Charles lo</i>	Syrin 'Charles Joly'	2
Gran				
	<i>Abies concolor</i> 'Violacea'	<i>Abies Coucolai violacaa</i>	Koloradoedelgran 'Violacea'	2
Blodbøk				
	<i>Fagus sylvatica</i> 'Atropunicea'	<i>Fagus silvatica atropurpurea</i>	Blodbøk 'Atropunicea'	2
Hængebjørk				
	<i>Betula pendula</i> 'Youngii'	<i>Betula pendula Ynugi</i>	Hængebjørk 'Youngii'	4
Lindebusk til lysthus, høyde 160				
	<i>Tilia platyphyllos</i> (Grandifolia)	<i>Tilia Grandifolia</i>	Storlind	40
Lave roser (The Hybrider)				
	<i>Rosa</i> 'Etoile de France'	<i>Efail de france</i>	'Etoile de France'	5
	<i>Rosa</i> 'Farbenkönigin'	<i>Farbenkönign</i>	'Farbenkönigin'	5
	<i>Rosa</i> 'General MacArthur'	<i>General Max Arthur</i>	'General MacArthur'	5
	<i>Rosa</i> 'Kaiserin Auguste Viktoria'	<i>Keiserinde Auguste Victoria</i>	'Madame Caroline Testout'	5
	<i>Rosa</i> 'Madame Caroline Testout'	<i>Mad. Carolina Testant</i>	'Kaiserin Auguste Viktoria'	5
Høystammede roser				
	<i>Rosa</i> 'Etoile de France'	<i>Efail de france</i>	'Etoile de France'	5
	<i>Rosa</i> 'Farbenkönigin'	<i>Farbenkøningen</i>	'Farbenkönigin'	5
	<i>Rosa</i> 'General MacArthur'	<i>General Max Arthur</i>	'General MacArthur'	5
	<i>Rosa</i> 'Kaiserin Auguste Viktoria'	<i>Keiserinde Auguste Victoria</i>	'Kaiserin Auguste Viktoria'	5
	<i>Rosa</i> 'Madame Caroline Testout'	<i>Mad. Carolina Testant</i>	'Madame Caroline Testout'	5
Polyantharoser				
	<i>Rosa</i> 'Mme. Norbert Levvasseur'	<i>Mad. Norb. Levvasseur</i>	'Mme. Norbert Levvasseur'	10
	<i>Rosa</i> 'Mrs. W. H. Cutbush'	<i>Mrs. W. H. Cutbush</i>	'Mrs. W. H. Cutbush'	5
	<i>Rosa</i> 'Orléans'	<i>Orleans rose</i>	'Orléans'	10
Høystammede Polyantharoser				
	<i>Rosa</i> 'Mme. Norbert Levvasseur'	<i>Mad. Norb. Levvasseur</i>	'Mme. Norbert Levvasseur'	2
	<i>Rosa</i> 'Mrs. W. H. Cutbush'	<i>Mrs. W. H. Cutbush</i>	'Mrs. W. H. Cutbush'	2
	<i>Rosa</i> 'Orléans'	<i>Orleans Rose</i>	'Orléans'	2

Plantelisten er transkribert fra en bestillingsliste 1918-19 funnet i Oslo byarkiv (Oslo Havebyselskap, u.å.). De latinske navnene er slik jeg tolker artsnavnet i dag, ut i fra navnet i bestillingslisten. Vi ser at det ble lagt stor vekt på bruken av prydvexter i parken og det var en utpreget bruk av ulike roser.

På bakgrunn av bildemateriale og en bestillingsliste til parken fra 1918-19 har det vært mulig å utarbeide en historisk tolkningsplan av parken slik den var i 1920. Det er ikke noen konkrete opplysninger om hvilken park i hagebyen denne bestillingslisten hører til, men på bakgrunn av analyser av bilder, samsvarer listen i stor grad med vegetasjonen man ser i parken. Plantelisten er omfattende, og det er tydelig at den er utarbeidet av noen med mye plantekunnskap. Den forteller oss også at det har vært en klar plan for parken.

På bakgrunn av dette er det trolig at det var bygartner Marius Røhne som har planlagt parken. Andre indikasjoner er på dette er at man ser likhetstrekk til andre av Røhnes prosjekter på samme tid. Tiurleiken er en tydelig nyklassisistisk park, preget av symmetri og bruk av typiske elementer for stilen. Hagen på Ekeli av Røhne fra 1915 har flere likhetstrekk med Tiurleiken.

Vi finner igjen den samme stramme symmetrien,
Side 64

men også der har han en buet sti som bryter opp symmetrien. Hagen på Ekeli er også terrassert opp, slik at det blir oppholdssoner i ulike nivå. Begge anleggene har romdannende vegetasjon og utpreget bruk av roser. Allikevel er de espaliertre lysthusene med klipt lindehekk i Tiurleiken, mer likt lysthuset i Nickelsen hage på Ekeberg. Han og Røhne var i samme fagmiljø og Røhne kan ha blitt inspirert av Nickelsens forenklinger av typiske barokke lysthus. Med bakgrunn i antagelser om at Røhne var planleggeren bak Tiurleiken, er det rimelig å anta at han også var involvert i utformingen av de andre parkene i hagebyen, da det er en gjennomgående stil i anleggene. Parkene har likevel ulike funksjoner og størrelser. Harals Hals park og Langlia, var anlagt med leke- og sports plass. Tiurleiken ser ut til å være anlagt hovedsakelig som et prydanlegg, hvor man kunne slappe av å nyte rolige og estetiske omgivelser.

Bestillingslisten med planter til parken, gir allikevel ikke et komplett bilde av vegetasjonen i parken. På bildene er det oppdagget planter som ikke var i bestillingslisten. Noen av plantene kan også ha blitt brukt andre steder i hagebyen. På bakgrunn av bildematerialet, ser man tydelig at det var plantet oppstammede kirsebærtrær mellom benkene i det nedre partiet av parken. Disse finner vi ikke i plantelisten. Det ble opprinnelig plantet kirsebærtrær av sorten Ostheimer i hagene oppover langs venstre side i Tiurveien og derfor trolig samme sort som er plantet i parken. Ut ifra bildene ser det ut til at de høystammede prydbuskene ble plantet mellom benkene i det øvre partiet, og at det ble plantet prydbusker på rekke langs tregjerdene på hver side av parken. I en annet bestillingsliste funnet i Byarkivet fra samme år, står det at *Spiraea fontenaysii* Alba som jeg tolker som hybriden *Spiraea x fontenaysii*, skulle brukes som hekk i parkene. Det er derfor trolig at det er denne som er plantet langs fotgjerdene i Tiurleiken.

Figur 70. Bilde fra 1942, det store treet (ask). Trappen, de hvite benkene og lysthuset er der fortsatt. Senere skal vi se at parken har blitt veldig forenklet.

Tiurleiken var er veldig forseggjort og påkostet park. Den består av mange elementer og variert vegetasjon. Det er tydelig at parkene i hagebyen skulle gjenspeile kommunens ønske om Ullevål hageby som et prestisjeprosjekt og forbilde for andre hagebyer. Det ser ikke ut til at man sparte på noe når det kom til utforming av parkene. Dette gjenspeiles tydelig i de mange rosebedene, spesiallagde benker og lysthus med klipt lindehekk, og ikke minst unike uthogde steinskulpturer.

Parkene og plassene var viktig supplement til grøntområdene i hagebyen. Hagene var først og fremst anlagt for å ha nytteverdi, men også et sted for rekreasjon etter en lang arbeidsdag. Parkenes funksjon var først og fremst rekreasjon, men minst like viktig var nok også at de skulle legge til rette for sosialt samvær. Fellesskapsfølelse og opplevelsen av et eget samfunn var en viktig del av hagebyideen, sosiale møteplasser og større grøntområder var også noe Howard presenterte som essensielt for hagebyers helhet.

Figur 71. Bilde av Tiurleiken fra ca.1950. Etter andre verdenskrig fikk parken et minnesmerke for falne i Ullevål skolekrets og man ser at parken har fått en enklere utforming (Øverlie, 1992-b, s.25). Det har blitt en skifergang, med en skiferplattning rundt minnesmerket. Trappen treffer rett på minnesmerket, vi ser antydning til hekken nedenfor trappen. Det står fortsatt hengebjørk ved hvert hjørnet av skiferplattningen.

Planlegging av hager

Harald Hals var usikker på hvordan hagene skulle disponeres, men i 1917 uttalte Hals følgende i en informasjonsbrosjyre: «Alle får de sin egen hageflekk, de i første etasje utenfor verandatrappen og de i annen etasje i nærheten av inngangen.» (Boligråd,1931, s. 87-88). På bakgrunn av dette kan vi konkludere med at det var et ønske fra planleggernes side, om at alle skulle ha tilgang på hage i relativ nærhet til deres boenhet. Videre uttalte Hals at «Overalt blir det haver til husene, store nok til å skaffe familiene grønnsaker og frukt ut over året, og ikke for store til å kunne passes ordentlig av folk som ellers hadde sitt fulle arbeid utenfor hjemmet.» (Boligråd,1931, s. 87-88).

Dette forteller oss at hagene først og fremst ble anlagt for å være nyttehager. Hals' uttalelse reflekterer den samme filosofien som de europeiske hagebyene hadde på denne tiden. Vi har sett at både hagebypionerene i England og Tyskland hadde et ønske om at familiene i hagebyene skulle dyrke frukt og grønnsaker i egen hage. På den ene siden for at hagebyen skulle komme nærmere målet om å bli selvforsynt, på den andre siden for å bedre økonomien og ernæringen til beboerne i hagebyen. Det at hagene skulle være enkle å holde for de som har sitt arbeid utenfor hjemmet, forteller oss at dette skulle være hager som passet for alle, og ikke noe overdådige anlegg. Man skulle ikke trenge å ansette en gartner for å skjøtte dem.

I 1919 midt i byggeprosessen av Ullevål hageby sa Harald Hals følgende: «Husene ligger rundt åpne plasser, som enten skal bli felleseie eller er oppdelt i private haver. Således får hver sin havestump på gjennomsnittlig 150 - 200 meter» (Hals & Eliassen, 1919, s. 110). Det var altså ikke forutbestemt før man begynte å bygge hvordan man skulle inndelegge hagene inne i kvartalet.

På bakgrunn av dette kan vi se at det virker som at hagene fikk en mer sekundær betydning i planlegging av hagebyen. Intensjonen bak utearealene virket klar, men selve planleggingen av oppdeling og utforming gikk

langsommere. Det er ingen av planene som vi har sett tidligere som har gitt oss noen indikasjon på hvordan hagene skulle inndeles rundt bebyggelsen. noe som indikerer at byggene har blitt plassert i terrenget før utearealene ble planlagt. Dette mener også Marianne Øverlie er trolig i sin artikkel i *Byminner* (1992). Ifølge henne har dette ført til at særlig parsellhagene inne i kvartalene har fått en noe tilfeldig størrelse, form og eksponering (Øverlie, 1992-a, s. 19). Videre mener hun dette har ført til en lavere bruksverdi for noen av hagene. Andre konsekvenser av dette er også at noen parsellhager ligger et godt stykke unna boenheten, og noen er bare tilgjengelig via offentlig vei. Størrelsen varierer også fra under 100 til nesten 500 kvm (Øverlie, 1992-a, s. 19). Vi har sett at det var et ønske om at alle fikk en hageflekk i nærheten av sin boenhet, men realiteten ble en litt annen. At noen av hagene ligger et stykke unna boligen, forsterker hypotesen om at hageplanleggingen fikk en sekundær prioritering, og det peker også på en manglende koordinering av hageinndelingen.

Hvis boligkontoret hadde planlagt hageinndelingen samtidig med husene, kunne man nok fått en bedre hagestruktur og arealutnyttelse. De små parsellene inne i kvartalene burde nok heller vært felleseie for å unngå at man fikk mange små hager. Et felles grøntområde inne i kvartalet ville vært et bedre visuelt og sosialt alternativ. Når dette er sagt var det nok tanken om at alle skulle ha sin egen hageflekk som trumfet, og derfor ble det oppdelt i parseller. Dette er muligens inspirert av Marienbrunn i Tyskland. Der hadde Migge tegnet opp gårdsrommet i mange små parseller, slik at alle fikk sin egen hageflekk hvor de kunne dyrke grønnsaker. Denne hagebyen var en del av en internasjonal bygningutstilling fra 1913. Vi har sett at Harald Hals var usikker på inndelingen, men det endte med at alle fikk en egen hageflekk. Det er rimelig å anta at han eller noen andre på boligkontoret kunne ha besøkt Marienbrunn i Leipzig, og hentet inspirasjon til hageinndelingen derfra.

En annen indikasjon på at det er hentet direkte inspirasjon fra Marienbrunn, er at noen av veiene i hagebyen har eventyrnavn som *Rotkäppchenweg*, *Hänselweg* og *Gretelweg*. Dette er også tilfellet i Ullevål hageby, hvor vi finner blant annet *Askeladdveien*, *Eventyrveien* og *Tyrihansveien*.

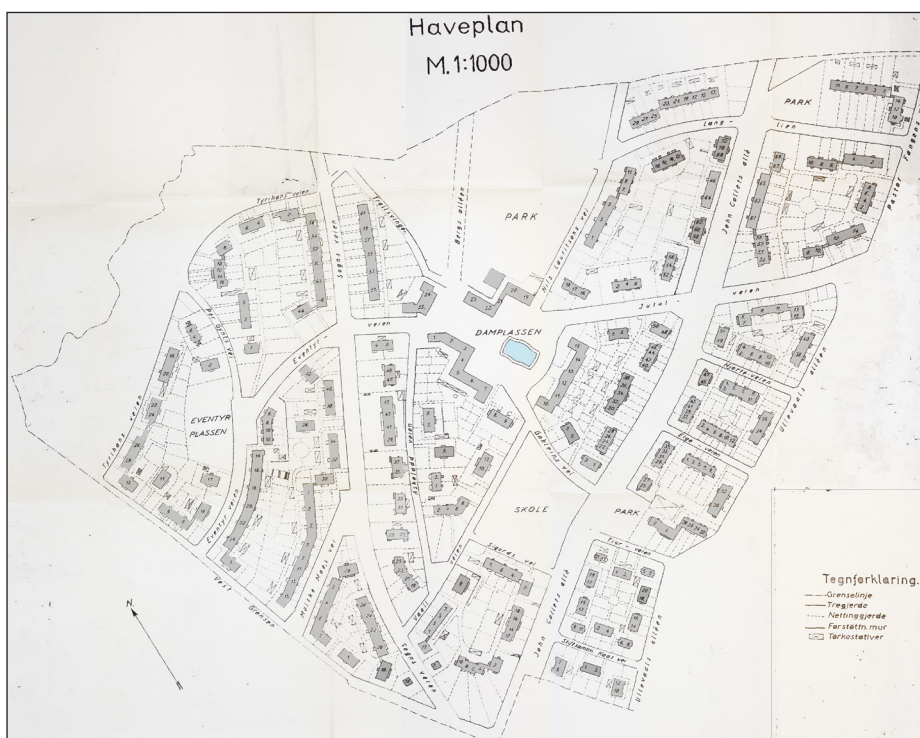
Hageinndeling

Kartet under viser hageinndelingen i hagebyen. Kartet er trolig tegnet opp etter at alle byggene stod ferdig. Det er stor variasjon i inndeling av hager. Forhagene er flere steder relativt dype, men smale, ellers er inndelingene veldig forskjellig og det ser veldig tilfeldig utformet ut noen steder. Dype forhager er et atypisk trekk hos andre europeiske hagebyene, i de planene vi har sett tidligere ligger husene ofte mye tettere på veien og danner små forhager. Muligens har planleggeren erfart at det var mer gunstig med dypere forhager, og ønsket å skape et enda mer grønt preg i hagebyen ved å trekke arkitekturen enda mer tilbake enn det som var gjort i andre hagebyer.

I kartet med hageinndelingen ser man også at hagene

får noen dårlige avslutninger i spisse vinkler, mens andre steder er det rektangulære symmetriske former. Bakgrunnen for de ulikhetene var nok som sagt at byggene var plassert i terrenget først, og da måtte man planlegge hagene rundt denne plasseringen. Flere steder var det terrengforskjeller og asymmetrisk plassering av husene. På bakgrunn av dette resulterte det nok i at utformingen og god utnyttelse av hager var utfordrende flere steder i hagebyen.

Et annet viktig moment i planleggingen av hagene var inngjerdingen. Hvis man studerer hageplanen og bilder fra de første årene ser man at det var tregjerder med vertikale plankebord ut mot offentlig vei og nettinggjerdar i grenseskillet mellom hagene. Tidligere har vi sett at praksisen med lave gjerder mellom hagene ble brukt i Margarethenhöhe i Tyskland. Dette var for å skape en illusjon av et utstrakt og sammenhengende grøntområde, selv om hagene var oppdelt i private enheter. På bakgrunn av dette kan det være at planleggeren på Ullevål også ønsket å oppnå den samme effekten ved bruk av transparente nettinggjerdar.

Figur 72. Hageplan over Ullevål hageby (Oslo Havebyselskap, u.å.). Den er uten årstall, men er trolig fra etter 1930. Kartet er funnet i Oslo byarkiv, og fargene er bearbejdet. Kartet skal vise hageinndelingen. Her ser man tydelig at hagene har ulike størrelser, og at det finnes flere parseller som ikke er direkte knyttet til husene. I tillegg er det flere felles tørkestativer inne i kvartalene. På tross av en utydelig tegnforklaring, ser man at mellom alle hagene er det nettingjerde, mens ut mot offentlig vei er det tregjerde.

Boligkontorets beplantning av området

Tidligere har det kommet fram at det var kommunen som stod for de mest sammenbindende vegetasjonselementene i hagebyen. Når oppgaven omtaler kommunen videre i avsnittet, er det kommunale boligkontoret det refereres til. En viktig kilde til mer informasjon om den første beplantningen i hagebyen er funnet i et intervju med Harald Børrud, gitt til *Norsk Gartnerforenings tidsskrift* i 1944. Børrud var gartner og ansatt av Havebyselskapet fra 1919 og i mange tiår (Børrud, 1944). I tillegg er det funnet informasjon om beplantning på flere tegninger og noen plantelister i arkivet etter Oslo Havebyselskap i Oslo byarkiv.

Frukttrær og allétrær

Gartner Børrud forteller at de første frukttrærne ble plantet i 1919-20, i den tiden han begynte som gartner i hagebyen. Da han ble intervjuet i 1944 var det rundt 4000 frukttrær i hagebyen. De fleste var epler, men det var også 5-600 kirsebærtre og tilsvarende antall plommetrær, mens bare noen få pæretrær. Av de 4000 trærne var 1200 plantet som alletrær, og han forteller at det var kommunen som stod for plantingene. Av de fruktsortene som ble plantet i starten, var det fortrinnsvis sorter som Åkerø, Ribston, Cellini og Gravenstein. Senere ble det plantet James Grieve, Ribston og Cox Orange. I tillegg ble det plantet en del danske eplesorter, bl.a. Sønderskov, men de egnet seg dårlig, og de fleste er derfor blitt podet om. De fleste høystammede kirsebærtrær ble plantet i 1921-22, og var sorter som Ostheimer og skyggeskirsebær ifølge Børrud (Børrud, 1944).

Supplerende informasjon om frukttrærne er funnet i en planteliste fra 1919 i byarkivet, den beskriver sortene som ble plantet i kvartal 1-5. Epletrær utgjør den største andelen frukttrær de første årene, kommunen bestilte i 1918/19 eplesortene Aleksander, Boiken, Charlamowsky, Pissardi, Reinette graa fransk, Transparente blanche og Åkerø. Henholdsvis mellom 20-30 stykker av hver sort. Det ble også bestilt 20 kirsebærtre av sorten Ostheimer. Av plomme og pære ble det bestilt ett tre av hver sort Claude alm., Herreplomme gul og pære Keiserinde og Grev A.W.Moltke, for hele kvartal 1-5 (Oslo Havebyselskap, u.å). Trolig var det bare noen heldige som fikk et pære eller plommetre plantet av kommunen i disse kvartalene. På bakgrunn av intervjuet med Børrud, skulle det være mange plommetrær i hagebyen, og noen pæretrær. Kommunen har sikkert bestilt flere trær i ettertid, eller at hageeierne selv har stått for etablering av andre frukttrær utover de eple- og kirsebærtrærne som kommunen plantet.

De overnevnte artsbestemmelsene er direkte transkribert fra plantelisten, og det kan derfor hende at de har et annet botanisk navn i dag. Noen av kultivarene har dansk stavemåte, og dette er fordi plantene ble bestilt fra Mathisen planteskole, Korsør i Danmark. Eieren Hans Mathisen var meget interessert i roser og frukttrær, og foretok flere reiser til utlandet, blant annet Belgia og Frankrike i 1871. Der kjøpte han planter som ble morplanter i hans egen planteskole. Hans varer var kjent for å ha god kvalitet og være hardføre, og hans sortiment bestod blant annet av 550 forskjellige fruktsorter og 1000 ulike roser. Kundegrunnlaget var derfor i hele Skandinavia (Hulstrøm, 2014).

Kommunens valg av sorter kan settes i sammenheng med prøvedyrkingen av frukttrær til Hageselskapet, som vi har omtalt tidligere. Det er trolig at de har anbefalt kommunen, hvilke sorter som burde bestilles basert på deres erfaringer. Gartner A. Oksum var ansatt på boligkontoret og skal ha hatt ansvaret for bestillingslistene som det kommunale boligkontoret utarbeidet (Oslo Havebyselskap, u.å). I tillegg fikk de nok anbefalinger fra planteskolen i Korsør om hvilke sorter som ville egne seg, men det er ikke sikkert de hadde en god nok kunnskap om forholdene i Norge. På tross av at plantevalget virket godt gjennomtenkt, konkluderte Børrud i ettertid med at noen av sortene ikke var så godt egnet. For eksempel Åkerø som bærer frukt noe sent, Ostheimer som var utsatt for sykdommen monilia, og som nevnt ble flere danske sorter også podet om (Børrud, 1944).

Hvis man undersøker valg av eple sorter nærmere, oppdager man at det hovedsakelig er høst- og vinterepler som er valgt ut (NIBIO, u.å). Dette tyder på at det avgjørende for valg av sorter var deres lagringsevne

utover høsten og vinteren. Dette underbygger teorien om at kommunen plantet frukttrær i alle hagene som et supplement til kostholdet, og indikerer et ønske om frukt til vinterlagring for å fremme selvberging i hagebyen.

Intensjonen til kommunen med planting av frukttrær kan allikevel ha vært todelt. På den ene siden har vi sett at det ble tilrettelagt for å fremme selvforsyning i hagebyer i Europa, og dette var nok også et ønske hos planleggerne på Ullevål. Denne praksisen kan også bli sett i sammenheng med tyske Lebrecht Miggess visjon. Han mente at økt selvforsyning og dyrking i egen hage kunne løse både sosiale og økonomiske problemer. På den andre siden skulle beplantingen nok også skape et estetisk og sammenbindende vegetasjonselement i hagebyen. Slik skulle man oppleve hagebyen som et enhetlig sted, og det skapte en visuell forbindelse mellom hagetomtene. Samlet sett kan vi si at kommunen ønsket å fremme selvberging og estetiske kvaliteter ved å plante frukttrær i hagebyen.

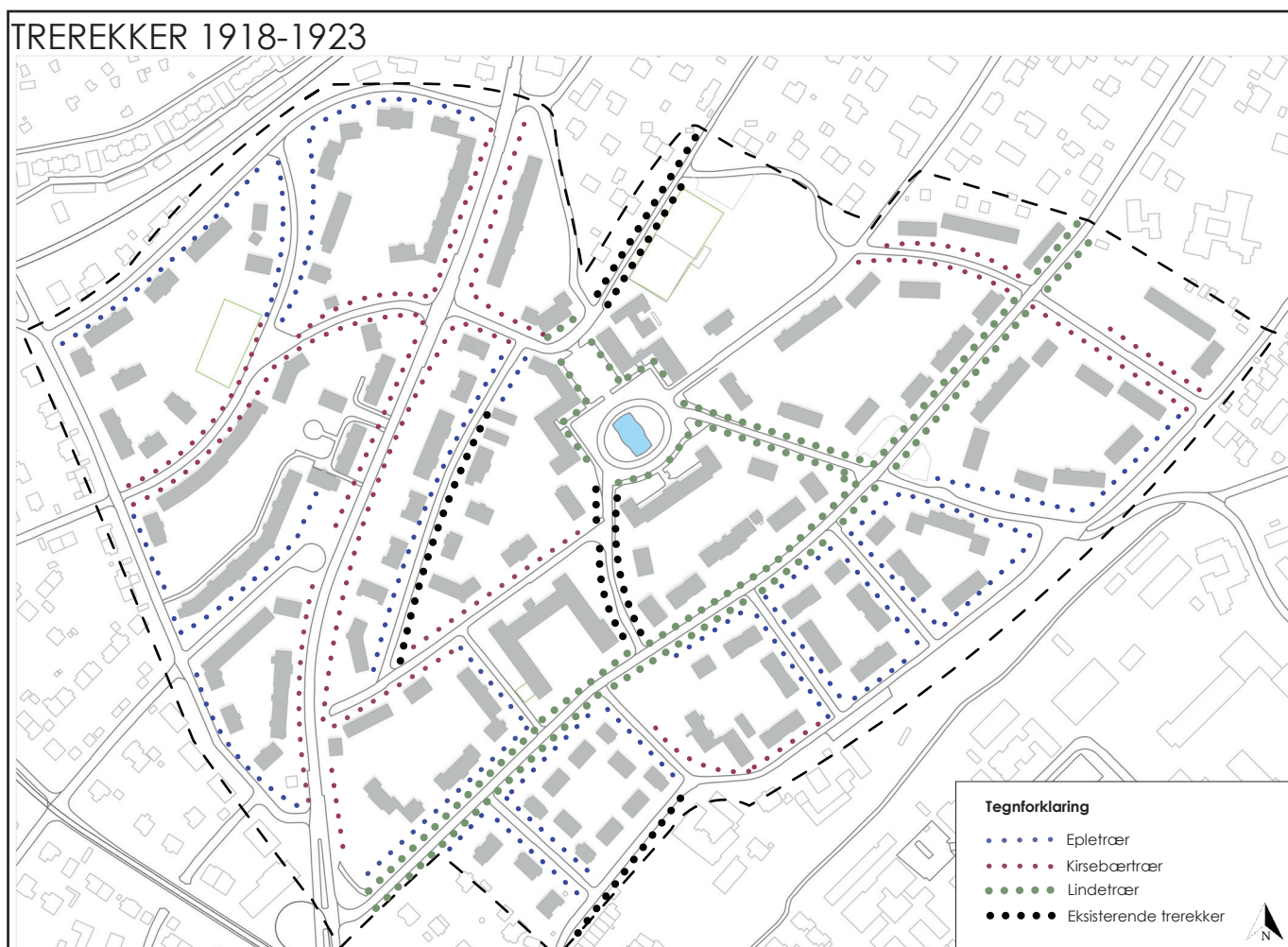

Figur 73. Bildet fra 1926 viser frukttrær plantet ut mot offentlig vei på innsiden av hagegjerdet. Enten er det hekk eller bærbusker plantet langs nettinggjerdet i hageskillet. Bildet viser også at det var tregjerdet ut mot veien.

Kommunen plantet også lind (*Tilia platyphyllos (grandifolia)*) med stammehøyde 2.2 m som allétrær i John Colletts gate, og oppover Jutulveien mot Damplassen. Alleen var allerede tegnet inn i planen av Oscar Hoff. Bruken av en slik formal lindeallé viser også slektskap til barokkens plantebruk på 1700-tallet (Bruun & Eggen, 1992, s. 359). I plantelisten bestilles det også Lind (*Tilia platyphyllos (grandifolia)*) med stammehøyde en meter og alperips (*Ribes alpinum*). Disse to artene er blitt plantet som hekker i hagebyen, og det ble bestilt et par tusen av hver sort i 1919 (Oslo Havebyselskap, u.å). Alperipshekkene ble blant annet brukt øverst i

skråningene langs Sonsveien, men skal også være plantet på Damplassen ved de oppmurte kalksteinstolpene med smijernslenker (Øverlie, 2017, s.83)

Kartet i figur.74 er en sammenstilling av kildemateriale fra byarkivet, som viser hvor det ble plantet rekker med henholdsvis eple- og kirsebærtrær ut mot offentlig vei, samt nyplantede og eksisterende alleer i hagebyen. Kartet viser tydelig hvordan trerekkene binder hagebyen sammen og fruktblomstring på våren har blitt selve kjennetegnet til hagebyen.

Figur 74. Analysen viser en prinsipiell plassering av de sammenbundne trerekkene i hagebyens første år. Det er noen gater det var manglende informasjon, men trolig var det også plantet frukttrær der. Analysen er utarbeidet basert på kildemateriale fra Oslo byarkiv (Oslo Haveselskap, u.å). Analysen illustrerer tydelig hvordan kommunen brukte vekselvis rekker med epletrær og kirsebærtrær i de ulike gatene.

Prydbusker

Etter undersøkelsene av plantelister i Oslo byarkiv, har det vært mulig å danne et enda tydeligere bilde av intensjonen bak vegetasjonen i hagebyen. I de fleste kildene som er gjennomgått er det fokus på at kommunen har plantet frukttrær, alleer og hekker. I plantelistene kommer det også fram at kommunen har bestilt og plantet ulike sorter prydbusker. Disse skulle fortrinnsvis plantes en på hver side ved portningangene til hver familie, og ved småveiene inn til kvartalene, står det i plantelisten (Oslo Havebyselskap, u.å.). I de transkriberte plantelistene fra 1919 ser man at det er bestilt mange ulike sorter. Det er flere sorter det er bare bestilt to stykker av, som tyder på at disse er blitt plantet på hver side av portningangene eller en på hver side av småveiene. På bakgrunn av dette er det flere portninganger til hagene som fikk en egen unik beplantning.

Man ser også at det er bestilt flere Prunusarter med stammehøyde 1.5 m. Disse skulle også plantes innenfor gjerdene i hagene (Oslo Havebyselskap, u.å.). Prunusartene er *Prunus avium* 'Plena' (søtkirsebær/ morell), *Prunus cerasifera* 'Pissardii' (kirsebærplomme) og *Prunus triloba* 'Plena' (rosemandel). Artene var nok hovedsakelig tenkt som prydelement, men de to førstnevnte vil også få spiselige frukter. Variasjon i bruken av prydbusker/prydrær virket som et viktig moment for å skape et spill av ulike farger, og blomstringstider i hagebyen. Kommunen stod altså ikke bare for planting av frukttrær og alleer, men også prydbusker. Denne plantelisten omfatter bare de første kvartalene, så det er ikke sikkert at man videreførte planting av prydbusker i alle kvartaler. Til tross for dette ser man at planleggerne var opptatt av at hagebyens grønne kvaliteter skulle være visuelt tiltalende, så det er trolig at de videreførte denne praksisen i hele hagebyen.

Dette funnet er ekstra interessant, da oppgaven ønsker å undersøke planleggingen av grøntområdene. Til nå har litteraturen som er skrevet om beplantningen i hagebyen hovedsakelig handlet om frukttrærne kommunen plantet. Kommunen og da trolig med Røhne i spissen, valgte å plante ulike sorter prydbusker i hagebyen, dette indikerer ønsket om å fremheve individualitet. Hagebyen skulle som sagt være et motsvar på de lange og anonyme leiegårdene, med felles inngang. Stor variasjon av prydbusker er helt i tråd med nyklassisismen og Arts and Crafts-tankegangen hvor man la vekt på det unike og individuelle. Grepene med ulik bruk av prydbusker, har klart å fremheve en individualitet til hver familie, innenfor hagebyens fellesskap. Dette er noe som også gjenspeiles i hele hagebyen generelt, arkitekturen, hagene og parkene skal oppleves som en helhet, samtidig som det er mange unike detaljer og nyanser innenfor den helhetlige stilen.

Transkriberte plantelister med prydbusker fra 1918-19

Prydbusker stammehøyde 1.5m

Latinsk navn	Navn i bestillingsliste fra 1918-19	Antall
<i>Hydrangea paniculata</i> 'Grandiflora'	<i>Hydrangea paniculata grandifl.</i>	24
<i>Prunus avium</i> 'Plena'	<i>Prunus triloba plena</i>	25
<i>Prunus cerasifera</i> 'Pissardii'	<i>Prunus pissardi</i>	10
<i>Prunus triloba</i> 'Plena'	<i>Prunus triloba Plena</i>	10
<i>Syringa persica</i>	<i>Syringa persica (rosa)</i>	6
<i>Syringa vulgaris</i> 'Alba'	<i>Syringa alba grandifl.</i>	6
<i>Syringa vulgaris</i> 'Charles X'	<i>Syringa Charles X</i>	6
<i>Syringa vulgaris</i> 'Ludwig Späth'	<i>Syringa Louis Späth</i>	6

Prydbusker

Latinsk navn	Navn i bestillingsliste fra 1918-19	Antall
<i>Chaenomeles japonica</i>	<i>Cydonia japonica</i>	2
<i>Chamaecytisus austriacus</i>	<i>Cytisus austriacus</i>	2
<i>Chamaecytisus hirsutus</i>	<i>Cytisus uralensis</i>	6
<i>Cornus sanguinea</i>	<i>Cornus sanguinea</i>	2
<i>Crataegus coccinea</i>	<i>Crataegus coccinea</i>	2
<i>Elaeagnus angustifolia</i>	<i>Elaeagnus argentea</i>	6
<i>Euonymus europaeus</i>	<i>Evonymus europaeus</i>	2
<i>Jasminum nudiflorum</i>	<i>Jasminum nudiflorum</i>	6
<i>Philadelphus coronarius</i>	<i>Philadelphus japonica</i>	2
<i>Prunus virginiana</i>	<i>Prunus virginiana</i>	2
<i>Ribes aureum</i>	<i>Ribes aureum</i>	2
<i>Ribes sanguineum</i>	<i>Ribes sanguineum</i>	2
<i>Salix alba</i>	<i>Salix alba</i>	2
<i>Salix purpurea</i> 'Pendula'	<i>Salix purpurea pendla</i>	2
<i>Sambucus nigra</i>	<i>Sambucus nigra</i>	2
<i>Spiraea × arguta</i>	<i>Spiraea aræifolia</i>	2
<i>Spiraea × vanhouttei</i>	<i>Spiraea × vanhouttei</i>	2
<i>Symphoricarpos occidentalis</i>	<i>Symphoricarpos occid</i>	6
<i>Syringa × persica</i>	<i>Syringa persica</i>	2
<i>Syringa vulgaris</i>	<i>Syringa vulgaris</i>	2
<i>Syringa vulgaris</i> 'Alba'	<i>Syringa vulgaris alba</i>	2
<i>Viburnum carlesii</i>	<i>Viburnum carlesii</i>	2
<i>Weigela florida</i> 'Variegata'	<i>Weigelia Kost.fol.variegatis</i>	2

Transkribert planteliste med min tolkning av gjeldende botaniske navn og direkte avskrift fra kildematerialet. Plantelisten viser prydbusker kommunen bestilte til Ullevål hageby i 1918-19 og antall av hver sort (Oslo Havebyselskap, u.å.).

Hageetablering fra beboernes side

Hagebybladet publiserte informative artikler om hagestell til inspirasjon for hagebyens beboere. Den første utgaven av Hagebybladet kom allerede i 1922. Mye av tanken bak var å gi de som ikke hadde noe tidligere erfaring med hagestell grunnleggende kunnskaper, for at hagebyen skulle bli slik man ønsket. Hagebybladets første utgave fra mai 1922, oppfordret hagebybeboerne til å gå ut i hagen etter jobb for å bearbeide jorden, så og plante (Zeiner-Henriksen, 2017, s. 99). At man ønsket å fremme kunnskap om hagebruk til en bredere del av befolkningen, var som sett tidligere både noe Hageselskapet og gartner Nøvik arbeidet med i tiden før og rundt etableringen av Ullevål hageby.

I festekontrakten mellom kommunen og Havebyselskapet stod det at hagene skulle være opparbeidet og beplantet innen ett år etter innflytning (Øverlie, 1992-a, s.20). Dette ble overholdt de fleste steder, for hvis man studerer flere gamle bilder av hager er det plantet rekker med frukttrær ved hus, som ser ut som de er nylig tatt i bruk. Dette er også tilfellet som man ser i figur 75. Når dette er sagt kommer det fram i *Havebybladet* (1922) at det gikk sent med plantingen noen steder. «Hvorfor kunne ikke kommunens «smukke allétrær» bli plantet før og ikke, som det hænder, flere år efter at vedkommende privatmann har anlagt sin have i troskyldig uvitenhet om at der skulle komme et kommunalt trær netop der, han med møie hadde anlagt en hevegang.» (Øverlie, 1992-a, s. 21). Det tyder på at det ikke var alle steder plantingen gikk like raskt. Som igjen førte til at man kunne ende opp med å måtte endre på hagens utforming eller fjerne egne planter, når kommunen skulle plante der senere. På samme måte indikerer dette at det var noe manglende koordinering mellom kommunens planting i privathagene og hagebybeboerne.

Figur 75. Bilde er fra 1919 tatt i Stiftamtmanns Kaas vei, som ligger mellom kvartal I og II. Dette vet vi var de første kvartalene som ble bygd. Tregjerdene er ut mot veien, mens vi ser flere nettinggjerdet mellom hagene. Langs tregjerdene har kommunen plantet oppstamede epletrær. De første beboere var i hus i 1918, og her i 1919 har hagene allerede blitt beplantet med Epletrær, og det ser ut til at det er plantet busker langs nettinggjerdet. På bakgrunn av dette kan vi konkludere med at disse hagene ble opparbeidet innen et år, slik det stod i festekontrakten at de skulle.

Nyttehager

Tidligere har vi sett at hagene skulle være nyttehager. Dette la også kommunen til rette for med planting av frukttrær. Bærbusker skal også ha blitt plantet langs gjerder eller i egne felt (Øverlie, 1992-a, s. 21). På bakgrunn av at det ikke finnes noen informasjon om dette i plantelistene, kan det være at det var hagebybeboerne som selv stod for plantingen av bærbusker. Allikevel hvis man ser nærmere på den tolkede hageplanen av en hage i Ullevål på side 76, kan det se ut som resten av hagen er planlagt rundt plasseringen av rekker med bærbusker. Derfor er det trolig at kommunen også stod for planting av rekker med bærbusker i hagene. Mange av husene hadde fått espalier og disse skal flere steder i tillegg til klatrevekster, blitt brukt til espalierte frukttrær som plommer og pærer (Øverlie, 1992-a, s.21).

Tanken om dyrking av frukt, bær og grønnsaker var sentral i etableringen av hager i Ullevål hageby, og er en viktig del av hagebyideen. På flere bilder fra hagebyens første år ser man at det dyrkes grønnsaker

i hagene, og på figur 76 ser man at det dyrkes poteter i hagene. Hagene ga etter hvert et viktig tilskudd til husholdningene. Under andre verdenskrig ble også nyttevekster og selvberging en nødvendighet. I Hagebybladet fra mars 1940 stod det følgende: «enhver som har jord må delta i produksjonen av grønnsaker som del av vårt hele samfunns selvbergingspolitikk i disse prekære tider. Det går an i år å la en blomsterrabatt eller en gressplen vike plassen for grønnsaker.» (Zeiner-Henriksen, 2017, s. 99-100). På bakgrunn av dette ser man viktigheten av at man i hagebyen hadde tilgang på grøntområder som kunne dyrkes opp og fremme selvberging i vanskelige tider. Under krigsårene ble også problematikken rundt hagenes varierende størrelser tatt opp. Det opplevdes urettferdig for noen, og gjorde at folk fikk ulikt utgangspunkt for selvberging. Dette førte til at hagene ble gjevere fordelt mellom beboerne under og like etter krigen (Zeiner-Henriksen, 2017, s. 99-100). Som et resultat av dårlig koordinering og planlegging av hageinndelingen fra start, ser man at inndelingen og størrelsene på hager har endret seg.

Figur 76. Bilde av hage tatt rundt 1920. Her ser man at det potetplanter i hagen, og trolig noen prydplanter nærmere inngangen. Det er tregjerde ut mot veien, mens det også her er nettinggjerde mellom parsellene. Bildet viser at man tok i bruk store deler av hagen til nyttevekster de første årene.

Stauder og idyll

Tidligere har vi sett at Harald Hals uttalte at det skulle bli hager overalt, slik at hagebyens beboere kunne dyrke frukt og grønnsaker. Hagene var anlagt først og fremst som nyttehager. Allikevel hadde også prydplanter en naturlig plass i mange av hagene. Allerede i 1922 kom Hagebybladet med tips om bruk av stauder. Disse skulle representere et utvalg av planter som blomstret fra tidlig på våren til sent på høsten. Basert på forslagene i Hagebybladet ble disse staudene gjengangere *Dicenta spectabilis* (løyntantshjerte), *Doronicum plantagineum* (storgullkorg), *Paeonia* (peon), *Iris* (iris), *Lilium* (lilje), *Delphinium* (ridderspore) og *Plox paniculata* (høstflops) (Zeiner-Henriksen, 2017, s. 99-102).

I perioden fra 1919 til 1938 bodde gartner Ruth Røsiø Conradi i Hagebyen. Hun skal i stor grad ha vært med å fremme interessen for stauder og annen blomsterbruk i hagebyen. Blant annet var hun en aktiv skribent i Hagebybladets faste stoff om hage (Øverlie, 1992-a, s. 21). I Hagebybladet 1924 skriver hun at man må «gjøre klart for seg hvilken form og hvilket formål den med hensyn til sin størrelse betinger. Det nytter ikke å tenke, at man i en liten have skal kopiere store slotters og villaers hagekunst eller offentlige parkanlegg. Vi danne

dem etter et ganske annet prinsipp, prøve på å lage noget som vi kan kalde en Idyll» (Hagebybladet, 1924, s. 1). Dette reflekterer tankegangen om at hager nå skulle være for alle, og man ikke trengte å lage overdådige anlegg. Man skulle anlegge hagen ut fra hagens naturlige forutsetninger og prøve å skape et idyllisk sted. Hagen skulle altså være til både nytte og pryd, samtidig som det skulle være et idyllisk sted som også inviterte til rekreasjon etter en arbeidsdag. Denne tankegangen er i tråd med Ebenezer Howard sine tanker rundt bruken av hager i hagebyer.

På bakgrunn av et ønske om bedre forståelse av hagestrukturen er det valgt ut en hage som det er utarbeidet en historisk tolkningsplan over. Valg av hage er tatt på bakgrunn av tilgjengelig materiale for tolkningen. Hagen lå i krysset mellom Sognsveien og Vestgrensa i tilknytning til Portnerboligen. Det ligger også en portnerbolig parallelt på den andre siden av veien, og disse to husene er nok anlagt for å danne en slags portal inn til hagebyen. Hagen som er tolket på tegningen er forsvunnet i dag, da den i 1959 måtte avgi arealet til utvidelse av Sognsveien (Øverlie, 1992-a, s. 23) I dag er hagen kuttet av der løvgangen gikk.

Figur 77. På neste side er det tegnet opp en tolkningsplan av denne hagen i Sognsveien 16, fra 1930. I denne hagen finner man igjen kombinasjoen av pryd- og nyttevekster.

Tolket hageplan 1930

Tolkningsplan over hagen i Sognsveien.16. I dag er hagen forsvunnet. Ut i fra bildemateriale er det laget en tolkningsplan av hvordan hagen så ut i 1930. Tolkningsplanen underbygger flere av funnene om hvordan privathagene ble etablert, likevel er denne hagen trolig litt mer gjennomført enn den typiske hagen i hagebyen.

Denne hagen er interessant fordi hagen er tydelig anlagt etter den nyklassisistiske hagestilen med rette grusganger. Hagen er mest sannsynlig arkitekttegnet, men det er vanskelig å konkludere om det er Moen, Røhne, eller andre fagfolk som kan ha planlagt den. Hagen gjenspeiler også hypotesen om at middelklassen ønsket seg et mer borgerlig preg i hagene, som har ført til at flere hager har fått et annet uttrykk enn om arbeiderklassen hadde flyttet inn. Hagen har typiske

barokk trekk med løvgang og parterrer med roser/ stauder, og det er tydelig at man har fulgt tidens nyklassisistiske strømninger. Vi ser at hagen har en balanse mellom pryd og nyttevekster, som trolig var tilfellet i de fleste hager i hagebyen. I tolkningen kommer det også tydelig frem hvordan hageeierne måtte planlegge hagene sine rundt kommunens beplantning av frukttrær og rekker med bærbusker.

Kapittel 6

DEN GRØNNE KULTURARVEN I ULLEVÅL HAGEBY

Ullevål hageby vernestatus
Grøntanlegg som kulturminner
Eksisterende veiledere

Bevarings- og tiltaksliste for
den grønne kulturarven, som
en del av kulturmiljøet Ullevål
hageby

introduksjon

Oppgaven har til nå prøvd å skape en bedre forståelse av planleggingen og intensjonene bak Ullevål hageby, med et mer nyansert blikk på utforming og planlegging av grøntområdene i hagebyen. Tidligere har vi sett at det i praksis har vært lite håndfast kunnskap om de grønne områdene i hagebyene. Som et resultat av dette, har det vært utfordrende å definere tydelig hva verdiene til grøntområdene i hagebyen består av i dag. Det er derfor viktig å kartlegge verdien til den grønne kulturarven for å kunne avdekke behovet for å sikre disse, samt komme med mulige tilbakeførings- og bevaringstiltak. Området består både av offentlig tilgjengelige grøntområder og privathager. Det vil derfor bli presentert ulike målsettinger for disse områdene. Først skal vi presentere vernestatusen til hagebyen i dag. Videre skal grøntanlegg som kulturminner presenteres, samt utfordringer med bevaring og verdisetting av grøntanlegg som kulturminner.

Vernestatusen til Ullevål hageby kommunalt og nasjonalt

Ullevål hageby er kommunalt listeført. Den er oppført på Byantikvarens gule liste over verneverdige bygninger og anlegg i Oslo. Gul liste er laget som en oversikt av Byantikvaren over registrerte kulturminner i Oslo. Listen inneholder både bygninger, hage- og parkanlegg, veier, broer, og arkeologiske kulturminner til større by- og bygningsmiljø. Gul liste skal til enhver tid ha et representativt utvalg av kulturminner. Det vil si at den skal inneholde kulturminner fra ulike tidsepoker og forskjellige områder av byen (Byantikvaren, 2020).

Byantikvaren har kommet med følgende uttalelse om Ullevål hageby:

«Ullevål Hageby er landets største, mest varierte og sammensatte hagebyanlegg. Bebyggelsen holder en svært høy arkitektonisk kvalitet, med store variasjoner i arkitekturuttrykk innenfor et samlende stiluttrykk. Ullevål Hageby er et byplanmessig mesterverk og et monument for epokens bygningsstil. Området representerer et godt eksempel på hvordan det

engelske hagebyidealet fikk innpass i norsk byutvikling på begynnelsen av 1900-tallet. Ullevål Hageby er etter Byantikvarens vurdering i fredningsklasse og har nasjonal verneverdi. Konklusjon: Ullevål hagebys verneverdi er ubestridelig» (Byantikvaren til Havebyselskap, 2023).

Ullevål hageby defineres som et kulturmiljø av Riksantikvaren. Ullevål hageby er oppført i Riksantikvarens sitt NB! Register. Dette er et register over kulturmiljøer i byer og tettsteder som har nasjonal interesse. Det vil være et visst handlingsrom for endring og utvikling innenfor NB!-områdene, forutsatt at man klarer å ivareta kvalitetene til området. Registeret skal bidra til at kulturmiljøene i byene blir tatt godt vare på, samtidig skal de være en positiv ressurs i forbindelse med endring og utbygging (Riksantikvaren, 2015).

Riksantikvaren har klassifisert Ullevål hageby som et kulturmiljø av nasjonal interesse, og uttaler følgende: «Kulturmiljøet har nasjonal interesse på grunn av anleggets rolle i norsk arkitektur- og sosialhistorie, som et tidlig eksempel på sosialboligbygging for arbeidere på begynnelsen av 1900-tallet. Ullevål Hageby er utført etter engelsk hagebymodell der både hager med frukttrær og beplantning, og plassdannelsene og veisystemet utgjør en viktig del av anlegget. Ullevål hageby fremstår i stor grad uendret, og har både opplevelses- og kunnskapsverdi og et godt bevart, helhetlig sosialboliganlegg.» (Riksantikvaren, 2023).

Ullevål hageby defineres som et kulturmiljø av Riksantikvaren. Ullevål hageby er oppført i Riksantikvarens sitt NB! Register. Dette er et register over kulturmiljøer i byer og tettsteder som har nasjonal interesse. Det vil være et visst handlingsrom for endring og utvikling innenfor NB!-områdene, forutsatt at man klarer å ivareta kvalitetene til området. Registeret skal bidra til at kulturmiljøene i byene blir tatt godt vare på, samtidig skal de være en positiv ressurs i forbindelse med endring og utbygging (Riksantikvaren, 2015).

Ullevål hageby har verneverdi og er derfor listeført. Byantikvaren uttalte også at anlegget er i fredningsklasse. Dette betyr at man anser anlegget som fredningsverdig og en fredning av anlegget i fremtiden kan være aktuelt. Fredning er den strengeste formen for vern (Riksantikvaren, 2016). Som et kulturmiljø har det også en nasjonal interesse, og er viktig for Norges arkitektur- og sosialhistorie på starten av 1900-tallet ifølge Riksantikvaren. Ullevål hageby er både oppført på Byantikvarens Gule liste og Riksantikvarens NBI-Register. Bakgrunnen for listeføringen er et ønske om å sikre mest mulig av de kulturhistoriske kvalitetene til området. Samtidig som det skal være rom for utvikling. Man ønsker ikke at stedet skal bli et museum, men et levende byrom og boligområde. Endringer kan derfor tillates, så lenge dette ikke går på bekostning av det opprinnelige uttrykket- men da må man vite hvordan det var opprinnelig?

På bakgrunn av vernebegrunnelsene ser man at det er helheten til hagebyen som er viktig å bevare. Bygninger, veiestrukturer, hager, parker, plasser og alleer danner sammen denne helheten. På tross av det sterke ønsket om å bevare helheten til hagebyanlegget, er det allikevel lite konkret informasjon om hva verdien til grøntområder i hagebyen består av. Private og offentlige grøntområder er en viktig del av hagebyen helhet, og derfor er det viktig å få kartlagt verdiene til den grønne kulturarven vi finner i Ullevål hageby.

Grønn kulturarv – «levende kulturminnen»

I flere land har den grønne kulturarven vekket stadig større interesse blant både forskere og publikum (Riksantikvaren, 2022). Den grønne kulturarven brukes ofte som et samlebegrep om kulturarv og naturarv (Braae, 2019). Et særtrekk ved den grønne kulturarven er at den har både biologiske og kulturhistoriske verdier. Grøntanlegg som er kulturminner består både av «biologiske kulturminner» og «bygde kulturminner»

(Riksantikvaren, 2008). Det som hovedsakelig skiller grønntanlegg fra andre kulturminner, er forekomsten av vegetasjon i anlegget. Vegetasjonen skaper et levende kulturminne, som stadig er i endring (Riksantikvaren, 2020).

Utfordringer med bevaringen av grønntanlegg

Utfordringer med bevaringen av grønntanlegg
Det finnes flere utfordringer knyttet til bevaring av den grønne kulturarven. Den største utfordringen i forvaltningen, er manglende kartlegging og oversikt over grønntanlegg med nasjonal verdi (Riksantikvaren, 2020). Manglende kunnskap om det enkelte anlegg, kan føre til tap av kulturminneverdier (ibid).

En annen utfordring med å bevare grønntanlegg er det faktum at dette er et «levende kulturminne», som vil si at det er i konstant endring. På den ene siden gjennom naturlige prosesser, men også kontrollert gjennom skjøtsel av forvalteren/eieren. Det finnes derimot også faktorer vi ikke rår over, som for eksempel klima, nye skadedyr, og sykdommer som påvirker vegetasjonen (ibid). Derfor kan det være ekstra utfordrende å sikre disse kulturminneverdiene. Allikevel kan man sette inn forebyggende tiltak eller lage planer for hvordan anlegget skal skjøttes og vedlikeholdes, settes i stand, restaureres og/eller tilbakeføres for å bevare verdien (ibid).

Mange grønntanlegg er eid av private, mens andre er under offentlig eierskap og forvaltning. Private hageeiere er en stor og uensartet gruppe, og deres engasjement for bruk og bevaring av sine grønntanlegg kan være alt fra likegyldighet til stor entusiasme (Riksantikvaren, 2008, s. 23-25). Dette gjør at hvordan den grønne kulturarven blir bevart, er mye opp til tilfeldighetene av interessen og kunnskapen til den enkelte hageeieren (ibid).

Grøntanlegg som er under offentlig eierskap og forvaltning blir som oftest godt skjøttet, eller i hvert fall har anlegget en akseptabel standard. Derimot vil mangel på kunnskap om historien og eventuelle kulturminneverdier føre til at disse kan gå tapt, selv om anlegget er offentlig forvaltet. Allikevel har man nok ofte mer kunnskap om offentlige parker enn private hager som skifter eiere. En påvirkningsfaktor for offentlige grøntområder er økonomi. I flere tilfeller er det trolig at offentlige grøntanlegg blir forenklet av økonomiske årsaker, dette kan fjerne den historiske utformingen. Manglende kunnskap og stram økonomi kan sammen være årsaker til tap av kulturminneverdier i offentlig forvaltede grøntanlegg.

Verneverdi og vernekriterier

Kulturminner er et relativt begrep som er tids- og kulturbestemt. Det er ikke et nøytralt begrep, noen må ha tillagt det en verdi. Det ligger altså prioritering, valg og verddivurderinger bak hva som er kvalifisert til å være et kulturminne (Christensen, 2011, s.13). Det finnes automatisk fredete grøntanlegg, men i motsetning til disse vil et formelt vern av nyere (etter-reformatoriske) grøntanlegg kreve en egen vurdering av verneverdien (Riksantikvaren, 2020). Jamfør kulturminneloven § 2 fjerde ledd er det «Kulturhistorisk eller arkitektonisk verdifulle kulturminner og kulturmiljøer som kan vernes» (kulturminneloven, 1992, §2). Her ser vi at det finnes noen retningslinjer som skal hjelpe kulturminneforvaltningen i vernearbeidet og danner fundamentet for verddivurderingen.

Basert på uttalelsene både fra Byantikvaren og Riksantikvaren ser vi at det nettopp er den kulturhistoriske og arkitektoniske verdien til Ullevål hageby som gjør at det anses som et verneverdig og nasjonalt viktig kulturmiljø, og den blir tillagt høy verdi. Siden det er helheten ved stedet som er det sentrale, vil grøntanleggene også være en viktig del av kulturmiljøet. Men hvilke verdier finner vi i hagebyens grønne kulturarv og hvor godt er den egentlig bevart?

Riksantikvaren arbeider hovedsakelig med de tre overordnede verneverdier som er utarbeidet i en veileder for verdsetting og vektning av kulturminneverdier i 2013 (Riksantikvaren, 2013).

De tre verdiene er:

- **Kunnskapsverdi:** noen eksempler er stilhistorie, krigshistorie og vegetasjonshistorie
- **Opplevelsesverdi:** noen eksempler er arkitektoniskverdi, tilhørighet, identitetsverdi og undring.
- **Bruksverdi:** noen eksempler er økonomiskverdi, pedagogisk verdi, og tilgjengelighet.

Disse tre verdiene er også relevante for verdsetting av grøntanlegg som kulturminner. I tillegg til disse verdiene, er det flere egenskaper som vurderes i arbeidet med å verdsette kulturminnet. For eksempel autentisiteten (ektheten/opprinneligheten), sjeldenheten, alderen og kontinuitet, sammenheng og helhet, mangfold og variasjon. I tillegg ser man på hvor sjeldent og representativt for epoken sammenlignet med andre kulturminner (Riksantikvaren, 2013).

I denne delen av oppgaven skal vi bruke det historiske kildematerialet som er kartlagt, til å beskrive verdiene til de ulike grøntområdene i hagebyen i dag som en del av kulturmiljøet. Det vil også bli undersøkt hvilke trusler som finnes, med tanke på tap av viktige verdier. På bakgrunn av dette vil det bli satt noen mål for de ulike områdene og eventuelle tiltak for å opprettholde verneverdien, og eventuelt tiltak som tilbakefører mer av den opprinnelige intensjonen og utformingen. Det vil skilles mellom målsetninger og tiltak for offentlige og private områder i hagebyen.

Eksisterende veiledere og føringer i hagebyen

Både nevnt i innledningen av oppgaven og i uttalelsene til Byantikvaren og Riksantikvaren, kommer det fram at den helhetlige strukturen til hagebyen er godt bevart. Veistrukturen og eksteriøret til bygningene er noenlunde de samme som da hagebyen ble anlagt i 1920. Allikevel har man i noen tilfeller sett tilfeldige og uheldige endringer på bebyggelsen. På bakgrunn av dette ble det laget en *Veilederen for utbygging av bygninger i Ullevål Hageby* utarbeidet i 1995, denne sist revidert i 2020 (Havebyselskapet, 2020-a). Denne veilederen er godkjent av Byantikvaren og danner et godt grunnlag for bevaring av bebyggelsen og hvilke tiltak som kan tillates, uten at det går på bekostning av verneverdien.

Med tanke på utenomhusområdene i hagebyen er det også utarbeidet en veileder for dette, *Veileder for utomhusanlegg i Ullevål hageby* (Havebyselskapet, 2020-c). I tillegg er det utarbeidet et lite skriv som heter *Råd og tips for hagestell i Ullevål hageby*. Denne er ikke noe man er pålagt til å følge, hensikten var å komme med enkle råd og tips for disse historiske hagene (Havebyselskapet, 2020-b). I tillegg er det blitt utarbeidet ulike kvartalsrapporter opp igjennom tiden, med overordnede målsetninger og prinsipper for utforming. Havebyselskapet har også eget regelverk

og retningslinjer knyttet til utomhus elementer. Det er for eksempel egne regler for utforming og oppsetning av hageboder. Det er utarbeidet retningslinjener for bevaring og felling av store trær. Det er også retningslinjer for hekker og annen vegetasjon ut mot veier og naboer, og hageeiere har ansvar for å ikke spre fremmede arter i hagebyen (Havebyselskapet, 2020-c). I tillegg er det egne ordensregler for hageeierne i §12 i ordensregler for Borettslaget Oslo Havebyselskap. Det står blant annet at «De andelseiere som har hage, plikter å holde denne opparbeidet, beplantet og i pen stand» (Havebyselskapet, u.å, §12).

På tross av at det er utarbeidet ulike veiledere og retningslinjer, har vi gjennom denne oppgaven avdekket at det tidligere har vært lite forskning på grøntområdene i hagebyen og hva som var den opprinnelige intensjonen bak planleggingen av disse. Derfor har det vært viktig å undersøke det historiske grunnlaget nærmere, for å øke forståelsen av den kulturhistoriske verdien til den grønne kulturarven i hagebyen. På bakgrunn av dette kan man konkretisere utfordringer den står ovenfor og komme med tiltak for å bevare og/eller tilbakeføre, samtidig som hagebyen utvikles for fremtidige generasjoner.

Videre skal det, basert på det historiske grunnlaget og dagens situasjon, presenteres en bevarings- og tiltaksliste som beskriver verdier, eventuelle trusler og anbefalinger om bevarings/tilbakeføringstiltak til den grønne kulturarven i hagebyen. Det vil bli utarbeidet en bevarings- og tiltaksliste rettet mot de offentlige grøntområdene og en mot de private grøntområdene i hagebyen. Det vil ikke være en komplett forvaltningsplan, men et grunnlag for videre arbeid med en slik plan, og spesielt aktuell om kulturmiljøet på sikt skulle bli fredet.

Bevarings- og tiltaksliste for offentlige grøntområder

John Colletts allé

Figur 78. Linde alleen skaper fortsatt et viktig retningdannende arkitektonisk element, her ser man også parkeringen mellom allé trærne.

Figur 79. Dagens situasjon med parkering og oppgrusing av gressflaten. Det er få steder i hagebyen i dag, at det kun er en smal grussti fram til porten slik det var opprinnelig.

Figur 80. Bilde fra 1925. Her ser man tydelig det grønne gressbeltet med løpegjerder og en smal sti inn til porten.

Beskrivelse

John Colletts allé går fra Sognsveien bortover mot Langliaparken. Opprinnelig ble veien anlagt i grus, og det var gangvei på den ene siden, mens på den andre siden av veien var det et gressbelte med løpegjerde. Gressbelte mellom veien og hagene er et typisk hagebyprinsipp, i henhold til Unwin sine prinsipper. At det er en del av det opprinnelige designet og et viktig hagebyprinsipp, gjør gressflaten viktig å bevare. Det var grusstier inn til hver hageport, mellom gressflatene. Det var opprinnelig bare én smal sti frem til hageportene. I dag er veien asfaltert, og det er anlagt kantstein mellom gressflaten og veien. Gangstiene inn til hageportene har også blitt utvidet flere steder, slik at det har blitt større grusfelt. Rekken med kollede Lindetrær (*Tilia platyphyllos (grandifolia)*) i John Colletts Allé står fortsatt som et viktig retningsdannende arkitektonisk element, med inspirasjon tilbake i barokken. Allétrærne var henholdsvis plantet i fortauet og langs gressbeltet. Historisk har alleen både høy kunnskapsverdi og opplevelsesverdi.

Trusler

- Trærne er sårbare fordi de står nærme veien. De kan bli utsatt for påkjøring av biler eller brøytebiler, men også gressklipper på siden med gress. Dette kan føre til råteskader på trærne. Hærverk på trærne er også en trussel. Hvis man må bytte ut enkeltrær av ulike grunner, mister alleen noen av sin sammenhengende karakter.

- Gressflaten mellom veien og hagene langs alleen er i stor grad brukt som parkering, dette gjør at den ikke oppleves som en buffer mellom vei og hage, slik den var tenkt som. Den er gjørmete og/eller dekket med grus flere steder, i tillegg preget av dårlig vedlikehold og mye ugress.

Bevaring og Tiltak

- Helheten i alleen er godt bevart. Trær som er kollet utvikler en liten avrundet kroneform. For å bevare denne formen er det viktig at de beskjæres på tradisjonell måte, både for å bevare sitt uttrykk og sin kvalitet (Riksantikvaren, 2020). Det er viktig at man planter nye trær hvis noen dør og blir fjernet, for å unngå hull i alleen.
- Parkering på den grønne bufferen skjemmer det grønne helhetsinntrykket. Parkering er her også en direkte trussel for allétrærne, med tanke på påkjøringskader og komprimering av rotsonen. Denne grønne bufferen mellom vei og hage er viktig for hagebyens frodige uttrykk, og vitner om et av Unwins hagebyprinsipp brukt i et norsk anlegg. Denne bør derfor sikres fra å bli en grå flate, som brukes til parkering. Å holde denne gressflaten grønn og velstelt, vil være best for hagebyen som kulturmiljø. Parkeringen bør legges på allerede asfalterte eller andre tilgjengelige grå flater.

Eldre aleer

Figur 81. Bildet viser allétrærne i Gäbleins vei. Trærne har asfalt helt inn til stammen og en del av allétrærne nedover veien er forsvunnet, stubbene står igjen flere steder. Her vil det anbefales å fylle ut rekken med trær, der det mangler og utbedre vokseforholdene. Veien er en blindvei mot Damplassen i dag, så den kan med fordel omreguleres til gang og sykkelvei. På denne måten kan man forbedre vokseforholdene til trærne.

Figur 82. Bildet viser trerekken i Askeladdveien, her står trærne inne i privathagene. Trerekken er noe fragmentert og noen steder oppleves det mer som enkeltrær enn en rekke med trær.

Figur. 83 Bildet viser kvartal II Ullevålsalleen fra 1926. Her ser man hvordan den eksisterende alleen har blitt en del av hagebybebyggelsen. Alleen eksisterer fortsatt i dag, men noe trær er forsvunnet.

Beskrivelse

Disse trærne var også innlemmet i den opprinnelige reguleringsplanen til Hoff. Man så allerede da viktigheten av å bevare alleene. Bergsalleen og rester av denne som fortsetter ned Askeladdveien, alleen i Gäbleins vei (som går fra John Colletts allé til Damplassen) og Ullevålsalleen, eksisterer fortsatt i dag, men er bevart i ulik grad. Alleene har kunnskapsverdi og opplevelsesverdi og er viktige fysiske spor etter John Collett sitt anlegg. Eldre alleer er viktig for hagebyens identitet og historiske forankring. De skaper også fine siktakser og er verdifulle arkitektoniske elementer.

Trusler

- Store trær med høy alder. Trærne kan være til fare for folk eller bygningsdeler, dersom store grener knekker av. Ellers er det mange av de samme truslene som nevnt om trærne i John Colletts allé.
- Allétrærne i Gäbleins vei har fått asfalt helt inn til stammen, som har skapt dårlige vokseforhold og flere trær er skadet eller fjernet.
- I Askeladdveien og Ullevålsalleen står noen av trærne i privathager. Dette kan skape mye skygge og gjøre det vanskelig å etablere hagen slik man vil og kan skape konflikt og føre til at eier ønsker treet fjernet.

Bevaring og tiltak

- Trærne er viktige arkitektoniske elementer, og de bør beskyttes av profesjonelle arborister.
- I de allerede fragmenterte alleene, spesielt den i Askeladdveien, kan man vurdere å ikke gjenplante trær dersom noen må felles. På bakgrunn av at den historiske verdien til alleen allerede er svært fragmentert. Det er i så fall hvert tre sin enkelte verdi som må vurderes.
- De andre mer intakte som Ullevålsalleen og Bergsalleen bør man gjenplante med samme art om noen trær blir fjernet. Disse har høy historisk verdi og det er viktig å opprettholde helheten.
- Allen i Gäbleins vei er fragmentert, men er viktig for aksene fra minneparken. Her bør man gjøre vekstforholdene for trærne bedre ved å fjerne asfalten som er helt inn til stammen. Veien kan også med fordel omreguleres til gang- og sykkelvei, da det allerede ikke er mulig for gjennomkjøring til Damplassen. Dette vil være et viktig tiltak for å sikre alleen bedre, men også bedre koblingen fra skolen og minneparken til Damplassen. Et slikt grep vil styrke helheten til kulturmiljøet, samtidig som man legger til rette for utvikling og ny bruk.

Fruktrær plantet av kommunen

Figur 84. Denne fruktrebloomstringen på våren har blitt en av kjennetegnene til hagebyen. Her ser man hvordan fruktrærne danner et sammenbindende vegetasjonselement.

Figur 85. Her er det tatt med et bilde fra 1942, som viser hvordan fruktrærne som ble plantet av kommunen rundt 1920 har etablert seg og pryder hagebyens gater.

Figur 86. Det finnes fortsatt mange epletrær i hagebyen, både nyplantet og eldre trær. Disse var opprinnelig en viktig del av hagebytanken om at beboerne skulle være mest mulig selvberget, på frukt og grønnsaker. I dag er det ikke alle som plukker eplene på trærne.

Beskrivelse

Historisk ble det plantet frukttrær i hagene av kommunen, som har gjort hagebyen kjent for sine sammenhengende blomstrende alleer. Disse har blitt en del av hagebyens identitet, og danner et sammenbindende vegetasjonselement. Trærne skaper sammen en høy opplevelsverdi og er en viktig del av beplantningshistorien til hagebyen. Etter at treplantingsprosjektet ble utført fra 2004, har de fleste opprinnelige fruktrealene blitt erstattet med nye rekker, og noen steder er det testet ut og plantet nye sorter (Moldestad, 2004, s.2). Flere steder er rekker med epletrær byttet ut med prydeple. Dette strider med hagebytanken rundt dyrking og selvforsyning, og kommunens opprinnelige intensjon om frukttrær som både var til pryde og nytte.

Trusler

- Frukttrærne i hagebyen har vært svært sykdomsutsatt opp igjennom tiden.
- Mange trenger ikke frukten til matauk i like stor grad lenger, og nytteverdien til trærne er ikke like viktig som de var. Dette kan føre til at frukttrær blir byttet ut med andre blomstrende prydeplanter.
- Ved å bytte ut historiske fruktsorter med nye typer, forsvinner noe av vegetasjonshistorien.

Tiltak

- I forbindelse med fruktrealene er det allerede satt inn tiltak, hvor man fra 2004 har byttet ut hele rekker med trær på bakgrunn av at de var i dårlig forfatning. I den forbindelse er det også testet ut nye sorter i hagebyen (Moldestad, 2004, s. 2).
- Allikevel bør man videreføre tanken om planting av epletrær som var egnet til vinterlagring som en del av intensjonen bak plantingen av trærne.
- Så lenge fruktsortene har vist seg å være egnet historisk sett i Ullevål hageby, bør man gjenplante samme art fordi fruktrealene også er en viktig del av hagebyens beplantningshistorie.

Eldre enkelttrær

Figur 87. I denne skråningen i krysset ved Sognsvei og John Colletts allé står det en gammel eik.

Figur 88. Her ser man den samme eiken i 1926.

Figur 89. Bildet viser at man allerede ved byggingen av hagebyen, tok vare på eldre enkeltstående trær og derfor er det viktig at vi fortsetter å ta vare på disse i dag.

Beskrivelse og verdi:

Enkelte trær ble også bevart i den opprinnelige reguleringsplanen. Det er flere store eiketrær som er vernet etter naturmangfoldsloven. Gamle eiketrær er også veldig viktig for det biologiske mangfoldet. Det ene eiketreet finner vi i krysset mellom Sognsveien og John Colletts allé. Dette treet er nok spesielt viktig for folks identitet, siden det er det første man ser når man kommer opp langs Sognsveien mot Hagebyen. Dette har høy verdi for hagebyens grønne kulturarv. Andre enkelttrær står rundt omkring i hagebyen, og disse danner viktige strukturer. Mange steder i hagebyen tok man hensyn til store trær under byggearbeidet av hagebyen. Det er likevel viktig å skille mellom de trærne som har stått der fra før hagebyen ble bygd, og de som har kommet til i ettertid.

Trusler:

- Noen av enkelttrærne som ask, lønn og bjørk, kan ha sådd seg selv. Det kan være vanskelig å skille mellom opprinnelige og selvsådde trær, da trærne fort kan ha vokst seg store. Flere av disse bør ofte felles, da de ikke er forenelige med små hager. Allikevel kan det være vanskelig å skille mellom trær som bør bevarer, og trær som bør felles.
- Ellers vil disse trærne ha mange av de samme trusler som nevnt tidligere.

Bevare:

- Viktige arkitektoniske, historiske, samt biologiske kvaliteter. Noen av trærne står også i privathager, og disse bør også beskyttes av en arborist.
- Man bør i hvert enkelt tilfelle vurdere om man skal gjenplante samme art, der gamle trær må felles.

Offentlige parker og plasser

Damplassen

Figur 90. Damplassen fremstår fortsatt som en sentral møteplass.

Figur 91. Dagens situasjon (Norge i bilder, 2023). Plassen er asfaltert og det er parkering

Figur 92. Bilde fra 1937 (Finn, 1937). Her ser man tydelig bevegelsesmønster rundt dammen.

Beskrivelse

Opprinnelig var Damplassen gruslagt. Dammen er bevart med sin opprinnelige utforming, men har fått en fontene i midten. Plassen rundt dammen er noe endret, og det har blitt en ovalformet rundkjøring med parkanlegg langs dammen. Bakgrunnen for endringen var problemer med mye gjennomfarts trafikk etter at plassen ble asfaltert og det ble mer biltrafikk generelt i hagebyen. Derfor ble det på sluttet av 80-tallet utlyst en konkurranse om regulering av Damplassen. Arkitekt Dag Norling sitt forslag vant konkurransen og dette er grunnlaget for plassens utforming i dag (Nording, 1992, s. 29-30). Området rundt dammen har et parkmessig preg med, gress på den ene side av dammen og en plass med skifer belegg på den andre siden, og park hagtorn (*Crataegus laevigata*) plantet langs ovalens ytterkant. Plasseringen av et ovalt parkanlegg tvers over plassen skulle bidra til at trafikken måtte bremse ned for å passere (ibid).

Selv om Damplassen i dag har en litt annen utforming, oppleves området som et sentralt viktig møtepunkt og samlingssted, med bygninger med servicefunksjoner. Dette har vi sett er et sentralt hagebyprinsipp, og plassen blir derfor ekstra viktig for kulturmiljøets verdi som en del av hagebyhistorien. Stedets karakter og uttrykk er godt bevart. Det eneste som gjør plassen mindre visuelt attraktiv, er parkeringen på plassen. Vi finner også fortsatt flere servicefunksjoner på Damplassen, men blant annet post, bank og politi er forsvunnet. Per dags dato finner vi følgende næringer på plassen: Åpent bakeri, Damplasse tannlegekontor, Damplassen blomster, klesbutikken No.22, Kolibri kolonial og Lofthus

samvirkeleg. Damplassen er en spesielt viktig del av kulturmiljøet, fordi plassen er et tydelig eksempel på hvordan det europeiske hagebyfenomenet er tilpasset til et norsk hagebyanlegg.

Trusler

- Hvis næringene på Damplassen forsvinner, mister stedet noe av sin karakter som en del av hagebytanken og det blir ikke like attraktivt å oppholde seg der.
- Mange parkerte biler og gjennomkjøring over plassen, kan gjøre det mindre attraktivt å oppholde seg der.

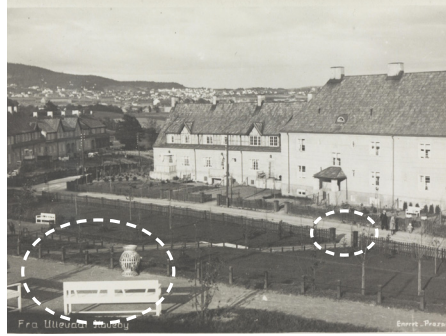
Tiltak

- Fremme næringsvirksomhet på stedet slik at det blir attraktivt å både drive og benytte seg av stedene. Her vil vern gjennom bruk være et viktig prinsipp, som både styrker den økonomiske- og opplevelsesverdien til plassen.
- Legge til rette for parkering et annet sted, like i nærheten. Man kan vurdere muligheten for parkeringskjeller under tennisbanen, som hadde vært en ypperlig plassering like ved Damplassen. På denne måten vil plassen frigjøre mer areal til opphold, og fremme ferdsel for myke trafikanter, samt framheve arkitekturen og plassdannelsen på stedet bedre.
- Bevare plassen i stor grad slik den er i dag vil være viktig for kulturmiljøet. Utvikling i samsvar med vernet vil også være essensielt for å holde plassen attraktiv, da også selve bruken av plassen er viktig for å opprettholde dens verdi.

Harald Hals park

Figur 93. Bildet viser at oppholdsplassen med benker langs stien på høydedraget er borte og den opprinnelige inngangen til parken er fjernet. Utsikten man fikk fra parken da den var nyetablert er nesten blitt helt skjult bak de høye trærne.

Figur 94. Her ser man den originale parkutformingen, her er det også plantet mye mer vegetasjon inne inne i parken, enn det vi finner der i dag. Det er nesten bare vegetasjonen langs gjerdet som er blitt beavart.

Figur 95. Det er fortsatt spor i anlegget etter det som har vært. Her er den originale trappen som lå innefor parkens port, de tre lærketrærne på hver side som markerte portingenen er der fortsatt. Her ser vi en enslig vippehuske, plassert foran der inngangen var før.

Beskrivelse

Ved nærmere analyse av Harald Hals park, kom det tydelig fram at parken gjennom årene har fått et veldig forenklet uttrykk. Stisystemet, oppholdsplasser omkranset av vegetasjon, benker, tregjerdet, og porten inn til parken er blitt borte. Man finner ikke mange spor som vitner om den påkostede og godt opparbeidete nyklassistiske parken som ble etablert som en del av hagebyanlegget. Når dette er sagt, finner man allikevel noen spor som forteller om det som har vært. Trappen som ble anlagt i forbindelse med gangstien fra Nils Laurits vei opp mot høydedraget eksisterer fortsatt. De tre lærketrærne som ble plantet på hver side for å markere den opprinnelige portinngangen står der fortsatt. Vi finner også noe annen vegetasjon som ble plantet ved anleggelse av parken, som blodbøk og flere grantrær, men også eldre trær. Illustrasjonen i figur 96 på neste side viser hvor den opprinnelige stien gikk og oppholdssonen.

I dag er det ingen opparbeidete stier i parken, men det er fortsatt tråkk på høydedraget som viser hvor den opprinnelige stien gikk. Beplantningen i tilknytning til oppholdsplassene er også borte. Det er plassert ut ulike

hinderløyper/treningsapparater i parken. På vinteren blir det også satt opp beskyttelse på gjerdet, da bakken blir brukt som akebakke. Inngangen til parken er dårlig definert, det er ingen tilrettelagte oppholdsplasser, og svært få benker. Allikevel fremstår området som et grønt og frodig område. Det har en viktig bruksverdi for hagebybeboerne og andre i nærområdet. Forholdet mellom parken og resten av hagebyen virker derimot fragmentert. Området oppleves ikke som en del av hagebyen, og det som gjorde parken visuelt knyttet til hagebyen er nesten helt borte.

Sårbarhet/trusler

- Området har allerede blitt svært forenklet, og det opprinnelige og påkostede nyklassistiske uttrykket til parken hadde er drastisk endret. Mye av parkens opprinnelige utforming er forsvunnet, og det er bare fragmenterte elementer igjen av det som har vært. Disse er derfor ekstra sårbare for å bli helt visket ut. Forvaltningen må derfor kjenne til historien til parken, slik at man ikke feller historisk viktige trær, eller fjerner trappen i bakken.

Bevaring og tiltak

- Erstatte nettinggjerdet med brunbeiset plankegjerdet slik det opprinnelig har vært for å skape en bedre visuell tilknytning til resten av hagebyen.
- Fjerne parkeringen langs gjerdets ytterside, både som et visuelt og praktisk grep, for å øke trafikksikkerheten og fremme bevegeligheten for myke trafikanter.
- Hvis parkeringen fjernes, kan man få den opprinnelige inngangen med port reetablert, og få etablert et gangfelt over veien. Trappen innenfor porten blir da en del av den opprinnelige aksen igjen. Man kan velge å gjenopprette den singelbelagte stien opp mot høydedraget, men det er ikke absolutt nødvendig. Aksen fra porten er også et viktig arkitektonisk element, fordi det dannes en siktlinje mot kvartalsinngangen på den andre siden av veien.
- Vegetasjonen bør bevares så langt det er mulig.
- De tre lerketrærne markerte den opprinnelige portinngangen, og burde derfor bevares. Man kan med fordel plante flere prydbusker og lavere trær inne i parken for at den markante vegetasjonen langs veien ikke skal føles som en vegg. Opprinnelig var det også mer vegetasjon inne i selve parken, så dette vil styrke parkens opprinnelige uttrykk.
- Flere oppholdsplasser med benker bør anlegges i parken, gjerne med benker i samme stil. Parkene i hagebyen skulle være viktige rekreasjonsområder og sosiale møteplasser, og det er derfor viktig å legge til rette for slik bruk av parkene også i dag.
- Tiltak som nevnt over bør settes inn for at parken også i dag skal gjenspeile at Ullevål hageby var et forbilledlig prestisjeprosjekt i norsk hagebysammenheng. Det er derfor viktig at parken i større grad gjenspeiler dette også i fremtiden, og dette vil styrke verdien til kulturmiljøet som helhet.

Figur 96. Den stiplede røde linjen viser hvor stien i parken gikk opprinnelig, og hvor det var oppholdsplasser. Vi ser at det er plassert ut hinderløype/trenningsapparater rundt om i parken.

Minneparken (Tiurleiken)

Figur 97. Bilde fra den nyetablerte parken i nyklassistisk stil. Her ser man grantreet og blodbøken som er plantet like ovenfor terrasseringen.

Figur 98. I forgrunnen ser man grantreet og blodbøken som ble plantet i 1918. Trærne har blitt store og skaper mye skygge, i den forholdsvis lille parken.

Figur 99. Hovedaksen i parken er bevart og i enden av denne finner vi minnesmerket som ble satt opp etter krigen. Terrasseringen og trappen finnes også fortsatt

Beskrivelse

Parken ble forenklet etter krigen, og har fått en ny funksjon som minnepark med minnesmerke i bronse for krigsofre fra Ullevål skolekrets. Parken har fått et nytt historisk lag, og dette må også tillegges høy verdi. På tross av dette er nesten alt fra den nyklassistiske parken til Røhne fjernet. Den sentrale midtaksen med trappen eksisterer fortsatt, men hekken er mye høyere enn den opprinnelige lave spireahekken. Det opprinnelige anlegget hadde både rosebed, prydbuker, kirsebærtrær, og andre trær. I dag er det bare to høye grantrær, én blodbøk, og noen syriner igjen av vegetasjonen plantet i 1918. Tregjerdet ut mot Tiurveien er fjernet, og de hvite parkbenkene er erstattet med andre benker i to forskjellige stiler og et betydelig lavere antall. De to lysthusene i parken er borte, og stisystemet med oppholdsplasser er borte. Skulpturene av to barn som prydet hver side av parken er ikke der lenger. Den ene skulpturen finnes ikke lenger, mens den andre er flyttet til et hjørne ved inngangen til skolegården. I dag oppleves parken som en skyggefull gressplen med noen sporadisk plasserte benker, og det virker litt tilfeldig hvilken vegetasjon som er blitt bevart.

Parken har en viktig bruksverdi, blant annet på 17. mai er minnesmerket et samlingspunkt. Allikevel bør det legges til rette for at parken blir mer attraktiv for hagebyen. Parken har fortsatt en viktig kulturhistorisk verdi, men den har mistet sin opprinnelige visuelle tilknytning til resten av hagebyen. Opplevelsesverdien og kunnskapsverdien til parken som en del av kulturmiljøet

bør styrkes. I dag gjenspeiles det ikke i parken at den er en del av en forbilledlig hageby. Parken har mye uforløst potensiale, og elementene som er tillagt og fjernet har et noe tilfeldig preg.

Trusler

- Mangel på prioritering av parkene som viktige del av kulturmiljøet. Ikke bare trussel mot den grønne kulturarven, men helheten. Området har allerede blitt svært forenklet, og lite kunnskap kan føre til ytterligere forenkling.
- Mye av parkens opprinnelige utforming er forsvunnet, og det er bare fragmenterte elementer igjen av det som har vært. Parkering langs parken ved Tiurveien er uheldig for opplevelsen av parken.

Tiltak:

- Alle parkene i hagebyen er blitt veldig forenklet i dag. Denne parken er den eldste, og framstod i sin tid som en liten perle i hagebyen. Derfor er det viktig for helheten til hagebyen som kulturmiljø og få fram mer av parkenes opprinnelige historie.
- Minneparken (Tiurleiken) valgt ut som den parken som egner seg best for et mer gjennomført rekonstruksjonsforslag. Ved å tilbakeføre mer av den opprinnelige utformingen i denne parken, kan den gi et visuelt autentisk bilde av hvordan parkene i hagebyen var opprinnelig. Parken vil få en attraktiv bruksverdi og samtidig fortelle en viktig del av hagebyens historie.

TOLKNINGSPLAN 1920

- Lysthus med espaljerte vegger
- Benk
- Løpegjerde
- Tregjerde
- Skulptur
- Søppelkasse
- Gress
- Fjell i dagen
- Grus

- 1 Oppstammet kirsebærtre/prydbusk
- 2 Grantré
- 3 Hengebjørk
- 4 Blodbøk
- Kullet lindetre

- Eksisterende trær (hovedsakelig ask)
- Stubbe
- 5 Prydbusk
- Lav spirea hekk
- Rosebed
- Lindehekk

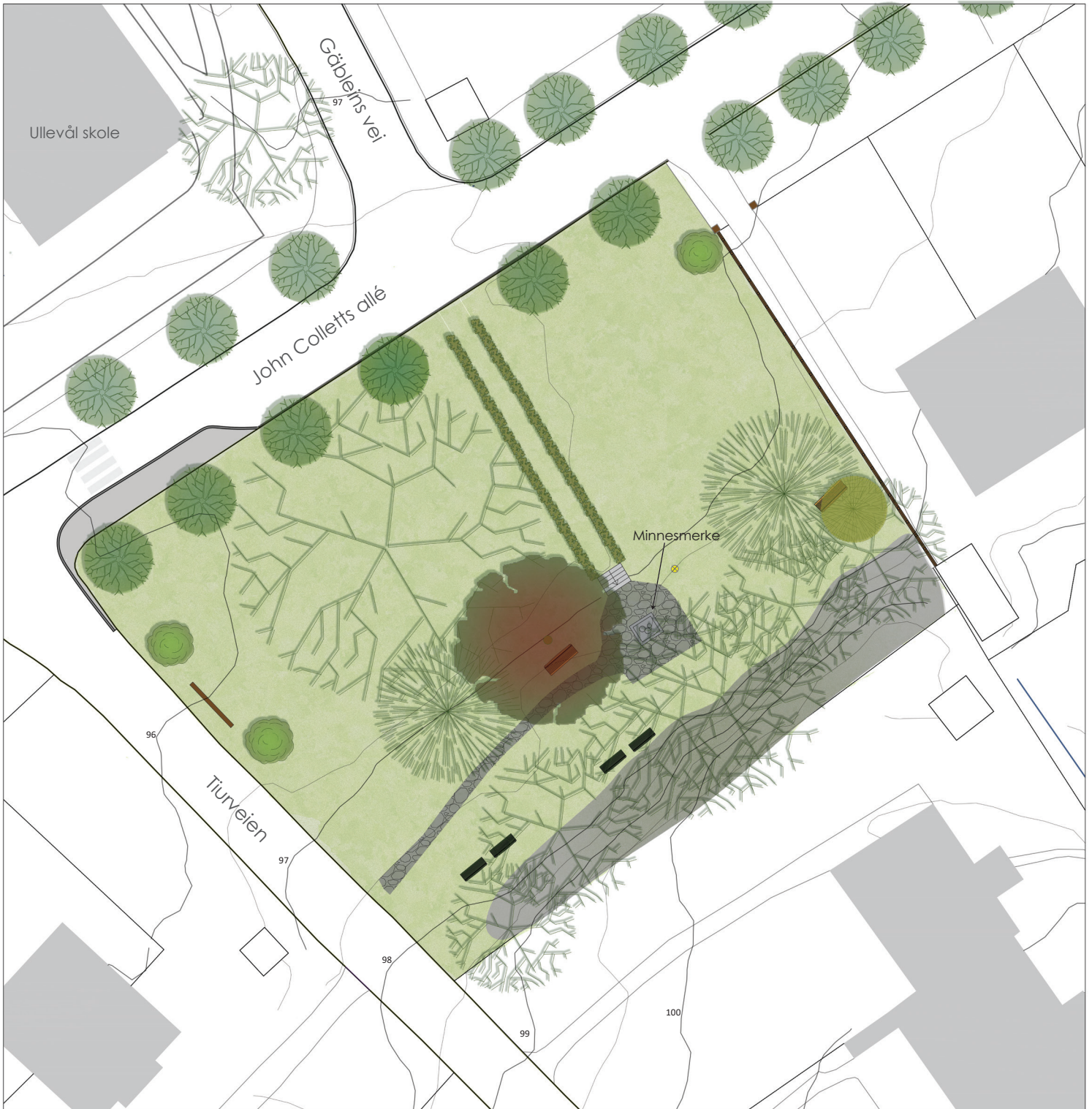
Tolkningsplan parken Tjurleiken 1920

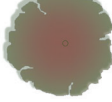
Ekvidistanse 0.5 m

Målestokk 1:400, A4

DAGENS SITUASJON

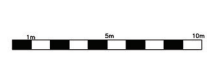
- Syrin (etablert 1918)
- Kollet lindetre (etablert 1918)
- Grantré (etablert 1918)
- Blodbøk (etablert 1918)

- Tregjerde
- Svartsurbaer hekk
- Sypress
- Eldre Asketre
- trebom

- Skifergang (etablert 1948)
- Fjell i dagen
- Gress
- Flyttbar benk
- Fastmontert benk
- Lyktestolpe
- Minnesmerket til minne om 26 krigsofre fra Ullevål skolekrets (etablert 1948)

Plantegning Minneparken (Tjurleiken) dagens situasjon

Ekvidistanse 0.5 m
Målestokk 1:400, A4

REKONSTRUKSJONSFORSLAG

	Syrin (etablert 1918)		Skulptur: jente og gutt		Skifergang (etablert 1948)	<h2>Plantegning Minneparken (Tjurleiken) rekonstruksjonsplan</h2> <p>Ekvidistanse 0.5 m</p> <p>Målestokk 1:400, A4</p>
	Svartsurbærhekk		Nyplantet syrin		Fjell i dagen	
	Kallet lindetre (etablert 1918)		Nyplantet kjetlegran		Ny grussti	
	Eldre Asketre		Nyplantet kirsebærtré		Gress	
			Nyplantet laurbærhegg		Benk	
			Rekonstruksjon av lysthus med espaljerte vegger		Lyktestolpe	
			Tregjerde		Minnesmerket til minne om 26 krigsofre fra Ullevål skolekrets (etablert 1948)	
			Løpegjerde			

Tiltak i rekonstruksjonsplanen

- Gjenetablere hele den nedre delen av anlegget, men ikke løpegjerder ut mot veien.
- Reetablere tregjerdet ut mot Tiurveien for en bedre visuell forbindelse til hagebyen, og unngå bilparkering langs kanten av parken. Det skal anlegges en inngang øverst langs gjerdet med sti inn til minnesmerket. På denne måten vil man styrke overgangen mellom vei og park, å unngå at man får parkerte biler inn på parkens gressflate.
- Det anbefales å felle de to grantrærne og blodbøken, opprinnelige etablert i 1918. Dette er på bakgrunn av at de har blitt veldig store og derfor skaper mye skygge i den relativt lille parken. Det virker også tilfeldig at det nettopp var denne vegetasjonen som ble tatt vare på. Trærne kan med fordel felles for å bedre solforholdene i parken og man kan heller etablere lavere vegetasjon i parken.
- Trærne langs fjellknausen kan bevares, men kan med fordel beskjæres litt for å slippe til mer sollys.
- Det eneste asketreet som er igjen i den nedre delen av parken, bør bevares og danner et slags tuntre i parken. Den opprinnelig buede stien gjenetablres også rundt treet.
- Reetablere vegetasjon på hver side av trappen, men her anbefales det å heller bruke kjeglegran (*Picea glauca* 'Conica') for å markere trappen på hver side, med et treslag som tåler noe skygge og ikke blir for stort. I stedet for å reetablere flere ved siden av kjeglegranen, anbefales det å sette opp en tilsvarende lykttestolpe som det er i parken i dag, for å få tilbake symmetrien og lyse opp parken.
- Løpegjerdene kan rekonstrueres langs stien i parkens nedre parti, for å vise frem at dette var noe som ble mye brukt i hagebyen opprinnelig.
- De to lysthusene med klipt lindehekk irundt anbefales også og gjenetablres. Lysthusene vil danne fine møteplasser i parken og en rekonstruksjon av disse vil gi parken fine arkitektoniske element som også har en bruksverdi. Selv om en rekonstruksjon bare blir visuelt autentisk, vil det ha en høy kunnskapsverdi.
- I den øvre delen av parken blir minnesmerket et sentralt punkt. Allikevel er det valgt å rekonstruere noen av innrykkene med benker og vegetasjon også i den øvre delen, for å skape en sammenheng med resten av parkens uttrykk. På bakgrunn av at det er skyggefullt i partiet mellom benkene, anbefales det å plante laurbærhegg (*Prunus laurocerasus* 'Etna') og bunndekkende stauder som liker skygge i feltene mellom benkene, istedenfor prydbusker og roser som opprinnelig var brukt. Disse artene anbefales fordi de vil tåle skygge bedre og krever mindre skjøtsel.
- I feltene mellom benker nedfor terrasseringen kan man reetablere kirsebærtrær som originalt skal ha vært plantet mellom benkene. Det har blitt testet ulike typer kirsebær i hagebyen opp igjennom årene, da flere har gått ut og blitt utsatt for sykdomsangrep som Grå monilia (Moldestad, 2004, s. 2). Surkirsebær *Prunus cerasus* 'Ostheimer' var opprinnelig plantet i anlegget, men er også noe utsatt for monilia. På bakgrunn av dette bør det velges en annen art. Her foreslås det å undersøke hvordan testfeltene i treplantingsprosjektet fra 2004 har utviklet seg, og velge en art på bakgrunn av dette, eller plante mindre japankirsebærtrær. Planting av blomstrende kirsebærtrær i parken vil være viktig for å skape en bedre visuell forbindelse mellom parken og hagene i hagebyen. Dette vil også styrke sammenhengen i kulturmiljøet, fordi fruktblomstringen på våren er et av kjennetegnene til hagebyen.

- Under kirsebærtrærne kan det plantes bunndekkende stauder, eller hvis egnet de staudene som var historisk mye brukt i hagebyen. Dette kan være et bedre alternativ siden roser ofte krever en del skjøtsel.
- Benkene i parken bør ha én stil, og ikke være forskjellige, slik de er i dag. Her anbefales det å lage benker som ligner på de benkene som var der opprinnelige, de trenger ikke være like, men gi det samme uttrykket.
- I bedene i de to hjørnene nedenfor trappen, kan man etablere rosebedene igjen med noen av de høystammede rosene som ble brukt der opprinnelig. Man kan gå igjennom den transkriberte plantelisten fra 1918 og se hvilke av rosene man kan få tak i i dag. Disse historiske rosene vil også være med på å fortelle om anleggets vegetasjonshistorie. Disse to rosebedene kan stå som en representasjon på at det ble brukt mye roser i parken og andre steder i hagebyen opprinnelig.
- Flytte jenteskulpturen tilbake til sin opprinnelige plass og rekonstruere gutteskulpturen ut ifra bildet som man ser i figur 101. Hvis disse skulpturene kommer på plass, vil alle åtte skulpturpar som opprinnelig var i hagebyen være tilbakeført.
- På bakgrunn av disse tiltakene vil man få rekonstruert noen av de viktige nyklassisistiske trekkene i parken til Røhne. På denne måten oppnås visjonen om at hagebyens parker skal fremstå mer slik de opprinnelig var tenkt, og bli mer visuelt knyttet til resten av hagebyen. Samtidig styrkes også plasseringen av krigsminnesmerket ved at resten av parken blir oppgradert. Dette skal igjen være med på å styrke hagebyen som et helhetlig kulturmiljø. Ved å rekonstruere deler av parken vil de estetiske kvalitetene styrkes, og samtidig øke bruksverdien og attraktiviteten til hagebyen.

Figur 100 . Idag sitter Wolff sin jenteskulptur i et bortgjemt hjørne ved skolen, denne trenger litt vedlikehold og så kan den flyttes tilbake til sin opprinnelige plass ved parken.

Figur 101. Her er det funnet et bilde av hvordan gutteskulpturen til Wolff så ut, ut i fra dette bildet kan den rekonstrueres.

Bevarings- og tiltaksliste for private grøntområder

Forhager

Figur 102. Her ser man en av forhagene i dag, hvor det ikke er hekk langs gjerdet.

Figur 103. Hage med gjerder ut mot veien. Her ser man at det er plantet hekk langs gjerdet.

Figur 104. Bildet viser at det var hekk/bærbusker plantet langs flettverksgjerdene mellom forhagene.

Beskrivelse

Husene i hagebyen er noe tilbaketrukket fra veien flere steder, som skaper relativt dype forhager. Dette har vært viktig for hagebyens grønne preg. I dag framstår hagene fortsatt som frodige. Fruktrærne som kommunen har plantet i hagene er flere steder byttet ut, som følge av alder eller sykdom. Enten er de byttet ut med samme art, eller med mer motstandsdyktige arter. Hagene skal ifølge ordensreglene holdes ordentlig (Havebyselskapet, u.å, §12). Allikevel er det opp til den enkelte hvor pent man vedlikeholder forhagen. Disse hagene er mest eksponerte og synlige fra veien. Derfor er det særskilt viktig at hagene er presentable, siden de er en del av kulturmiljøets fasade. Forhagene hadde opprinnelig brunbeiset plankegjerde ut mot offentlig vei, mens det var, nettinggjerde/flettverksgjerde mellom hageskillene. Det var opprinnelig også plantet hekk langs noen av disse gjerdene.

Mål og tiltak

- Få tilbake egenarten med prydbusker/trær ved portinngangene.
- Bevare de ulike gjerdene og etablere nye der det mangler.
- Hekkene anbefales å klippes i høyde med gjerdene, eller slik at de ikke skal oppleves som en vegg og svekker både hagens, men også det arkitektoniske, uttrykk utad.
- Dyrking og bruken av bærbusker i forhagene bør oppmuntres og styrker kulturminneverdien gjennom videreføringen av den historiske intensjonen til hagene.

Kvartalshager

Figur 105. I noen av kvartalene har man asfaltert områder som brukes til parkering.

Figur 106. Flere steder inne i kvartalene brukes fortsatt nettinggjerdar/flettverksgjerdar i skille mellom de ulike hagene.

Figur 107. Originalt var det nettinggjerdar/flettverksgjerdar i hageskillene inne i kvartalet.

Beskrivelse

Opprinnelig var det nettinggjerdar, men også lave løpegjerdar noen steder. Hagene har hatt ulike inndelinger opp igjennom årene. Det finnes gangstier, flere smug og smett mellom hagene opprinnelig. Det var originalt felles tørkeplasser i kvartalene, flere finnes fortsatt, men mange færre enn før. I tillegg er det noen felles lekeplasser i kvartalene, men disse er preget av dårlig vedlikehold. Biler har også funnet sin vei inn i kvartalene, og flere parkerer bilene langs fasadene på asfalterte områder.

Mål og tiltak

- Unngå høye hekker og bruk av tregjerdar i skille mellom hageparasellene, da dette danner markante skiller og gir et uheldig uttrykk for helheten. Bevare og tilbakeføre nettinggjerdene. De transparente nettinggjerdene har stor betydning for intensjonen om at man skulle oppleve hagene som et utstrakt grøntområde.
- Unngå parkering inne i kvartalet. Dette skjemma både opplevelsen av et grøntområde, og minsker sikkerheten til lekende barn. Områdene bør heller bli brukt til felles oppholdsareal, da parkering inne i kvartalet ikke er forenelig med verneverdien.
- Vedlikeholde de opprinnelige tørkestativene slik at de blir attraktive å bruke.
- Ikke alle har egen hageflekk lenger, flere er delt opp og slått sammen. Det er ikke noe poeng i å prøve å få tilbake den gamle strukturen, da vi har sett at hageinndelingen var noe dårlig koordinert i starten. Man kan allikevel styrke strukturen innad i kvartalene og se på muligheten for at alle får en hageflekk slik det opprinnelig var tenkt.
- Det er ulike gjennomgangsveier, smett og smug, mellom hus og hager. Det er viktig at disse ikke blir privatisert, men at de sikrer de historiske gjennomgangene.

Vegetasjonsbruk i hager

Figur 108. Det er stor variasjon i vegetasjonsbruken i hagebyen. Bildet viser blant annet de fine høstfargene til klatrevillvinen, disse er også med på å gjøre hagebyens fasader frodige.

Figur 109. På bildet ser vi et eldre fruktre, og i forgrunnen er det en rododendron. Fruktreet danner en fin struktur i hagen.

Figur 110. Her ser vi at det historisk både var prydbusker, fruktre og klatrevekster langs husveggen. Tidligere har vi sett at det også var espaljerte frukttrær og denne praksisen kan med fordel videreføres, da den er en viktig del av den historiske vegetasjonsbruken.

Beskrivelse

Vi har tidligere beskrevet planter og trær som opprinnelig ble brukt i hagebyen. Mange av disse artene er nok bevart i flere hager, mens andre steder er de byttet ut med andre arter. Det opprinnelige plantematerialet vil ha høy verdi, og forteller om hagebyens opprinnelige vegetasjonshistorie.

Mål og tiltak

- Kjenne til hvilke arter som var vanlig historisk. Disse bør man ta vare på.
- Et viktig tiltak kan være å dele plantemateriale innad i hagebyen, ved å for eksempel dele stauder som har en historisk verdi. Slik vil også historisk

plantemateriale sikres. Det er også en viktig del av den grønne kulturarven å videreføre en historisk plantebruk, fordi det vil styrke kulturminneverdien til hagebyen.

- I 2022 har hagegruppen som er en frivillig liten gruppe i hagebyen, satt i gang et epleprosjekt som skal registrere gamle eplesorter i hagebyen. Dette prosjektet er fortsatt pågående og har et ønske om å øke bevisstgjøringen av gamle sorter i boligområdet (Kroen, A., personlig kommunikasjon, 21. februar 2024). På bakgrunn av dette blir det lettere å videreføre bruken av historiske sorter i hagebyen.

Portal prydbusker

Figur 111. Her har to syriner vokst seg store. Disse er trolig opprinnelige.

Figur 112. Her er prydbuskene borte.

Figur 113. Vi finner fortsatt mange prydbusker rundt omkring i hagebyen, spesielt mange syriner.

Beskrivelse

I dag er det fortsatt mange prydbusker plantet ved både portinnganger i hagene og langs gjerder. Prydbuskene som ble plantet av kommunen for å markere hver portinngang og er et viktig grep i hagebyen, som også viser slektskap til Art and Crafts-bevegelsen sine idealer og ønske om individualitet og unike særpreg. Det har blitt plantet og fjernet mange planter siden 1920-tallet. Derfor er ikke uttrykket med slik unik prydbepantning ved portstolpene like synlig i hagebyen. Hvis prydbuskene blir fjernet og byttet ut med annen ensartet vegetasjon, vil hagene miste mye av sitt individuelle og særegne uttrykk.

Mål og Tiltak

- Hvis man ikke har prydbusker ved portinngangen lenger, kan man undersøke gamle bilder for å finne ut om hvilken art som ble brukt i denne hagen. Hvis det ikke er noen informasjon om dette kan man velge en av de artene som ble brukt historisk med utgangspunkt i plantelisten presentert i oppgaven, eller velge ut en prydbusk man ønsker skal representere sin portinngang. Man må sjekke at den ikke er en høyrisiko art på fremmedartslisten.
- Beskjære prydbuskene/prydræne slik at de ikke blir for store og gror igjen inngangspartiet.
- Ved å tilbakeføre dette grepet, vil man fremme forhagenes individuelle uttrykk, samtidig som man styrker sammenhengen og estetikken i hagebyen som helhet.

Gjerder

Figur 114. Det brunbeisete tregjerdet finnes fortsatt de fleste steder ut mot offentlig vei. Portene er fjernet noen steder, men på bildet ser vi at porten her eksisterer fortsatt. Flere steder i hagebyen er plankebord i gjerdet byttet ut med nye, disse er imidlertid ikke brunbeiset. Det kan være dette blir gjort etterhvert, men det er viktig for helheten at gjerdet framstår som enhetlig.

Figur 115. Nettinggjerder/flettverksgjerder er i stor grad bevart flere steder mellom hagene i hagebyen.

Figur 116. Opprinnelig var det transparente nettinggjerder/flettverksgjerder inne i kvartalene og i skillet mellom hagene.

Beskrivelse

Opprinnelig ble det brukt brunbeisete tregjerder med vertikale planker ut mot offentlig vei og støpte portstolper med porter i tre. Disse er bevart i de fleste hagene. I skillet mellom hagene ble det opprinnelig brukt nettinggjerder. Noen steder finnes det også mursokler med smijernslenker med ulik utsmykning som fungerer som gjerder, blant annet på Damplassen. Disse er også opprinnelige element i hagebyen, og er derfor spesielt viktige å bevare. Det at ornamentene ikke er helt like, gjør kulturminneverdien ekstra høy, da disse er unike. Videreføring av originale gjerder vil være viktig for å fremheve hagebyens særpreg, og som en del av et helhetlig miljø.

Mål og tiltak

- Vanskelig å vedlikeholde tregjerdene hvis hekken er plantet helt inntil. Hekker bør kunne klippes på begge sider og ikke plantes for nærme gjerdet, slik at gjerdet ikke blir ødelagt av hekken.
- Beholde de opprinnelige brunbeisete tregjerdene ut mot offentlig vei. Hvis de må byttes ut er det viktig at det blir brukt stilkopier. På denne måten vil hagebyen fortsatt fremstå visuelt autentisk.
- Opprettholde det helhetlige uttrykket med nettinggjerder mellom hagekvartalene. Det kan plantes hekker i tillegg til gjerdene, men disse bør likevel ikke bli alt for høye, slik at grøntområdene ikke oppleves som sammenhengende.
- Reetablere nettinggjerdene/flettverksgjerdene der det opprinnelig var brukt mellom hagene, hvis det skal etableres gjerder der det mangler.
- Dette skillet mellom bruk av nettinggjerder mellom hageparsellen og bruk av tregjerder ut mot offentlig vei er et like viktig grep å bevare som en del av hagebyens arkitektoniske uttrykk, og vil ha stor betydning for kulturmiljøets helhet.

Hekker

Figur 117. Tuja hekk plantet langs gjerdet. En slik hekk frarådes å bruke, da den danner en høy vegg, som både skjuler hage og arkitektur. Slike høye hekker kan også komme i konflikt med frukttrærne i hagen og skjuler disse.

Beskrivelse

Opprinnelig ble hekktyper som lind, spirea og alperips plantet i hagebyen. Bøk er også blitt mer brukt i hagebyen de siste årene. Kommunen stod opprinnelig for planting av hekker flere steder, men mange er nok anlagt av private.

Mål og tiltak

- De opprinnelige hekktypene kan med fordel brukes, men de bør holdes på høyde med gjerdene. Litt høyere hekker kan allikevel tillates for mer skjerming. Allikevel bør de ikke bli for høye. Byantikvaren påpeker også at store hekker ikke er forenelig med

Figur 118. Det er også hekker inne i kvartalene.

Figur 119. Denne hekken er nok en av alperipshekkene kommunen plantet opprinnelig i hagebyen. Hekken holder nesten høyden til gjerdet noe som er fint. Den er imidlertid blitt ganske vid og kommer i konflikt med gjerdet.

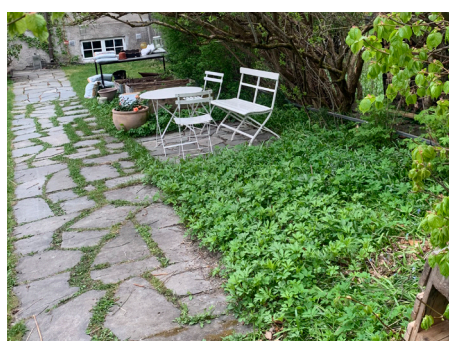
hagebyens høye verneverdi. Med store hekker menes her høyder over 120 cm, og mot Sognsveien 140 cm (Havebyselskapet, 2020-c, s. 22)

- Tuja har blitt en populær hekk, og denne blir fort veldig høy og veldig tett. Flere ønsker å hindre innsyn i hagen og anlegger denne hekken. Bruk av tuja frarådes, da det ikke forenelig med kulturmiljøets uttrykk med slike høye og tette hekker. Disse vil oppleves som en grønn monoton vegg som skjuler det karakteristiske samspillet mellom hagene og arkitekturen.

Dekker

Figur 120. Flere har i dag valgt å asfaltere/støpe den opprinnelige gruslagte stien fra porten til inngangen.

Figur 121. Opprinnelig ble dekker som skifer og grus brukt, derfor bør man videreføre bruken av disse dekkene.

Beskrivelse

- Opprinnelig var grusstier og skiferdekket tidstypisk brukt i hager fra tidlig 1920-tallet, også i hagebyen har vi sett at det ble anlagt smale grusganger. I dag er det stor grad av variasjon i bruk av dekker. I tillegg til grus og skiferdekket, er det i tillegg også flere steder dette ha blitt byttet ut med asfalt og betongheller.

Mål og tiltak

- Ut ifra et bevaringsperspektiv bør man bruke de dekkene som opprinnelig var brukt og unngå å legge ned betongheller eller asfaltere de opprinnelige hageganger. Dette vil styrke det autentiske uttrykket til hagebyen, samt danne en bedre visuell helhet ved bruk av samme type dekke i hagene.

Flyttbare elementer

Figur 122. Her ser man en trampoline i hagen

Figur 123. Disse hagemøblene passer inn i stilen og er malt i en fin grønnfarge.

Figur 124. Bildet viser en benk som var typisk for hagebyen.

Beskrivelse

Opprinnelig har vi sett at det ble brukt mest hvite tremøbler i hagene og parkene. I dag er det mange stiler og materialer representert i hagemøbler og flere hager har også fått trampoliner og lignende. Selv om dette er nye elementer, er det forenelig med kulturmiljøets helhet, da dette ikke er permanente installasjoner og øker hagens bruksverdi, samt oppfordrer til aktiv bruk av hagene.

Mål og tiltak

- Man kan oppfordre til å velge hagemøbler i tre og gjerne hvite hagemøbler i hagebyens opprinnelige stil, for å styrke den historiske identiteten.
- Oslo Havebyselskap kan utarbeide en forslags med hagemøbler de anbefaler for hagebybeboerne og på denne måten kan man oppnå et mer enhetlig uttrykk.

Dyrking av nyttevekster

Figur 125. Et mer moderne eksempel på hvordan dyrking av grønnsaker i hagen ser ut i dag. Bruken av pallekasser/plantekasser og små drivhus bør oppmuntres, og styrker den historiske bruken av hagene i hagebyen.

Figur 126. Opprinnelig var store deler av hagene brukt til å dyrke nyttevekster, som her på bildet hvor det er anlagt potetåker i hagen.

Figur 127. Her ser man et ledig grøntareal inne i et kvartalene. Her kan man legge tilrette for en felleshage, og på denne måten legge tilrette for mer dyrking av nyttevekster i hagebyen.

Beskrivelse

Opprinnelig var hagene anlagt for nytte. I dag varierer bruken av hagene til nyttevekster. Denne praksisen bør allikevel oppmuntres, fordi det er en viktig del av hagebyideens grunntanke, og en av hovedintensjonene bak anleggelsen av hagene i Ullevål hageby. Selv om små drivhus og pallekasser ikke er opprinnelige elementer, er det forenelig med den historiske bruken av hagene, og dermed med på styrke hagebyen verdi og identitet gjennom videreføring av den opprinnelige bruken.

Mål og tiltak

- I dag har som sagt ikke alle hagebybeboerne tilgang på egen hage lenger. Derfor kan det være aktuelt og legge til rette for felles dyrkingsområder. Dette vil også være med på å styrke den opprinnelige ideen og samt ha et sosialt aspekt.
- Fortsette med å komme med råd og tips i Hagebybladet. Dette kan oppmuntre til dyrking av frukt, bær og grønnsaker i hagene.

Oppsummering og refleksjon

Oppsummering

I denne oppgaven skulle jeg undersøke hvordan hagebyfenomenet kom til uttrykk i etableringen av Ullevål hageby, med spesielt fokus på intensjonene bak utformingen av grøntområdene. For videre å kunne definere den grønne kulturarven og se på muligheter for å få tilbake mer av den opprinnelige utforming og styrke verdien til grøntområdene som en del av kulturmiljøet. Oppgaven ble derfor startet bredt og undersøkte det europeiske hagebyfenomenet, og noen eksempler. Dette dannet grunnlag for å se på hvordan hagebyideen kom til uttrykk i etableringen av Ullevål hageby. Vi så at det var flere likhetstrekk med de europeiske eksemplene, men også noen ulikheter. Det ble også lagt fram til nå ukjente likheter mellom Ullevål hageby og tyske eksempler. Det har blitt undersøkt flere hypoteser om hvor planleggeren har hentet sin inspirasjon fra og hvordan hagebyideen har kommet til uttrykk i Ullevål hageby. Oppgaven har også funnet ut hvilke aktører som var involvert i planleggingen av hagebyen.

Som en bakgrunn for å undersøke den opprinnelige utformingen til grøntområdene i hagebyen, ble også strømninger innen hagekunst og hagebruk i perioden presentert. Dette dannet også grunnlag for å se om noen av disse aktørene kunne være involvert i utformingen av hagens grøntområder. Marius Røhne ble en nøkkelperson i videre undersøkelser. Det ble funnet mye ny informasjon om hagebyens grøntområder. I arbeidet med undersøkelse av grøntområdene i hagebyen, ble det funnet originale plantelister. Disse ga et godt grunnlag for å presentere den originale plantebruken i hagebyen. Spesielt interessant var funnet om at kommunen plantet prydbusker/prydrær i ulike sorter, for å markere hver individuelle portinngang. Plantelistene sammen med bildemateriale ble viktige kilder til ny informasjon om grøntområdenes opprinnelige utforming. Tiurleiken(Minneparken), er det blitt laget historisk tolkningsplan av fra 1920 og et forslag til rekonstruksjon,

for å få tilbake mer av parkens opprinnelige utforming, for å styrke området som en del av kulturmiljøet.

De historiske undersøkelsene i oppgaven ble i siste kapittel sammenlignet med dagens situasjon, som bakgrunn for å utarbeide en bevarings- og tiltaksliste rettet mot hagebyens grønne kulturarv. Listen kan jobbes videre med, og dette er spesielt aktuelt med tanke på en fremtidig fredning av hagebyen. Listen utarbeidet her, har presentert både bevaringstiltak og tilbakeføringstiltak, som vil kunne skape en bedre sammenheng mellom grøntområdene i hagebyen og styrke dem som en del av helheten til kulturmiljøet. Oppgaven vil være et faglig bidrag innen landskapsarkitektur. Fordi den poengterer viktigheten av å ta vare på den grønne kulturarven som en del av helheten til et kulturmiljø ut ifra et landskapsarkitekturperspektiv.

Refleksjon

Det har vært spennende å finne ut mye om historikken til hagebyen, og dette gir mulighet for bedre funderte bevarings- og utviklingstiltak i fremtiden. Jeg har kommet i dybden på mye av historikken til hagebyen, og funnet til nå ukjent kildemateriale i Oslo byarkiv.

I starten av oppgaven ble det brukt mye tid til å lese litteratur og lete fram relevant kildemateriale, samt bli kjent med området. Jeg gikk inn i oppgaven med lite forkunnskap om Ullevål hageby og nå har jeg blitt godt kjent med hagebyen både i dag og historisk. Det var også interessant å undersøke europeiske eksempler og selve hagebyfenomenet, dette ga meg et bredere perspektiv og beriket oppgaven min.

Håper også oppgaven kan være et nyttig bidrag for bevaringen og utviklingen av Ullevål hageby, og lignede kulturmiljø i fremtiden, samt et faglig bidrag innenfor landskapsarkitektur feltet.

Litteraturliste

- Andersen, A., Rosland, S., Ryymin, T., & Skålevåg, S.A. (2015). *Å gripe fortida: innføring i historisk forståing og metode*. (2.utg.). Samlaget.
- Askart. (u.å.). *Gustav Heinrich Wolff*. Askart. Hentet 01.05.2024 fra https://www.askart.com/artist_keywords/Gustav_Heinrich_Wolff/11205187/Gustav_Heinrich_Wolff.aspx
- Bjørneboe, J. (1983). *Utearealer i tett småhusbebyggelse* (NBI rapport 87). Norges byggforskningsinst. Hentet 27.02.2024 fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012071206174
- Boligråd. (1931). *Boligarbeidet gjennom tyve år: en beretning om Oslo kommunale boligråds virksomhet og kommunens arbeide med boligsaken 1911-1931: med en oversikt over beboelses- og befolkningsforhold 1814-1914*. I hovedkommisjon hos Aschehoug.
- Brand, D. (1992). Ullevål Hageby i internasjonalt perspektiv. I J. San (Red.), *Byminner* (3.utg., s. 7-14). Oslo museum.
- Bratberg, E. (2023, 21.januar). Hagebruk. I *Store norske leksikon*. Hentet 24.03.2024 fra <https://snl.no/hagebruk>
- Bratsberg, E. (2023, 24.oktober). Det norske hageselskap. I *Store norske leksikon*. Hentet 25.03.2024 fra https://snl.no/Det_norske_hageselskap
- Brekke, N. G., Lexau, S. S., & Nordhagen, P. J. (2008). *Norsk arkitekturhistorie*. Samlaget.
- Bruun, M. (1970). *Boligområder: Forelesninger ved Magne Bruun, 1970*. Hentet 21.02.24 fra https://bibsys-almaprimo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/1r40jrv/TN_cdi_cristin_nora_11250_2590632
- Bruun, M. (1984). *Hundre grønne år: Våre hager i bilder 1884-1984*. Det norske hageselskap.
- Bruun, M. (2007). *Norske hager gjennom tusen år*. Andresen & Butenschøn.
- Bruun, M. (2009,14.februar). Grøntområder. I *Store norske leksikon*. Hentet 22.04.2024 fra <https://snl.no/gr%C3%B8ntomr%C3%A5der>
- Braae, E. M. (2019). *Den Grønne Kulturarv: Værdier, utfordringer og metoder hos de kommunale kulturarvsforvaltere*. Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning, Københavns Universitet. Hentet 22.04.2024 fra <https://www.landskabsarkitekter.dk/Aktuelt/den-gronne-kulturarv/>
- Butenschøn, P. (2021, 6.august). Forstad. I *Store norske leksikon*. Hentet 24.03. 2024 fra <https://snl.no/forstad>
- Byantikvaren. (2020). *Byantikvarens informasjonsark om Gul liste 2020* [Brosjyre]. Oslo Kommune. Hentet 13.03.2024 fra <https://www.oslo.kommune.no/plan-bygg-og-eiendom/kulturminner-og-bevaring/gul-liste/#gref>

- Børrud, H. (1944). I et normalt fruktår dyrkes det 80 tonn frukt i Ullevål hageby. I *Norsk Gartnerforenings tidsskrift*. 34(6).
- Christensen, A. L. (2011). *Kunsten å Bevare: om kulturminnevern og fortidsinteresse i Norge*. Pax forlag.
- Dragsbo, P. & Ravn, H. (2018). Danske havebyer 1898–1925: sammenlignet med England og Tyskland. *Bebyggelsehistorisk tidsskrift*, 75, 48-75. Hentet 28.03.2024 fra https://bibsyst-almaprmo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/1r40jrv/TN_cdi_swepub_primary_oai_DiVA_org_uu_436831
- Eriksen, N., Reium, B., & Østlid, H. (1933). *Kolonihagesaken i Norge: Dens historie og betydning*. Norsk kolonihageforbund.
- Falk, E. & Knudsen, J.S. (2024, 20. februar). Kulturarv. I *Store norske leksikon*. Hentet 24.03 2024 fra <https://snl.no/kulturarv>
- Falk, E. (2023, 28.april). Kulturmiljø. I *Store norske leksikon*. Hentet 24.03.2024 fra <https://snl.no/kulturmilj%C3%B8>
- Fishman, D., Stern, R., & Tilove, J. (2013). *Paradise Planned: The Garden Suburb And The Modern City*. The Monacelli Press.
- Hagebybladet. (1924, 12. april). Vore Haver. I *Hagebybladet*. 3(10). 1-2.
- Hals, H. (1920). *Ti aars boligarbeide i Kristiania: kapitlet om hus for smaakaar*. J.Chr. Gundersens boktrykkeri. Hentet 02.03.24 fra <https://www.nb.no/items/e43a3ae0ae3d9c352cd414142d72e16e?page=13&searchText=Harald%20hals>
- Hals, H., & Eliassen, G. (1919). *Byggekunst*. Norske arkitekters landsforbund. https://doi.org/oai:urn.nb.no:urn-nb-digitidsskrift_2015040881015_001
- Hampstead Garden Suburb Trust. (2010). *Hampstead Garden Suburb: Conservation Area, Character Appraisal Statement Introduction*. Hampstead Garden Suburb Trust. Hentet 17.03.2024 fra <https://www.hgstrust.org/the-suburb/character-appraisal.shtml>
- Haney, D. H. (2007). *Leberecht Migge's "Green Manifesto": Envisioning a Revolution of Gardens*. *Landscape Journal*, 26(2), 201-218. <https://doi.org/10.3368/lj.26.2.201>
- Haney, D.H. (2010). *When modern was green: life and work of landscape architect Leberecht Migge*. Routledge
- Hansen, L. E. (2023, 20.april). *Kampen mot bolignøden: Boligsak og sosial boligbygging i Kristiania i første del av 1900-tallet. Bygg og bevar*. Hentet 27.02.2024 fra <https://www.byggogbevar.no/inspirasjon/artikler/kampen-mot-bolignoeden>

- Harris, T. M. (2012). *The German Garden City Movement: Architecture, Politics and Urban Transformation, 1902-1931* [Doktoravhandling, Columbia University]. Columbia university libraries. Hentet 15.02.2024 fra <https://academiccommons.columbia.edu/doi/10.7916/D8TM7J2V>
- Havebyselskap. (2023). *Krav til dokumentasjon*. Hentet 23.04.2024 fra <https://havebyselskapet.no/byggeveileder-demo/krav-til-dokumentasjon/>
- Havebyselskapet. (august, 2020-a). *Veilederen for utbygging av bygninger i Ullevål. Oslo havebyselskap*. Hentet 24.04.2024 fra <https://havebyselskapet.no/>
- Havebyselskapet. (juni, 2020-b). *Råd og tips for hagestell i Ullevål hageby* [veileder]. Hentet 14.03.2024 fra <https://havebyselskapet.no/utomhus-og-hage/>
- Havebyselskapet. (juni, 2020-c). *Veileder for utomhusanlegget i Ullevål hageby* [veileder]. Hentet 14.03.2024 fra <https://havebyselskapet.no/>
- Havebyselskapet. (u.å). *Ordensregler for Borettslaget Oslo Havebyselskap*. Oslo havebyselskap. Hentet 24.04.2024 fra <https://havebyselskapet.no/regelverk/ordensregler/>
- Hoff, O. (1929). *Endel skisser og arbeider utført av arkitekt Oscar Hoff: samlet til hans 50 års dag*. Cammermeyer. Hentet 29.03.2024 fra <https://www.nb.no/items/f6f3e3933a6b093893fe7b6575f43ab2?page=3&searchText=oscar%20hoff>
- Howard, E. (1902). *Garden cities of To-morrow*. Swan sonnenshein & co.
- Howard, E., & Bryn, H. (1921). *Havebyer og jordbruksbyer i Norge*. Aschehoug.
- Hulstrøm, M. (2014). *Mathiesens Planteskole, Korsør. Slagelse arkivene*. Hentet 18.04.2024 fra <http://slagelsearkiverne.dk/mathiesens-planteskole-korsoer/>
- Kalleklev, K. (2024, 21.mars) The Arts and Crafts Movement. *I Store norske leksikon*. Hentet 20.04.2024 fra https://snl.no/The_Arts_and_Crafts_Movement
- Kjeldstadli, K. (1990). *Oslo bys historie. Den delte byen: Fra 1900-1948*. J. W. Cappelens forlag AS.
- Kulturminneloven. (1978). *Lov om kulturminner*. (LOV-1978-06-09-50). Lovdata. Hentet 14.03.2024 fra <https://lovdata.no/pro/#document/NL/lov/1978-06-09-50?searchResultContext=1309&rowNumber=1&totalHits=921>
- Li, E. (1942). *Ullevål hageby: til Oslo havebyselskab på 25-års dagen*. Boktrykkeriet. <https://doi.org/oai:nb.bibsys.no:999511697424702202>
- Mathisen, W. C. (2021,31.august). Utopi. *I Store norske leksikon*. Hentet 22.03.24 fra <https://snl.no/utopi>

- Misvær, H. (1919). Norges havebruk: havebrukets betydning, anlæg av haver. I N. Ødegaard (Red.), *Landbruksboken: en samlet fremstilling av læren om landbruket, dets forskjellige grener* (1.utgave, bind 1, del 2, s.6-50). Aschehoug.
- Moldestad, K., Nypan, A. & Read, G. (2004). *Ullevål Haveby – treplantingsplan*. AB trepleie & Feste landskapsarkitekter.
- Moseng, O. G. (2017). Visjon til virkelighet. I O. W. Rokseth (Red.), *Landsbyen i byen: Ullevål hageby 100 år* (s.8-31). Hagebybladet Forlag.
- Muri, B. (2000). *Oslo: Byen slik den var*. Schibsted Forlag.
- NIBIO. (u.å.). *Eplesorter*. Norsk institutt for bioøkonomi (NIBIO). Hentet 18.04.2024 fra <https://www.nibio.no/tema/mat/plantegenetiske-ressurser/nytteplanter-i-norge/hagebruksplanter/fruktsorter/eple>
- Norling, D. (1992). Bevaringsarbeid i et levende bomiljø. I J. San (Red.), *Byminner* (3.utg., s.39–40). Ullevål museum.
- Oslo byleksikon. (2020, 7.februar). Damplassen. I *Oslo byleksikon*. Hentet 01.05.2024 fra <https://oslobyleksikon.no/side/Damplassen>
- Oslo byleksikon. (u.å.). Minneparken: Ullevål hageby. I *Oslo byleksikon*. Hente 08.04.2024 fra [https://oslobyleksikon.no/side/Minneparken_\(Ullev%C3%A5l_hageby\)](https://oslobyleksikon.no/side/Minneparken_(Ullev%C3%A5l_hageby))
- Oslo byleksikon. (u.å-a). Ullevål sykehus. I *Oslo byleksikon*. Hentet 30.04.2024 fra https://oslobyleksikon.no/side/Ullev%C3%A5l_sykehus
- Oslo byleksikon. (u.å-b). Ullevål gård. I *Oslo byleksikon*. Hentet 30.04.2024 fra https://oslobyleksikon.no/side/Ullev%C3%A5l_g%C3%A5rd
- Oslo Havebyselskap. (u.å.). *Diverse tegninger: Beplantning*. Arkivet etter Oslo Havebyselskap (Ld, L0011). Oslo byarkiv, Oslo.
- Oslo kommune. (2015). *Kommuneplan 2015: Oslo mot 2030*. Vedtatt av Oslo bystyre, 23.09.2015, Oslo kommune, Oslo. Hentet 13.03.2024 fra <https://www.oslo.kommune.no/politikk/kommuneplan/kommuneplan-1#gref>
- Pharo, I. (2013, 3.juli). Harald Hals. I *Norsk kunstnerleksikon*. Hentet 05.04.2024 fra https://nkl.snl.no/Harald_Hals
- Riksantikvaren. (2008). *Forvaltning av historiske hager og parker i Norge – forprosjekt. Sluttrapport del 1*. Hentet 22.04.2024 fra https://ra.brage.unit.no/ra-xmlui/bitstream/handle/11250/176989/Historiske_hager_sluttrapport.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Riksantikvaren. (2015). *NBI-registeret: Databasen for historiske byområder* [veileder]. Riksantikvaren. Hentet 14.03.2024 fra <https://www.riksantikvaren.no/veileder/nb-registeret/>

- Riksantikvaren. (2016). *Gamle hager: undersøkelse og restaurering*. Hentet 22.04.24 fra <http://hdl.handle.net/11250/175284>
- Riksantikvaren. (2020). *Veileder for grøntanlegg*. Riksantikvaren. Hentet 22.04.2024 fra <https://www.riksantikvaren.no/veileder/grontanlegg/#close%20title=>
- Riksantikvaren. (2023). *Høringsforslag – revisjon av NB! Registeret kulturmiljøer i Oslo*. Riksantikvaren. Hentet 14.03.2024 fra <https://www.riksantikvaren.no/horing-revisjon-av-nb-registerets-kulturmiljoer-i-oslo/>
- Robertson, L. C. (2020). *Home and Identity in Nineteenth-Century Literary London*. Edinburgh University Press. Hentet 12.02.2024 fra <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=e000xww&AN=2528072&site=ehost-live>
- Røed, S. (1992). Fra have til haveby John Colletts have på Ullevål. I J. San (Red.), *Byminner* (3.utg., s. 2-6). Oslo museum.
- Smith-Meyer, T. (u.å). *Harald Hals`park*. Nordberg Tåsen Ullevål historielag. Hentet 07.04.2024 fra <https://ntu-historielag.no/lokalt-leksikon/veier/harald-hals-park/>
- Swensen, G., & Berg S. K., (2020). *The 'garden city' in the green infrastructure of the future: learning from the past*. Landscape Research. (45:7, s.802-818). DOI: 10.1080/01426397.2020.1798365.
- Sørensen, E. (2013). *Norsk havekunst under europeisk himmel*. Scandinavian Academic Press & Spartacus forlag.
- Von Essen, M. (1997). *Hager til lyst og nytte: hagekunsten gjennom tusen år*. Chr. Schibsteds forlag
- Wergeland, E. S. (2022). *Norwegian garden cities: yesterday, today - and tomorrow?*. Cappelen Damm akademisk.
- Zeiner-Henriksen, K. (2017). Hagene og Kvartalene. I O.W. Rokseth (Red.), *Landsbyen i byen Ullevål hageby 100 år*. (s.96-119). Hagebybladets Forlag.
- Øverlie, M (1992-b). Parker og utsmykking. I J. San (Red.), *Byminner* (3.utg., s. 24-27). Oslo museum.
- Øverlie, M. (1992-a). Hagene i hagebyen. I J. San (Red.), *Byminner* (3.utg., s. 7-14). Oslo museum.
- Øverlie, M. (2017). Trær og utsmykning. I O.W. Rokseth (Red.), *Landsbyen i byen Ullevål hageby 100 år*. (s.82-95). Hagebybladets Forlag.
- Aakre, B. (2022, 15.mars). Boligkooperasjon. I *Store norske leksikon*. Hentet 24.03.2024 fra <https://snl.no/boligkooperasjon>

FIGURLISTE

Hvis ikke annet er oppgitt er det egne foto og illustrasjoner, disse oppgis ikke i figurlisten.

Arkivmateriale

Oslo Havebyselskap. (u.å.). *Diverse tegninger: Beplantning*. Arkivet etter Oslo Havebyselskap (Ld, L0011). Oslo byarkiv, Oslo.

Kartgrunnlag i oppgaven er:

Kartdatene er FKB-data og Matrikkeldata i UTM32 Euref89 og er lastet ned fra Geonorge, mars 2021. Laget av Geovekst.

Ortofoto i UTM32 Euref89 fra 20.5.23 er lastet ned fra Norgebilder, januar 2024. Laget av Geovekst.

Kapittel 1

- Figur 1. Nordvik. (u.å.). *Ullevål hageby består av ca. 630 leiligheter* [Foto]. Nordvik bolig. Hentet 23.02.24 fra <https://www.finn.no/realestate/homes/ad.html?finnkode=318866685&ci=50As-arne>.
- Figur 2. Google Earth pro. *Ullevål hageby*. (u.å.). [Foto]. (bearbeidet til eget arbeid)
- Figur 3. As, A. (2010). *Bydeler i Oslo fra 2004* [Kart]. Lokalhistoriewiki. Hentet 10.02.24 fra https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Oslos_bydeler (bearbeidet til eget arbeid).
- Figur 4. Bilder brukt til tidslinje
- a. Edy, J-W. (ca.1800). *Ullevål gård*. [Maleri]. Oslo museum. Hentet 03.04.24 fra <https://digitaltmuseum.no/021045471276/ulleva-gard-akvatint>
 - b. Oslo kommune. (u.å.). *Store Ullevål*. [Kart]. Byarkivet. Hentet 03.04.24 fra https://www.oslo.kommune.no/OBA/kart/Images/akergarder/A_70024_Ta_0001_008_2%20Storeullevaal.jpg
 - c. Li, E. (1942). *Ullevål hageby: til Oslo havebyselskab på 25-års dagen*. Boktrykkeriet [Kart]. <https://doi.org/oai:nb.bibsys.no:999511697424702202>
 - d. Ukjent. (1925-22). *Byggevirkosomhet i John Colletts allé*. Oslo museum [Foto]. hentet 04.04.24 fra <https://digitaltmuseum.no/0210113424033/byggevirkosomhet-i-john-colletts-alle>
 - e. Ukjent. (1920). *Langlia opp mot Nils Lauritssøns vei*. Oslo Byarkiv [Foto]. Hentet 04.04.24 fra https://oslobilder.no/OMU/OB.F05724?query=Ullev%C3%A5l+hageby&count=463&search_context=1&pos=11
 - f. Ukjent. (1926). *Ullevål hageby*. Oslo museum. [Foto]. https://oslobilder.no/OMU/OB.F05749?query=Ullev%C3%A5l+hageby&page=1&count=463&search_context=1&pos=5
 - g. Ukjent. (1926). *John Collets alle*. Oslo byarkiv [Foto]. Hentet 04.04.24 fra https://oslobilder.no/OMU/OB.F05736?query=Ullev%C3%A5l+hageby&count=463&search_context=1&pos=2
 - i. Mittet & Co. (1925-1930). *Ullevål skole*. Oslo Museum [Foto]. Hentet 04.04.24 fra https://oslobilder.no/OMU/OB.Z02719?query=Ullev%C3%A5l+skole&count=79&search_context=1&pos=0
- Figur 7. Ree, K. (2006). *Ullevål Hageby Damplassen*. [Foto]. Wikimedia. Hentet 11.02.24 fra https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ullev%C3%A5l_Hageby_Damplass.jpg

Kapittel 2

- Figur 20. Howard, E. (1898). *Howard-three-magnets*. Wikimedia [Diagram]. Hentet 11.03.24 fra <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Howard-three-magnets.png>
- Figur 21. Howard, E. (1902). *Garden City Concept by Howard*. Wikimedia [Diagram]. Hentet 12.03.24 fra https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Garden_City_Concept_by_Howard.jpg
- Figur 22. Howard, E. (1902). *Diagram No.3*. Wikimedia [Diagram]. Hentet 12.03.24 fra [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Diagram_No.3_\(Howard,_Ebenezer,_To-morrow.\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Diagram_No.3_(Howard,_Ebenezer,_To-morrow.).jpg)
- Figur 23. Fishman, D., Stern, R., & Tilove, J. (2013). *Paradise Planned: The Garden Suburb And The Modern City*. The Monacelli Press.
- Figur 24. Ukjent. (2017). *Letchworth*. *Letchworth Garden City Heritage* Foundation [Foto]. Hentet 02.03.24 fra https://www.lethworth.com/sites/default/files/styles/landscape_large/public/images/2017-10/Letchworth%20Aerial%20Photos%20%2873%29.jpg?h=51a72048&itok=3gEJUi_y
- Figur 25. Ukjent. (u.å.). Allotments. *Hampstead Garden Suburb Heritage*, Virtual museum. [Foto]. Hentet 04.03.24 fra <https://hgsheritage.org.uk/Detail/objects/allotments-images>
- Figur 26. Parker, B. & Unwin, R. (1911). *A map of the Hampstead Garden Suburb*. Heritage calling [Foto]. Hentet 05.03.24 fra <https://heritagecalling.com/2016/02/18/a-brief-introduction-to-garden-cities/>
- Figur 27. Unwind. (u.å.). *Aerial view of Hampstead Garden Suburb and St. Jude's Church, elevated suburb of London*. Adobe Stock [Foto]. Hentet 05.03.24 fra https://as2.ftcdn.net/v2/jpg/03/35/10/29/1000_F_335102905_U7dqHbgYiFRkHaH0DeUr3pbNIWnYQaSl.jpg (bildet brukes også på kapitelforsiden)
- Figur 28. Harris, T. M. (2012). *The German Garden City Movement: Architecture, Politics and Urban Transformation, 1902-1931* [Doktoravhandling, Columbia University]. Columbia university libraries. Hentet 15.02.2024 fra <https://academiccommons.columbia.edu/doi/10.7916/D8TM7J2V>
- Figur 29. Ukjent. (1912). *Plan Marienbrunn 1912*. Picryl [Foto]. Hentet 15.03.24 fra <https://picryl.com/media/plan-marienbrunn-1912-27611d>
- Figur 30. Knuckles, F.J. (2014). *Stadtteil Essen-Margarethenhöhe*. Kuladig: Culture, Landscape & Digital [Foto]. Hentet 20.03.24 fra <https://www.kuladig.de/Objektansicht/KLD-265464>
- Figur 31. Knuckles, F.J. (2014). *Siedlung Margarethenhöhe*. Kuladig: Culture, Landscape & Digital [Foto]. Hentet 20.03.24 fra <https://www.kuladig.de/Objektansicht/O-WBuschmann-20100504-0001>
- Figur 32. Sitte, C. (1903). *Plan by Camillo Sitte for the Development of Marienberg*. The Harvard Art Museums [Kart]. Hentet 05.05.24 fra <https://harvardartmuseums.org/collections/object/18611>

Kapittel 3

- Figur 33. Ukjent. (u.å.). *Model Ullevaal haveby*. Oslo byarkiv [Foto]. Hentet 03.04.24 fra <https://digitaltmuseum.no/011012621453/model-ullevaal-haveby>
- Figur 34. Ukjent. (1962). *Marselis gate på Grünerløkka*. Oslo museum [Foto]. Hentet 10.05.24 fra <https://digitaltmuseum.no/011014392862/marselis-gate-pa-grunerlokka>
- Figur 35. Howard, E., & Bryn, H. (1921). *Havebyer og jordbruksbyer i Norge*. Aschehoug.
- Figur 36. Vogt, C.F. (1825). *Fra parken på Ullevål gård*. Oslo museum [Oljemaleri]. Hentet 10.05.24 fra <https://digitaltmuseum.no/011045406641/fra-parken-pa-ullevaal-gard-oljemaleri>
- Figur 37. Vogt, C.F. (1825). *Fra parken på Ullevål gård*. Oslo museum [Oljemaleri]. Hentet 10.05.24 fra <https://digitaltmuseum.no/021045471234/fra-parken-pa-ullevaal-gard-oljemaleri/media?slide=0>
- Figur 38. Hoff, O. (1929). *Endel skisser og arbeider utført av arkitekt Oscar Hoff: samlet til hans 50 års dag*. Cammermeyer [Kart].
- Figur 39. Oslo kommune. (u.å.). *Store Ullevål*. [Kart]. Byarkivet. Hentet 03.04.24 fra https://www.oslo.kommune.no/OBA/kart/Images/akergarder/A_70024_Ta_0001_008_2%20Storeullevaal.jpg (Bearbeidet).
- Figur 40. Li, E. (1942). *Ullevål hageby: til Oslo havebyselskab på 25-års dagen*. Boktrykkeriet [Kart]. <https://doi.org/oai:nb.bibsys.no:999511697424702202> (Bearbeidet).
- Figur 41. Ukjent, (1920). *Damplassen med dammen på Ullevål Hageby sett nordover gjennom en portal / buegang*. Oslo byarkiv [Foto]. Hentet 05.05.24 fra <https://digitaltmuseum.no/011012621617/damplassen-med-dammen-pa-ullevaal-hageby-sett-nordover-gjennom-en-portal>
- Figur 42. Ukjent. (u.å.). *Bebyggelsesplan for Ullevål hageby*. Store norske leksikon [Kart]. https://snl.no/Ullev%C3%A5l_hageby
- Figur 43. Mittet & Co A.S. (1925-30). *Damplassen, Ullevål Haveby*. Oslo museum [Foto]. Hentet 05.05.24 fra <https://digitaltmuseum.no/021015452424/damplassen-ullevaal-haveby>
- Figur 44. Ukjent. (u.å.). *Kbh. Amalienborg. Residenspalæet Stender*. Skiens antikvariat [Foto]. Hentet 05.05.24 fra <https://skiensantikvariat.no/Kbh.Amalienborg.Residenspalaeet-Stender/7440>
- Figur 45. Ukjent. (1925). *Fredrikstad*. Fredrikstad museum [Foto]. Hentet 05.05.24 <https://digitaltmuseum.no/021018128818/fredrikstad-ostsiden-gamlebyen-torvet-kongens-torv-infanterikasernen-oppi>
- Figur 46. Ukjent. (1926). *John Collets alle*. Oslo byarkiv [Foto]. Hentet 04.04.24 fra https://oslobilder.no/OMU/OB.F05736?query=Ullev%C3%A5l+hageby&count=463&search_context=1&pos=2
- Figur 47. Li, E. (1942). *Ullevål hageby: til Oslo havebyselskab på 25-års dagen*. Boktrykkeriet [Kart]. <https://doi.org/oai:nb.bibsys.no:999511697424702202>
- Figur 48. Hals, H., & Eliassen, G. (1919). *Byggekunst. Norske arkitekters landsforbund* [Kart]. https://doi.org/oai:urn.nb.no:no-nb_digitidsskrift_2015040881015_001
- Figur 49. Eget arbeid basert på (Bruun, 1970).
- Figur 50. Fjellanger- Widerøe. (1930-35). *Oslo - Ullevål Sykehus* [Foto]. Hentet 27.03.24 fra <https://digitaltmuseum.no/011014410557/oslo-ullevaal-sykehus>

Kapittel 4

Figur 51. Ukjent. (1956). *Ekeberg gård. Enebakk historielag* [Foto]. Hentet 23.03.24 fra <https://enebakk-historielag.no/author/niels/page/130/>

Figur 52. Bruun, M. (2007). *Norske hager gjennom tusen år*. Andresen & Butenschøn [Tegning].

Figur 53. Ukjent. (u.å.). *Villa Ekeli: Huset som ble revet - helt forgjeves*. Lier historielag [Foto]. Hentet 23.03.24 <https://www.dagsavisen.no/fremtiden/2021/04/20/villa-ekeli-huset-som-ble-revet-helt-forgjeves/>

Figur 54. Bruun, M. (2007). *Norske hager gjennom tusen år*. Andresen & Butenschøn [Tegning].

Figur 55. Bruun, M. (2007). *Norske hager gjennom tusen år*. Andresen & Butenschøn [Tegning].

Kapittel 5

Figur 56. Mittet & CO AS. (1920-30). *Sognsveien gjennom Ullevål Hageby* [Foto]. Oslo Museum. Hentet 24.04.24 <https://digitaltmuseum.no/021015452419/sognsveien-gjennom-ulleval-hageby>

Figur 57. Oslo Havebyselskap. (u.å.). Diverse tegninger: Beplantning. Arkivet etter Oslo Havebyselskap (Ld, L0011). Oslo byarkiv, Oslo [Foto].

Figur 58. Ukjent. (1919). *Damplassen*. Ullevaal Haveby. Nasjonalbiblioteket [Foto]. Hentet 12.03.24 fra <https://www.nb.no/items/f924d92b4a8e59b41ba0ba25d4567d43?page=0&searchText=damplassen>

Figur 59. Hals, H. (1920). *Ti aars boligarbeide i Kristiania: kapitlet om hus for smaakaar*. J.Chr. Gundersens boktrykkeri [Kart].

Figur 60. Ukjent. (1919). *Damplassen*. Ullevaal Haveby. Nasjonalbiblioteket [Foto]. Hentet 12.03.24 fra <https://www.nb.no/items/54ba94a5d08a6a676c646e50dbe6c0df?page=0&searchText=damplassen>

Figur 61. Ukjent. (1930). *Ullevål hageby*. John Collets Allé. Oslo museum [Foto]. Hentet 12.03.24 fra <https://digitaltmuseum.no/011014409204/ulleval-haveby-john-collets-alle>

Figur 62. Oslo Havebyselskap. (u.å.). Diverse tegninger: Beplantning. Arkivet etter Oslo havebyselskap (Ld, L0011). Oslo byarkiv, Oslo [Foto].

Figur 63. Norge i bilder (1937). [Bildesøk Harald Hals park]. Hentet 12.03.24 fra <https://www.norgebilder.no/>

Figur 64. Ukjent. (1919). Fra Ullevaal haveby. Nasjonalbiblioteket [Foto]. Hentet 12.03.24 fra <https://www.nb.no/search?q=Ullev%C3%A5l%20haveby&mediatype=bilder>

Figur 65. Ukjent. (1926). *Langlia, Ullevål Hageby*. Oslo Museum [Foto]. Hentet 12.03.24 fra <https://digitaltmuseum.no/011014347220/langlia-ulleval-hageby>

Figur 66. Ukjent. (u.å.). *Ullevaal Haveby*. Parken. Nasjonalbiblioteket [Foto]. Hentet 12.03.24 fra <https://www.nb.no/items/be0600beb52a943af7c7fec91a0acc1f?page=0&searchText=ulleval%20haveby>

Figur 67. Ukjent. (1926). *Ullevål hageby*. Oslo Museum [Foto]. Hentet 12.03.24 fra <https://digitaltmuseum.no/021018381922/ulleval-hageby>

Figur 68. Mittet & Co. (u.å.). *Ullevaal haveby, Kristiania*. Nasjonalbiblioteket [Foto]. Hentet 12.03.24 fra <https://www.nb.no/items/be6ed8c129f417d0f293cdd59663c3c9?page=0&searchText=ulleval%20haveby>

Figur 69. Ukjent. (1926). *Ullevål hageby*. Oslo Museum [Foto]. Hentet 12.03.24 fra <https://digitaltmuseum.no/021018381925/ulleval-hageby>

Figur 70. Fritt Folk. (1942). *Ullevål hageby september 1942*. Arbeiderbevegelsen arkiv og bibliotek [Foto]. Hentet 20.04.24 fra https://oslobilder.no/ARB/AAB-125035?query=ullev%C3%A5l+hageby+park&count=48&search_context=1&pos=43

Figur 71. Jac, B. (1950). *Ullevål skole*. Oslo Museum [Foto]. Hentet 20.04.24 fra https://oslobilder.no/OMU/OB.F15147b?query=ullev%C3%A5l+hageby+park&count=48&search_context=1&pos=13

- Figur 72. Oslo Havebyselskap. (u.å.). Diverse tegninger: Beplantning. Arkivet etter Oslo Havebyselskap (Ld, L0011). Oslo byarkiv, Oslo [kart].
- Figur 73. Wilse, A.B. (1924). *Ullevaal hageby*. Oslo Museum [Foto]. Hentet 20.04.24 fra <https://digitaltmuseum.no/011014874922/ullevaal-haveby>
- Figur 75. Ukjent. (1919). *Stiftsamtmann Kaas vei*. Nasjonalbiblioteket [Foto]. Hentet 20.04.24 fra https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digifoto_20150911_00024_blds_a_PK09157
- Figur 76. Ukjent (1926). *Ullevål Hageby*. Oslo Museum [Foto]. Hentet 20.04.24 fra <https://digitaltmuseum.no/021018381918/ullevaal-hageby>
- Figur 77. Mittet & CO. (1920-30). *Sognsveien gjennom Ullevål Hageby*. Oslo Museum [Foto] Hentet 24.04.24 <https://digitaltmuseum.no/021015452419/sognsveien-gjennom-ullevaal-hageby>

Kapittel 6

- Figur 80. Eyolfson, I. (1925). *John Colletts alle*. Oslo Museum [Foto] Hentet 10.05.24 fra https://oslobilder.no/OMU/OB.Z13559?query=%22John+Colletts+all%C3%A9%22&count=61&search_context=1&pos=9
- Figur 83. Ukjent. (1926). *Ullevaal haveby*. Oslo museum [Foto]. Hentet 10.05.24 fra <https://digitaltmuseum.no/021018380387/ullevaal-hageby>
- Figur 85. Langberg, E. (1942) *Ullevål hageby*. Oslo museum [Foto]. Hentet 10.05.24 fra <https://digitaltmuseum.no/021015455263/ullevaal-hageby>
- Figur 88. Ukjent. (1926). *Hjørnet Sognsveien - John Colletts allé i Ullevål Hageby*. Oslo byarkiv [Foto]. Hentet 10.05.24 fra <http://oslobilder.no/OMU/OB.F05719>
- Figur 89. Ukjent. (u.å.). *Kv. XIII*. Oslo byarkiv [Foto]. Hentet 10.05.24 fra <http://oslobilder.no/BAR/A-20018/Ua/0001/068>
- Figur 91. Norge i bilder (2023). [Bildesøk Ullevål hageby]. Hentet 28.04.24 fra <https://www.norgebilder.no/>
- Figur 92. Finn (1937). [Bildesøk Ullevål hageby]. Hentet 28.04.24 fra <https://www.norgebilder.no/>
- Figur 94. Ukjent. (1919). *Fra Ullevaal haveby*. Nasjonalbiblioteket [Foto]. Hentet 12.03.24 fra <https://www.nb.no/search?q=Ullev%C3%A5l%20haveby&mediatype=bilder>
- Figur 97. Mittet & Co. (u.å.). *Ullevaal haveby, Kristiania*. Nasjonalbiblioteket [Foto]. Hentet 12.03.24 fra <https://www.nb.no/items/be6ed8c129f417d0f293cdd59663c3c9?page=0&searchText=ullevaal%20haveby>
- Figur 101. Ukjent. (u.å.) *Fire barneskulptur-utkast til besmykning*. Oslo byarkiv [Foto]. Hentet 11.05.24 fra <http://oslobilder.no/BAR/A-20018/Ua/0001/092>
- Figur 104. Wilse, A.B. (1924). *Ullevaal hageby*. Oslo Museum [Foto]. Hentet 20.04.24 fra <https://digitaltmuseum.no/011014874922/ullevaal-haveby>
- Figur 107. Ukjent. (1926). *Ullevål hageby*. Oslo Museum [Foto]. Hentet 20.04.24 fra <https://digitaltmuseum.no/021018380388/ullevaal-hageby>
- Figur 110. Esther, L. (1942). *Ullevål hageby*. Oslo Museum [Foto]. Hentet 20.04.24 fra <http://oslobilder.no/OMU/OB.Z16515>
- Figur 116. Ukjent. (1920). *Gaardsplads kv V*. Oslo byarkiv [Foto]. Hentet 03.05.24 fra <https://oslobilder.no/BAR/A-20018/Ua/0001/052>
- Figur 124. Esther, L. (1942) *Hagen til fru Bech Olsen*. Oslo museum Hentet 03.05.24 fra <https://digitaltmuseum.no/021015455297/hagen-til-fru-bech-olsen>
- Figur 126. Ukjent (1926). *Ullevål Hageby*. Oslo Museum [Foto]. Hentet 20.04.24 fra <https://digitaltmuseum.no/021018381918/ullevaal-hageby>

Norges miljø- og biovitenskapelige universitet
Noregs miljø- og biovitenskapelige universitet
Norwegian University of Life Sciences

Postboks 5003
NO-1432 Ås
Norway